IUCN

Zásady pro používání managementových kategorií chráněných území

Editor: Nigel Dudley

WCPA WORLD COMMISSION ON PROTECTED AREAS
Fundación Biodiversidad
JUNTA DE ANDALUCIA CONSEJERÍA DE MEDIO AMBIENTE

Zásady pro používání managementových kategorií chráněných území

IUCN

IUCN (International Union for Conservation of Nature), Mezinárodní unie ochrany přírody, založená roku 1948, spojuje státy, státní úřady a nejrůznější spektrum nevládních organizací v rámci jedinečného partnerství, představovaného 1000 členy v asi 160 zemích. Jako unie se IUCN snaží působit na společnosti po celém světě, pomáhat jim a podněcovat je k tomu, aby chránily integritu i diverzitu přírody a měly jistotu, že veškeré využívání přírodních zdrojů bude rovnoměrné a z ekologického hlediska udržitelné. IUCN staví na síle svých členů, sítí a partnerů, což zvyšuje její schopnosti a podporuje globální spojenectví pro ochranu přírodních zdrojů na lokální, regionální i globální úrovni.

Webová stránka: www.iucn.org

Světová komise pro chráněná území (The World Commission on Protected Areas, WCPA)

Světová komise pro chráněná území (WCPA) je vůdčí světová síť správců a specialistů na chráněná území s více než 1300 členy ve 140 zemích. WCPA je jednou ze šesti dobrovolných komisí IUCN a její činnost je řízena Programem pro chráněná území v ústředí IUCN ve švýcarském Glandu. Posláním WCPA je podpora zřizování a účinné péče o celosvětovou reprezentativní síť suchozemských a mořských chráněných území, což představuje integrální podporu poslání IUCN.

Webová stránka: www.iucn.org/themes/wcpa

Regionální výbor pro životní prostředí Junta de Andalucía

Regionální výbor pro životní prostředí Junta de Andalucía je úřadem regionální správy Andalusie, odpovědným za ochranu přírody, uplatňování environmentálních předpisů a politik zaměřených na využívání a péči o přírodní zdroje, vyhlašování chráněných území a péči o ně a o definování, vývoj a realizaci strategií a politik na zmírňování dopadů klimatické změny a adaptace na ně.

Fundación Biodiversidad

Fundación Biodiversidad (Nadace pro biodiverzitu) je nezisková organizace, založená roku 1998 díky závazku, přijatému Španělskem po ratifikaci Úmluvy o biologické rozmanitosti. Vykonává činnosti v oblasti ochrany, studia a udržitelného využívání biodiverzity; věnuje se také podpoře mezinárodní rozvojové spolupráce. Právě prostřednictvím mezinárodní spolupráce se Fundación Biodiversidad snaží propojovat různé aktivity, vytvářet synergie a podporovat spolupráci s národními a mezinárodními organizacemi, institucemi a programy.

Zásady pro používání managementových kategorií chráněných území

Editor: Nigel Dudley

Označení geografických jednotek v této publikaci ani prezentace jednotlivých materiálů nevyjadřují názory IUCN ani jiných zúčastněných organizací na právní status kterékoli země, území nebo oblasti či institucí, ani na vymezení jejich hranic. Názory, uvedené v této publikaci, nemusí nutně odrážet názory IUCN ani jiných zúčastněných organizací.

Názory vyjádřené v této publikaci neodráží nutně názory IUCN nebo ostatních přispívajících organizací.

Vydal: IUCN, Gland, Switzerland

Copyright: © 2008 International Union for Conservation of Nature and Natural Resources

Rozmnožování této publikace pro výchovné nebo jiné nekomerční účely je povoleno bez předcházejícího písemného povolení nositele autorských práv za předpokladu, že zdroj bude plně citován.

Rozmnožování této publikace pro opětovný prodej nebo jiné komerční účely je zakázáno bez předcházejícího písemného povolení nositele autorských práv.

Citace: Dudley, N. (Editor) (2008). Guidelines for Applying Protected Area Management Categories. Gland, Switzerland:

Fotografie na obálce: Vpředu: diskuse o zonaci se zástupci místní komunity poblíž Morondavy, Madagaskar, v navrhovaném chráněném území pro ochranu vzácných druhů baobabů © Nigel Dudley

Vzadu: New Caledonia © Dan Laffoley

Layout: Bookcraft Ltd, Stroud, UK

Vydavatel: Český překlad vydala Agentura ochrany přírody a krajiny ČR ve spolupráci s ÚPOL, NP České Švýcarsko, NP Krkonoše, NP Podyjí a NP Šumava

Místo a rok vydání: Praha 2013

Přeložil: RNDr. Petr Roth, CSc.

Grafické zpracování: MONELLO design atelier

Tisk:

ISBN: 978-80-87457-72-6

Originál lze obdržet od: IUCN (International Union for Conservation of Nature) Publications Services

Rue Mauverney 28

1196 Gland

Switzerland

Tel +41 22 999 0000

Fax +41 22 999 0020

books@iucn.org

www.iucn.org/publications

K dispozici je také katalog publikací IUCN.

Obsah

Předmluva k českému vydání vii
Předmluva ix
Poděkování x
Úvod xii

1. Východiska 1
Chráněná území 2
Historie kategorií chráněných území IUCN 3
Účel managementových kategorií chráněných území IUCN 5

2. Definice a kategorie 7
Nová definice chráněného území podle IUCN 8
Definice soustavy chráněných území a ekosystémový přístup 10
Cíle společné všem šesti kategoriím chráněných území 10
Kategorie Ia: přísná přírodní rezervace 11
Kategorie Ib: území divoké přírody 12
Kategorie II: národní park 13
Kategorie III: přírodní památka nebo prvek 14
Kategorie IV: území pro péči o stanoviště/druhy 16
Kategorie V: chráněná krajina/mořská oblast 17
Kategorie VI: chráněné území s udržitelným využíváním přírodních zdrojů 19
Vztahy mezi kategoriemi 20

3. Správa 25
Správa chráněných území 26
Správa prostřednictvím domorodých obyvatel a místních komunit 28
Soukromá správa 31

4. Aplikace kategorií 33
Volba správné kategorie 34
Přiřazení kategorie 39
Reporting 40
Zpřísnění přiřazování kategorií 40

5. Používání kategorií 43
Využívání kategorií chráněných území IUCN jako nástroje ochranářského plánování 44
Plánování ve vztahu ke změně klimatu 45
Využívání kategorií chráněných území IUCN jako nástroje politiky ochrany přírody 48

6. Specializované aplikace 51
Lesní chráněná území 52
Mořské chráněné oblasti 55
Vnitrozemská vodní chráněná území 58
Posvátná přírodní místa 64
Geodiverzita 66
Obnova a kategorie chráněných území IUCN 67

7. Mezinárodní ochranářské iniciativy 69
Úmluva o světovém dědictví 70
Ramsarská úmluva 73
Úmluva o biologické rozmanitosti 75

8. Účinnost kategorií IUCN 77
Hodnocení managementu a kategorie IUCN 78

Dodatek. Typologie a slovníček pojmů 81

Literatura 85

Tabulky

1. Vysvětlení definice chráněného území 8
2. "Národní parky" v různých kategoriích 11
3. „Matice IUCN pro chráněná území": klasifikační systém pro chráněná území, zahrnující jak managementovou kategorii, tak i typ správy 27
4. Vztah rozlohy a kategorie chráněných území 36
5. SWOT-analýza jednotlivých kategorií s ohledem na změnu klimatu 47
6. Příklady lesních chráněných území a dobře zachovalých lesů, které nejsou lesními chráněnými územími 54
7. Rozpoznávání přírodních území chráněných pro udržování konektivity typu biokoridorů, „nášlapných kamenů" a tlumicích zón uvnitř a vně chráněných území 55
8. Kategorizace Velkého bariérového útesu 57
9. Aplikace kategorií v mořských chráněných oblastech 57
10. Příklady chráněných území různých kategorií, poskytujících přínosy pro ochranu vnitrozemských vod 61
11. Kompatibilita různých typů ochrany vnitrozemských vod s kategoriemi IUCN 62
12. Nejvhodnější kategorie chráněných území pro různé typy sladkovodních mokřadních ekosystémů 63
13. Příklady posvátných míst v kategoriích IUCN 65
14. Příklady geodiverzity v různých kategoriích chráněných území IUCN 67
15. Příklady kategorií chráněných území IUCN vhodných pro různé aspekty geodiverzity 67
16. Orientační průvodce vztahem mezi obnovou a různými kategoriemi IUCN .....
17. Změna vztahů mezi přírodními lokalitami světového dědictví a chráněnými územími v průběhu času 71
18. Prvky rámce WCPA pro vyhodnocování efektivity managementu chráněných území 78
19. Definice pojmů, použitých v těchto zásadách 81

Obrázky

1. Přírodní charakter a kategorie chráněných území IUCN 24
2. Zóny a kategorie chráněných území IUCN 38
3. Proces přiřazování kategorií chráněným území 40
4. Četnost kategorií chráněných území IUCN v přírodních lokalitách světového dědictví, chráněných kvůli biodiverzitě a v přírodních lokalitách s jiným účelem 73

Předmluva k českému vydání

Vážení čtenáři,

dostává se Vám do rukou překlad druhé, revidované verze Zásad managementové kategorizace chráněných území, vydaných Mezinárodním svazem ochrany přírody v roce 2008. I když pravděpodobně není nutné podrobněji popisovat smysl jejich vzniku, považuji za vhodné uvést tento překlad několika doplňujícími informacemi.

Chráněná území jsou celosvětově základním a doposud nejúčinnějším nástrojem ochrany přírody. Jejich pojetí se však v jednotlivých státech či regionech výrazně liší. To je dáno nejen místními přírodními podmínkami, ale i historickými kořeny a samozřejmě i způsobem péče o jednotlivá území. Cílem Zásad je pokusit se navzdory této různorodosti sjednotit terminologii, snížit tak počet možných nedorozumění a umožnit i efektivní přeshraniční či mezinárodní spolupráci. Dalším z efektů je schopnost zjistit, v jakém typu území se konkrétně nacházíme, a zároveň získat přehled o soustavě chráněných území na globální úrovni (www.protectedplanet.net). To vše by mělo napomoci pochopení různých přístupů v jiných regionech a dát možnost poučit se jak z dobrých, tak i varovných příkladů. Je dlužno poznamenat, že se jedná o jedinou opravdu celosvětově používanou kategorizaci chráněných území, často státy uznávanou jako základní a někde i legislativně podpořený nástroj v územní ochraně.

První překlad Zásad byl v České republice publikován v roce 2001 v edici Ministerstva životního prostředí Planeta (číslo 5/2001). Jeho cílem bylo rozšířit povědomí o smyslu a pojetí kategorií a odstranit některé zažité předsudky. Mezi ně například patří, že určité kategorie chráněných území mají kvalitativní hodnotu vyšší, jiné naopak nižší. Bez ohledu na tento počin se však u nás Zásady doposud nezačaly plošně používat jako standardní přístup, a to také díky našemu historicky odlišnému přístupu ke kategorizaci. Jejich použití je doposud jediné: jsou zmíněny v plánu péče každého zvláště chráněného území, konkrétně v základních údajích jako „managementová kategorie IUCN“. To nám umožňuje zjistit základní charakteristiku území a péče o něj včetně statistiky za celé území státu.

Z výše uvedeného jasně vyplývá, že pro nás kategorizace podle Zásad používání managementových kategorií na národní úrovni není nijak závazná. Na druhou stranu se však průběžně objevují jednotlivé pokusy správců chráněných území používat kategorie jako záštitu pro stanovení dlouhodobé strategie péče, popřípadě vymezení se vůči určitému způsobu managementu. Bohužel však v některých takových případech stále přetrvává nepochopení Zásad a jejich účelu. Ty se pak mohou stát mediální zbraní, zvyšující riziko nedorozumění.

Cílem tohoto překladu je tedy nejen umožnit české ochraně přírody přístup k aktuálnímu textu a pojetí Zásad, ale zároveň se znovu pokusit vymýtit dlouhodobě zažité předsudky. To je snad ještě důležitější, než pochopení různorodosti možných přístupů na jiných kontinentech či uvědomění si (bez)významnosti evropského přístupu v globálním kontextu. Účelem překladu rozhodně není snaha o zvýšení důležitosti Zásad na národní úrovni. K tomu by bylo nutné strategické rozhodnutí Ministerstva životního prostředí, kterému by ovšem měla předcházet širší diskuse se správci zvláště chráněných území. Do té doby pro nás budou Zásady pouze inspirativním přístupem, umožňujícím porozumění mezinárodnímu kontextu.

Tento překlad vznikl z iniciativy členů EUROPARC Česká republika, národní sekce EUROPARC Federation. Jedním ze základních cílů tohoto sdružení je vytvářet platformu pro spolupráci mezi správci chráněných území a umožnit jejich efektivní komunikaci se zahraničními partnery.

Zvláštní poděkování patří překladateli textu, RNDr. Petru Rothovi, CSc. Jen díky jeho dlouhodobým zkušenostem v ochraně přírody na národním i mezinárodním poli bylo možné přeložit některé pojmy tak, aby v českém pojetí pokud možno odpovídaly našemu chápání, a zvyšovaly tak schopnost porozumění nám často značně vzdáleného, někdy až exotického, kontextu.

Přeji Vám inspirativní četbu.

Michael Hošek
Prezident EUROPARC Federation Česká republika
Člen Rady Mezinárodního svazu ochrany přírody (IUCN)

Na vydání českého překladu se podílely tyto instituce:
Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, ÚPOL, NP České Švýcarsko, NP Krkonoše, NP Podyjí a NP Šumava.

Předmluva

Chráněná území jsou základními stavebními kameny všech národních i mezinárodních ochranářských strategií, podporovaných státními i mezinárodními institucemi, jako je například Úmluva o biologické rozmanitosti. Představují jádro snah na ochranu světově nejohroženějších druhů a jsou ve stále větší míře považována i za základní „poskytovatele" ekosystémových služeb a biologických zdrojů, za klíčové složky strategií pro zmírňování dopadů klimatické změny a v některých případech jsou i prostředkem na ochranu ohrožených lidských komunit nebo míst vysoké kulturní a duchovní hodnoty. Celosvětový systém chráněných území, pokrývající 12 % povrchu všech kontinentů, je jedinečným příslibem do budoucnosti a zároveň jakýmsi „majákem naděje" pro to, co někdy může vypadat jako deprimující propad do environmentálního a sociálního úpadku. Chráněná území však v žádném případě nejsou uniformními jednotkami; zahrnují celkou škálu managementových cílů a jsou spravována mnoha vzájemně velmi rozdílnými subjekty. Na jedné, extrémní straně této škály leží malé množství území tak významných a natolik zranitelných, že do nich není dovoleno nikomu vstoupit; na opačném konci jsou naopak chráněná území, zahrnující tradiční typy člověkem obývané krajiny na souši i na mořském pobřeží, které do dnešní kulturní podoby zformovala právě činnost lidí, která zároveň zaručuje vysokou míru biodiverzity. Některá území jsou ve vlastnictví i správě států a státních institucí, o jiná pečují soukromé osoby, firmy, obce i církevní skupiny. Začínáme si uvědomovat, že různorodost typů správy chráněných území je daleko větší, než jsme dosud předpokládali.

Managementové kategorie chráněných území představují celosvětový rámec (uznávaný Úmluvou o biologické rozmanitosti) pro kategorizaci rozmanitých typů managementu chráněných území. Zúžení téměř nekonečného výběru možností do šesti kategorií nemůže nikdy vést k ničemu jinému, než jen k přibližnému odhadu. Míra zájmu a zanícení, které byly charakteristické pro debatu kolem revize těchto kategorií, ukázala, že pro mnoho ochranářů i dalších osob tyto kategorie představují sjednocující rámec, který pomáhá při stanovování managementu i priorit v jednotlivých chráněných územích po celém světě.

Revizi jsme se snažili neuspěchat. Na jejím počátku stál dvouletý výzkumný projekt, zajišťovaný konzultantskou firmou, jehož výstupy byly představeny na Světovém kongresu ochrany přírody v Bangkoku v roce 2004. Ten vyústil v rozhodnutí o zpracování zásad, které představujeme v této publikaci. V následujících letech vedl IUCN konzultace se svými členy na speciálních jednáních, během konferencí, prostřednictvím elektronických diskusí i formou korespondence, která se někdy zdála být téměř bez konce. Jsme si vědomi toho, že výsledky nejsou dokonalé – to by byl nesplnitelný úkol. Věříme však, že interpretace definic chráněných území a kategorií, kterou zde podáváme, představuje názor velké většiny členů IUCN. Důležité je, že tyto definice IUCN doplňuje i výčtem typů správy, což demonstruje význam, jaký Unie přikládá otázkám správy. V nadcházejících letech budeme pracovat na dalším rozvoji systému kategorií, přeložíme tyto zásady do více jazyků a budeme se snažit zajistit, aby byly aplikovány s vyší účinností tak, aby časově neohraničený potenciál světového systému chráněných území vzrostl na nejvyšší možnou míru.

Poděkování

Revize zásad IUCN následovala po dlouhém a vyčerpávajícím konzultačním procesu uvnitř IUCN. Jsme hluboce vděčni členům IUCN, Světové komisi IUCN pro chráněná území a pracovní skupině pro kategorie za pomoc při vytváření a odsouhlasování konečného textu. Tato publikace je výsledkem této revize a její vznik byl umožněn díky velkorysému finančnímu příspěvku španělské nadace Fundación Biodiversidad. Tato nadace je neziskovou organizací, založenou v roce 1998 v reakci na závazky, které přijala španělská vláda po ratifikaci Úmluvy o biologické rozmanitosti. Realizuje jednak aktivity v oblasti zachování, studia a udržitelného využívání biodiverzity, jednak mezinárodní rozvojovou spolupráci. Právě prostřednictvím mezinárodní spolupráce se Fundación Biodiversidad daří propojovat různá úsilí a vytvářet synergie a stejně tak podporovat spolupráci s národními a mezinárodními organizacemi, institucemi a programy.

V první řadě děkujeme řadě osob, které podaly připomínky k projektu „*Speaking a Common Language*“ (Hovoříme stejným jazykem), který vyústil do závěrečné zprávy, sepsané Kevinem Bishopem, Nigelem Dudleyem, Adrianem Phillipsem a Sue Stoltonovou, jež se stala výchozím rozborem, vedoucím nakonec k revizi kategorií. Kompletní seznam těchto osob spolu s poděkováním je součástí uvedené zprávy o projektu; z následující doby bychom chtěli vyzdvihnout Natalii Danilinu, viceprezidentce WCPA pro Severní Eurasii, za překlad celé zprávy do ruštiny. Dále náš dík patří všem těm, kdož napsali jak objednané či nezávislé příspěvky o použití kategorií, tak i doporučení a návrhy pro revidovaný text. Mezi ně patří: Robin Abell, José Antonio Atauri, Christian Barthod, Charles Besancon, Harry Biggs, Luigi Boitani, Grazia Borrini-Feyerabend, Peter Bridgewater, Jessica Brown, Phillip Bubb, Neil Burgess, José Courrau, Roger Crofts, Nick Davidson, Jon Day, Phillip Deardon, Benita Dillon, Charlie Falzon, Lucy Fish, Pete Frost, Roberto Gambino, John Gordon, Craig Groves, David Harmon, Marc Hockings, Sachin Kapila, Cyril Kormos, Ashish Kothari, Dan Laffoley, Harvey Locke, Stephanie Mansourian, Josep-Maria Mallarach, Claudio Maretti, Carole Martinez, Kenton Miller, Brent Mitchell, John Morrison, C. Niel, Gonzalo Oviedo, Jeffrey Parrish, Andrew Parsons, Marc Patry, Jean-Marie Petit, Adrian Phillips, Kent Redford, Liesbeth Renders, Carlo Rondinini, Deborah Bird Rose, Fausto Sarmiento, David Sheppard, Daniela Talamo, Daniel Vallauri, Bas Verschuuren, John Waugh a Bobby Wishitemi.

Dotace pro vytvoření některých z těchto publikací poskytl BP, a my jsme mu za tuto podporu velice vděčni.

Nejdůležitější částí tohoto procesu byl Summit IUCN ke kategoriím, který se uskutečnil ve španělské Almerii Spain (7.–11. května 2007). Tento summit byl zorganizován a realizován díky finanční a institucionální podpoře od Junta de Andalucía, Fundación Biodiversidad a IUCN Centre for Mediterranean Cooperation. Regionální výbor pro životní prostředí Junta de Andalucía poskytnul logistickou a odbornou podporu ve formě případových studií a terénních aktivit, což významně přispělo k tomuto procesu. Regionální výbor pro životní prostředí Junta de Andalucía je institucí regionální vlády Andalusie, odpovídající za ochranu přírody, provádění předpisů a koncepcí v oblasti ochrany životního prostředí na využívání a management přírodních zdrojů, vyhlašování a péči o chráněná území i o definování, vývoj a naplňování strategií a politik na zmírňování dopadů klimatické změny a přizpůsobování se jim.

Během tohoto summitu věnoval velký počet lidí týden svého času diskusím o revizích kategorií. Mimořádný dík si zaslouží tito experti, kteří se summitu žúčastnili: Tarek Abulhawa, Andrés Alcantara, Germán Andrade, Alexandru Andrasanu, Suade Arancli, Margareta Astralaga, José Antonio Altauri, Jim Barborak, Brad Barr, Christian Barthod, Louis Bélanger, Charles Besancon, Ben Böer, Grazia Borrini-Feyerabend, Peter Bridgewater, Tom Brooks, Jessica Brown, Susana Calvo Roy, Sonia Castenăda, Carles Castell Puig, Miguel Castroviejo Bolivar, Peter Cochrane, Peter Coombes, José Courrau, Botella Coves, Roger Crofts, Marti Domčnech I Montagut, Marc Dourojeanni, Holly Dublin, Nigel Dudley, Abdellah El Mastour, Ernest Enkerlin Hoeflicj, Reinaldo Estrada, Jordi Falgarona-Bosch, Antonio Fernández de Tejada González, Georg Frank, Roberto Gambino, Javier Garat, Sarah Gindre, Craig Groves, José Romero Guirado, Manuel Francisco Gutiérrez, Heo Hag-Young, Marc Hockings, Rolf Hogan, Bruce Jeffries, Vicente Jurado, Ali Kaka, Sachin Kapila, Seong-Il Kim, Cyril Kormos, Meike Kretschmar, Zoltan Kun, Dan Laffoley, Kari Lahti, Maximo Liberman Cruz, Harvey Locke, Axel Loehken, Arturo Lopez, Elena López de Montenegro, Nik Lopoukhine, Ibanez Luque, Maher Mahjoub, Josep Maria Mallarach, Moses Mapesa, Claudio Maretti, Vance Martin, María Teresa Martín Crespo, Carole Martinez, Baldomero Martinez, Julia Marton-Lefèvre, Mehrasa Pehrdadi, Rosa Mendoza Castellón, Kenton Miller, Susan Miller, Carmen Miranda, Fernando Molina, Sophie Moreau, Gérard Moulinas, Marta Múgica, Eduard Müller, Anread Müseler, Olav Nord-Varhaug, Juan Carlos Orella, Gonzalo Oviedo, Ana Pena, Milagros Pérez Villalba, Christine Pergent-Martini, Rosario Pintos Martin, Anabelle Plantilla, Francisco Quiros, Mohammed Rafiq, Tamica Rahming, Anitry Ny Aina Ratsifandrihamanana, Kent Redford, Manuel Rodriguez de Los Santos, Pedro Rosabal, Juan Carlos Rubio Garcia, Alberto Salas, Francisco Sanchez, Ana Elena Sánchez de Dios, José Luis Sánchez Morales, Mohammed Seghir Melouhi, Peter

Shadie, David Sheppard, Sue Stolton, Gustavo Suárez de Freitas, Daniela Talamo, Tony Turner, Rauno Väisänen, Tafe Veselaj, Nestor Windevoxhel a Stephen Woodley.

Dále se kvůli diskutování o kategoriích uskutečnila i regionální setkání během 2. konference o přírodním dědictví v parcích ASEAN a 4. regionální konference o chráněných území jihovýchodní Asie v Sabahu, Malajsie; s podporou Světového monitorovacího střediska ochrany přírody UNEP v Nairobi, Kenya; na Druhém latinskoamerickém kongresu o parcích v Bariloche, Argentina a během Evropského setkání WCPA v Barceloně, Španělsko. Jsme vděčni jejich organizátorům, kterými byli Christi Nozawa, Anabelle Plantilla, Geoffrey Howard, Sue Stolton, Carmen Miranda a Roger Crofts. Jsme také zavázáni všem účastníkům workshopů a těm, jejichž myšlenky přispěly k finální podobě zásad. Uskutečnila se také setkání během zasedání Mezinárodního výboru pro hornictví a kovy a Mezinárodní ropné asociace pro ochranu životního prostředí, která se obě konala v Londýně, a na speciálním setkání s představitelů průmyslu s IUCN v Glandu, Šbýcarsko; děkujeme organizátorům těchto setkání.

Řada lidí zaslala své komentáře k definici chráněných území, k celým zásadám nebo jejich částem, a ještě daleko více jich přispělo do elektronické diskuse. Na tomto místě jmenujeme ty, kdož zaslali písemné připomínky nebo se podíleli na organizaci setkání: Mike Appleton, Alberto Arroyo, Andrea Athanus, Tim Badman, John Benson, Juan Bezaury, Stuart Blanch, Andrer Bouchard, José Briha, Kenneth Buk, Eduardo Carqueijeiro, Brian Child, Thomas Cobb, Nick Conner, Marina Cracco, Adrian Davey, Fekadu Desta, Jean Pierre d'Huart, Paul Eagles, Joerg Elbers, Neil Ellis, Penny Figgis, Frauke Fisher, James Fitzsimmons, Gustavo Fonseca, Alistair Gammell, George Gann, Brian Gilligan, Fernando Ghersi, Hugh Govan, Mary Grealey, Michael Green, Larry Hamilton, Elery Hamilton Smith, Alan Hemmings, John Hough, Pierre Hunkeler, Glen Hvengaard, Tilman Jaeger, Jan Jenik, Graeme Kelleher, Richard Kenchington, Saskia de Koning, Linda Krueger, Barbara Lausche, Richard Leakey, Mary Kay LeFevour, Li Lifeng, Heather MacKay, Brendan Mackey, Dave MacKinnon, Vinod Mathur, Nigel Maxted, Jeffrey McNeely, Mariana Mesquita, Paul Mitchell, Russ Mittermeier, Geoff Mosley, Fulori Nainoca, Juan Oltremari, Sarah Otterstrom, Thymio Papayanis, Jamie Pittock, Sarah Pizzey, Dave Pritchard, Allen Putney, Joanna Robertson, Jaime Rovira, Tove Maria Ryding, Heliodoro Sánchez, Andrej Sovinc, Rania Spyropoulou, Erica Stanciu, David Stroud, Surin Suksawan, Martin Taylor, Djafarou Tiomoko, Joseph Ronald Toussaint, Frank Vorhies, Daan Vreugdenhil, Haydn Washington, Sue Wells, Rob Wild, Graeme Worboys, Eugene Wystorbets a Edgard Yerena. Mnoho osob zaslalo kolektivní připomínky, které odrážely názory řady jejich kolegů, případně institucí či NGO.

David Sheppard, Pedro Rosabal, Kari Lahti a Tim Barman z Programu IUCN pro chráněná území (PPA) poskytovali během celého procesu odbornou podporu a vedení; Delwyn Dupuis, Anne Erb a Joanna Erfani (PPA) také zajišťovali nedocenitelnou administrativní pomoc a podporu v sídle IUCN v Glandu. Nik Lopoukhine, předseda WCPA, podporoval proces po celou dobu jeho trvání, stejně jako členové Řídícího výboru WCPA. Zejména Trevor Sandwith, Roger Crofts a Marc Hockings provedli detailní korektury celého textu a Grazia Borrini-Feyerabend a Ashish Kothari dávali své komentáře k nesčetným verzím kapitoly o správě. Odborná a politická doporučení Gonzala Ovieda (IUCN Senior Adviser on Social Policy) byla zásadní ve vztahu k problematice správy a domorodých obyvatel. Peter Cochrane a Sarah Pizzey z Parks Australia uspořádali a podpořili dlouhou terénní exkurzi do pěti australských států pro umožnění prodiskutování kategorií s desítkami profesionálních ochranářů na různých setkáních i v terénu. Tento vstup významně přispěl k našemu porozumění problémům a příležitostem během sestavování zásad a umožnil nám otestovat naše návrhy. Práce na kategorii Ib byla stimulována skupinou Wilderness Task Force pod vedením Vance Martina; celkově se vedení práce nad kategoriemi ujal Cyril Kormos. Pojetí kategorie bylo vypracováno během dvou setkání speciální pracovní skupiny zaměřené na přístupy v měřítku celé krajiny, štědře dotovaných katalánskou vládou a konsorciem ochranářských organizací z Velké Británie: Natural England, Scottish Natural Heritage a Countryside Council for Wales.

Jessica Brown za pomoci Jordi Falgaroneho a Andy Browna předsedala této pracovní skupině a organizovala zasedání.

Pojetí kategorie VI bylo vypracováno během činnosti nové pracovní skupiny pro kategorii VI, řízené Claudiem Marettim, a na jednání, které se uskutečnilo v průběhu Latinskoamerického a karibského kongresu o parcích v argentinské Bariloche.

Úvod

Tyto zásady poskytují pomoc při aplikaci managementových kategorií chráněných území IUCN, které klasifikují chráněná území na základě účelu jejich managementu. Kategorie jsou dnes uznávány mezinárodními institucemi, jako např. OSN, i řadou států jako celosvětový standard pro definování a evidenci chráněných území a jako takové jsou ve stále větší míře začleňovány do národní legislativy. Kupříkladu Program práce CBD pro chráněná území *„oceňuje význam jednotného mezinárodního klasifikačního systému pro chráněná území a jeho přínos v podobě poskytování informací, jež jsou porovnatelné mezi různými zeměmi i v rámci celých regionů, a proto vítá probíhající snahy Světové komise pro chráněná území o zpřesnění systému kategorií IUCN…“*.

Zásady se snaží o maximální možnou přesnost při výkladu smyslu i aplikace jednotlivých kategorií. Přinášejí jak definice, tak i popis kategorií a probírají jejich použitelnost v konkrétních biomech i pro různé typy přístupů k managementu. Původním záměrem systému managementových kategorií IUCN bylo vytvoření jednotného pojetí chráněných území jak v rámci jednotlivých států, tak i mezi nimi. To bylo řečeno v úvodu k zásadám z pera tehdejšího předsedy CNPPA (Commission on National Parks and Protected Areas - Komise pro národní parky a chráněná území - nyní nesoucí jméno World Commission on Protected Areas, Světová komise pro chráněná území), P.H.C. (Bing) Lucase, který napsal: *„Tyto zásady mají zvláštní význam, neboť jejich záměrem je to, aby sloužily každému, kdo má něco společného s chráněnými územími, tím, že vytvářejí jednotnou terminologii, jejímž prostřednictvím si mohou správci, plánovači, vědci, politici a občanské skupiny ve všech zemích vyměňovat informace a názory*“ (IUCN 1994).

Jak poznamenal Phillips (2007), zásady z roku 1994 se také pokoušely *„snížit počet nedorozumění, vznikajících díky tomu, že pro popis chráněných území se používá množství různých termínů, dále vytvořit mezinárodní standardy pro celosvětovou i regionální evidenci a srovnání mezi státy používáním jednotného rámce pro sběr, zpracovávání a šíření údajů o chráněných územích, a ze všeobecného hlediska zlepšit komunikaci a vzájemné porozumění mezi všemi, kdož se zabývají ochranou přírody“*.

Tento způsob využití kategorií chráněných území jako prostředku pro „komunikaci společným jazykem“ se od vydání zásad z roku 1994 podstatně rozšířil. Vznikla zejména řada případů aplikací systému kategorií v praxi na různých úrovních: mezinárodní, regionální i národní. Nová verze zásad tedy pokrývá širší spektrum témat a je podrobnější než její starší verze z roku 1994. Ukáže-li se taková potřeba, budou doplněny podrobnějšími zásadami či pokyny pro jednotlivé kategorie, použití v konkrétních biomech a v jiných specializovaných oblastech. Po intenzívních konzultacích uvnitř IUCN i s jeho členy bylo v porovnání s verzí z 1994 provedeno mnoho změn, počínaje definicí chráněných území i některých kategorií.

Měl by termín “chráněné území” být široký a otevřený, nebo úzký a specializovaný?

Jednou ze základních otázek týkajících se definování a kategorií chráněných území je ta, zda termín „chráněné území“ má být termínem obecným, zahrnujícím velice širokou škálu typů managementu aplikovaných v suchozemském i vodním prostředí, které třeba jen náhodně mohou mít nějaký význam pro ochranu biodiverzity a krajiny, či zda by mělo jít o přesnější termín, popisující konkrétní formu systému managementu, specificky zaměřeného na ochranu přírody. Interpretace se v jednotlivých státech liší, což někdy vede k obtížím při jejich vzájemném srovnávání: některá území, považovaná v jedné zemi za „chráněná“, nemusí být vnímána stejně v zemích jiných. IUCN se pokoušel najít určitou míru konsenzu mezi klíčovými partnery. I když na jedné straně uznáváme to, že je věcí každého jednotlivého státu, co popisuje jako „chráněná území“, mezi členy IUCN i dalšími účastníky diskuse celkově převažuje názor, že by definice měla být zúžena.

Jedním z důsledků tohoto rozhodnutí je to, že „chráněnými územími“ ve smyslu IUCN nebudou veškerá území, mající nějaký význam pro ochranu přírody – kupříkladu dobře obhospodařované lesy, oblasti s udržitelným hospodařením, vojenské výcvikové prostory ani nejrůznější typy území, vyhlašovaných na ochranu krajiny. Není naším úmyslem snižovat či dokonce podrývat takové šíře zaměřené snahy na zajištění udržitelného využívání území a péči o ně. Uznáváme to, že tyto přístupy jsou přínosné i pro ochranu přírody, ale leží mimo definici chráněných území podle IUCN, uvedené v těchto zásadách.

1. Východiska

Cílem první kapitoly zásad je připravit půdu pro úvodní vysvětlení, co míní IUCN termínem „chráněné území“. Ohlíží se na historii managementových kategorií chráněných území IUCN včetně popisu současného procesu revize zásad. Následně objasňuje hlavní účel kategorií tak, jak jej chápe IUCN. Přináší i slovníček definic klíčových pojmů, používaných v zásadách, aby byla zajištěna jednotnost jejich interpretace.

Chráněná území

Chráněná území mají zásadní význam pro ochranu biodiverzity. Jsou základními stavebními kameny v podstatě všech strategií ochrany přírody na národní i mezinárodní úrovni: vymezují se pro udržování fungujících přírodních ekosystémů, slouží jako útočiště pro druhy i pro udržování takových přírodních procesů, které nemohou existovat ve většině intenzívně využívaných typech krajiny i mořského prostředí. Chráněná území slouží jako měřítko pro poměřování působení člověka na přírodní prostředí. V dnešní době zůstávají často jedinou nadějí pro záchranu mnoha ohrožených nebo endemických druhů před vyhynutím. Doplňují opatření na udržení a udržitelné využívání biodiverzity mimo ně v souladu s takovými doporučeními CBD, jakými jsou například Zásady z Malawi či Zásady z Addis Abeby (CBD VII/11–12). Většina chráněných území leží v přírodních nebo přírodě blízkých ekosystémech či existují snahy o jejich navrácení do takového stavu, byť zde nacházíme výjimky. V mnohých z nich jsou uchovány prvky, dokumentující historii Země a vývojové procesy na ní, zatímco jiné podchycují výsledky jemné souhry mezi činností člověka a přírodou v kulturní krajině. Chráněná území s větší rozlohou či přírodnějším charakterem vytvářejí také prostor pro evoluci a budoucí ekologické adaptace a obnovu, což je stále důležitější v podmínkách rapidních změn klimatu. Tato území poskytují i přímý užitek lidem. Ti – ať již jsou uvnitř nebo v bezprostředním okolí, ale i ostatní, žijící dále od chráněných území – využívají možnosti pro rekreaci a načerpání nových sil v územích typu národních parků nebo oblastí pro ochranu divoké přírody, genetický potenciál volně žijících a rostoucích druhů i environmentální služby, poskytované přírodními ekosystémy, jako je například zásobování vodou. Mnoho chráněných území má také zásadní význam pro zranitelné malé komunity i poskytuje ochranu například takovým místům, která jsou považována za posvátná. Ačkoliv mnoho chráněných území je zřizováno státy, stále roste počet takových, která zakládají místní komunity, původní obyvatelé, environmentální neziskové organizace, soukromé osoby, firmy a další. Zájem o svět přírody je veliký a stále roste, a chráněná území nám dávají možnost přicházet do kontaktu s přírodou způsobem, který je jinde stále obtížnější. Poskytují nám prostor, který jinak na naší stále silněji obhospodařované a hustě zalidněné planetě chybí.

Chráněná území zároveň představují závazek pro budoucí generace. Mnoho lidí je také přesvědčeno, že máme etickou povinnost bránit ubývání druhů, způsobenému činností člověka, což podporují i učení velké většiny světových církví (Dudley et al. 2006). Ochrana „kultovních" typů suchozemské krajiny a mořských scenérií je považována za významnou také z širšího kulturního pohledu, takže tzv. „vlajková" chráněná území bývají pro národní kulturu stejně významná, jako například tak známé stavby, jako je katedrála Notre Dame nebo chrám Taj Mahal, případně národní fotbalová mužstva či umělecká díla.

Růst světové soustavy chráněných území

V současnosti je přibližně jedna desetina rozlohy světové pevniny pokryta nějakým typem chráněného území. V průběhu posledních 40 let celková rozloha chráněných území vzrostla z území velikosti Velké Británie na velikost Jižní Ameriky. Přetrvávají ovšem významné problémy. Mnoho chráněných území dosud není plně ustavených nebo není zajištěna péče o ně. Mořská chráněná území mají velké zpoždění za suchozemskými a sladkovodními, ačkoli v poslední době sílí snahy o nápravu tohoto stavu. Naprostá většina chráněných území byla navržena a oficiálně vyhlášena v průběhu 20. století; téměř jistě šlo o největší a nejrychlejší vědomou změnu využívání suchozemského území v dějinách (i když ne tak rozsáhlou, jakou byly zpravidla neplánované degradace různých území, k nimž docházelo ve stejné době). Tento hodnotový posun ještě čeká na své plné zhodnocení a pochopení. Chráněná území jsou zřizována i nadále, a k oživení zájmu o ně došlo v roce 2004, kdy Úmluva o biologické rozmanitosti (CBD) přijala ambiciózní *Program činnosti pro chráněná území*, založený na klíčových výstupech V. Světového kongresu IUCN o chráněných územích[1]. Cílem tohoto programu je dokončení ekologicky reprezentativního systému chráněných území na celém světě; program obsahuje téměř stovku časově specifikovaných dílčích cílů. To je nezbytné, neboť ačkoli rychlost růstu počtu chráněných území je impozantní, mnohá z nich byla zřízena v odlehlých, nezalidněných nebo jen řídce osídlených oblastech typu hor, ledových plání a tundry, zatímco existují stále význačné mezery v systému chráněných území v některých typech lesních s travinných ekosystémů, v pouštních a polopouštních oblastech, ve sladkých vodách a především v příbřežních a mořských oblastech. Po celém světě existuje řada volně žijících a rostoucích živočichů a rostlin, většina jejichž populací se vyskytuje mimo chráněná území a ta část populací, ležících v chráněných území, není sama o sobě životaschopná (Rodrigues et al. 2004). Je proto pravděpodobné, že nová chráněná území budou zřizována i v budoucnu. Jedním z významných rysů posledního desetiletí je rostoucí míra profesionality při vybírání chráněných území s využíváním technik typu „ekologické analýzy mezer" (Dudley and Parrish 2006).

Zároveň s tím pozorujeme prudký nárůst našich znalostí o tom, jak se o tato území má pečovat. Ve spěchu při zřizování chráněných území, kdy je cílem často záchrana fragmentů přírodních území na souši i ve vodě před prudkým náporem rozvoje, bývají chráněná území často vymezována, aniž by byla provedena analýza potřebných znalostí i kapacity, nutné pro péči o ně. Míra znalostí se nicméně rychle zvyšuje na všech úrovních managementu, počínaje plánovači až po terénní strážce, a roste i

[1] konaném v Durbanu, Jižní Afrika, v září 2003

sofistikovaná síť dobrovolníků, připravených podporovat rozvoj soustav chráněných území. Vedle toho pozorujeme i to, že místní společenství a tradiční a domorodé národy začínají na chráněná území pohlížet jako na jeden ze způsobů, jak ochránit místa pro ně významná, kupříkladu posvátné přírodní lokality nebo území, obhospodařovaná pro zajištění environmentálních přínosů, jako je například čistá voda nebo zachování rybí obsádky.

Různorodost způsobů ochrany

Termín „chráněné území" je proto zkratkou pro ohromující množství označení území na souši i ve vodě, z nichž mezi nejznámější patří *národní park, přírodní rezervace, území pro ochranu divoké přírody a chráněná krajinná oblast*; mohou ale zahrnovat i takové přístupy, jako jsou například *území spravovaná místními komunitami*. Důležitější je to, že tento termín zahrnuje i širokou škálu různých přístupů k managementu od přísně chráněných území, kam je dovolen vstup jen nepatrnému počtu lidí, případně nikomu, přes parky, v nichž je důraz kladen na ochranu, avšak návštěvníci jsou vítáni, až po méně restriktivní přístupy, kde je ochrana začleněna do tradičního (někdy ale nepříliš tradičního) stylu života či se dokonce uskutečňuje paralelně s omezeným, udržitelným využíváním přírodních zdrojů člověkem. V některých chráněných územích jsou zakázány určité aktivity, jako je sběr potravy, lov nebo využívání přírodních zdrojů, zatímco v jiných je právě toto uznávanou či dokonce nezbytnou součástí managementu. Postupy užívané v suchozemských, sladkovodních a mořských chráněných územích se mohou navzájem výrazně lišit; tyto rozdíly jsou posány v dalších kapitolách. Tato různorodost odráží poznání, že ochranu není možné zajišťovat stejnými způsoby v každé situaci a že to, co může být žádoucí nebo proveditelné na jednom místě, může být kontraproduktivní či politicky vyloučené v místě jiném. Chráněná území jsou výsledkem vítaného důrazu na dlouhodobý způsob uvažování a péči o přírodní prostředí, ale někdy s sebou zároveň přinášejí problémy těm, kdož žijí v chráněných územích nebo v jejich blízkosti v podobě ztráty určitých práv, půdy nebo přístupu ke zdrojům. Pozorujeme vzrůstající a velice dobře odůvodněný tlak na to, aby se při zřizování chráněných území bral náležitý ohled na potřeby lidí, což může někdy vést k nutnosti „výměnných obchodů" vůči potřebám ochrany. Zatímco v minulosti státy často rozhodnutí o chráněných územích nejprve přijaly a teprve poté o nich informovaly místní obyvatelstvo, dnes se důraz přesouvá směrem k hlubším diskusím mezi klíčovými partnery a k tomu, aby rozhodnutí o způsobu, jakým by tato území měla být chráněna a manažována, byla přijímána společně. Taková jednání nejsou nikdy snadná, avšak jejich výsledkem zpravidla bývají kvalitnější a dlouhodobější výsledky jak pro ochranu přírody, tak i pro místní obyvatele.

IUCN uznává, že mnohé postupy zřizování chráněných území a péče o ně jsou funkční a představují významný příspěvek k naplňování strategií ochrany přírody. To však neznamená, že je lze ve stejné míře použít v jakékoli situaci: právě umění vybírat a kombinovat různé managementové přístupy bývá klíčem k vytvoření efektivního systému chráněných území. V některých situacích je nutná přísná ochrana; jiná území mohou fungovat, či dokonce prosperovat, díky méně restriktivním managementovým postupům či díky zonaci, odrážející rozdílné managementové strategie v rámci jednoho chráněného území.

Popis různých přístupů

Při pokusech o logické seřazení a popis různých přístupů odsouhlasil IUCN ***definici*** toho, co je a co není chráněné území, a poté identifikoval šest rozdílných kategorií chráněných území podle cílů jejich managementu, z nichž jedna je rozdělena na dvě části. Ačkoli původně byly kategorie zamýšleny jako poměrně nenáročná pomůcka, napomáhající sběru údajů a informací o chráněných územích, v průběhu času narostly do podoby podstatně složitějšího nástroje. Dnes kategorie nejen shrnují filozofii IUCN týkající se chráněných území, ale také pomáhají vytvářet rámec, v němž lze navzájem kombinovat různé kategorie ochrany, zároveň s podpůrnými managementovými systémy vně chráněných území, aby vznikl koherentní přístup k ochraně přírody. Kategorie IUCN se nyní využívají pro tak rozdílné účely, jako je plánování, vydávání předpisů a projednávání způsobů využívání území a vod. Tato publikace popisuje jednotlivé kategorie a objasňuje, jak je lze nejlépe využít pro plánování, realizaci i vyhodnocování ochranářských strategií.

Nelze si odpustit i krátké varování. Chráněná území existují v ohromující různorodosti – ať již jde o jejich velikost, umístění, managementové postupy nebo cíle. Jakýkoli pokus o zařazení této bohaté a složité kolekce do půltuctu malých úhledných přihrádek nemůže být nikdy víc než jen určitým přiblížením. Definice IUCN pro chráněná území a jejich kategorie by se neměly stát „svěrací kazajkou", ale rámcem, jehož cílem je pouze lepší využití jednotlivých kategorií.

Historie kategorií chráněných území IUCN

Když v průběhu 20. století začaly státy jeden po druhém zřizovat chráněná území v moderním pojetí, každý z nich vyvinul vlastní přístup k péči o ně; zpočátku neexistovaly žádné společné standardy nebo terminologie. Jedním z důsledků tohoto stavu je to, že na národní úrovni se k popisu chráněných území používá mnoho různých pojmů a vedle toho existuje mnoho systémů mezinárodních chráněných území v rámci celosvětových úmluv (např. lokality světového dědictví) a regionálních dohod (např. území soustavy Natura 2000 v Evropě).

První pokus o vyjasnění terminologie se datuje rokem 1933 v průběhu Mezinárodní konference na ochranu fauny a flóry v Londýně. Ta stanovila čtyři kategorie chráněných území: *národní park, přísná přírodní rezervace, rezervace pro živočichy a rostliny* a *rezervace se zákazem lovu a sběru*. V roce 1942 Úmluva

západní polokoule o ochraně přírody a volně žijících živočichů a rostlin navrhla také čtyři typy chráněných území: *národní park, národní rezervace, přírodní památka a přísná rezervace pro ochranu divoké přírody* (Holdgate 1999). Roku 1962 připravila nově zřízená Komise pro národní parky a chráněná území (CNPPA), dnes Světová komise pro chráněná území (WCPA), *Světový seznam národních parků a ekvivalentních rezervací* pro První světový kongres o národních parcích v Seattlu spolu s dokumentem k nomenklatuře od C. Franka Brockmana (1962). V roce 1966 vydal IUCN druhou verzi toho, co se od té doby stalo pravidelně aktualizovanou publikací, známou pod názvem *Seznam chráněných území OSN*; použil přitom jednoduchý klasifikační *systém národních parků, vědeckých rezervací* a *přírodních památek*. Druhá světová konference o parcích roku 1972 vyzvala IUCN, aby *„definoval různé účely, pro něž jsou vymezována chráněná území, a vytvořil pro tato území udržitelné standardy a nomenklaturu"* (Elliott 1974).

Toto vše tedy předcházelo rozhodnutí CNPPA vytvořit systém kategorií chráněných území. Ve zprávě pracovní skupiny (IUCN 1978) se uvádělo, že systém kategorií by měl: ukázat, jak mohou být národní parky doplněny dalšími typy chráněných území; pomáhat státům dále rozvíjet managementové kategorie tak, aby odpovídaly jejich potřebám; pomáhat IUCN shromažďovat a analyzovat údaje o chráněných územích; odstraňovat nejednoznačnosti a nedůslednosti; a zajišťovat, že *„bez ohledu na názvosloví, používané na národní úrovni, se má… území, vyčleněné pro ochranu přírody, vymezovat a kategorizovat na základě cílů, k nimž je ve skutečnosti směřována péče o ně"*. Navrženo bylo deset kategorií, definovaných hlavně podle cílů managementu; všechny byly považovány za stejně významné, takže žádná z nich nebyla sama o sobě důležitější než ostatní:

Skupina A: kategorie, za něž CNPPA přebírá zvláštní odpovědnost

I	Vědecká rezervace
II	Národní park
III	Přírodní památka/národní dominanta
IV	Přírodní chráněná rezervace
V	Chráněná krajina

Skupina B: ostatní kategorie významné pro IUCN, avšak nikoli výlučně v působnosti CNPPA

VI	Zdrojová rezervace
VII	Antropologická rezervace
VIII	Multifunkční managementové území

Skupina C: kategorie, jež jsou součástí mezinárodních programů

IX	Biosférická rezervace
X	Místa světového dědictví (přírodního)

Brzy se však ukázala omezení tohoto systému. Neobsahoval definici chráněného území, pro popis celé sady deseti kategorií bylo použito jen malé množství termínů, jednotlivá chráněná území mohla spadat i do více než jedné kategorie a celý systém postrádal „mořský" rozměr.

Revize a návrhy nových kategorií

V roce 1984 CNPPA zřídila operační skupinu pro aktualizaci kategorií. Ta předložila v roce 1990 zprávu, jež doporučovala, aby byl vytvořen nový systém na základě kategorií I – V z roku 1978, který by zároveň upustil od kategorií VI – X (Eidsvik 1990). CNPPA tento návrh předložila Světovému kongresu pro parky, konanému v roce 1992 ve venezuelském Caracasu. Tři dny trvající workshop tam doporučil pro území, jejichž cílem ochrany bylo udržitelné využívání přírodních zdrojů, zachování kategorie, která by se blížila tomu, co bylo dříve označováno jako kategorie VIII. Kongres to podpořil a v lednu 1994 Generální shromáždění IUCN na jednání v Buenos Aires nový systém schválilo. Na konci stejného roku IUCN a Světové monitorovací středisko ochrany přírody zásady publikovali (IUCN 1994). Zásady stanovily i definici „chráněného území" jako *„území na souši a/nebo na moři, speciálně určeného k ochraně a udržování biologické rozmanitosti a přírodních i s nimi spjatých kulturních zdrojů, které je manažováno prostřednictvím právních nebo jiných účinných prostředků"* a šest následujících kategorií:

Území, o něž se pečuje zejména kvůli:

I	přísné ochraně [Ia) přísná přírodní rezervace a Ib) území pro ochranu divoké přírody]
II	ochraně a udržování ekosystémů (např. národní park)
III	udržování přírodních prvků (např. přírodní památka)
IV	ochraně prostřednictvím aktivního managementu (např. území pro management stanovišť/druhů)
V	udržování a obnova krajiny/mořských scenérií (např. chráněná krajina/mořské území)
VI	udržitelnému využívání přírodních zdrojů (např. chráněné území pro obhospodařování přírodních zdrojů)

Zásady z roku 1994 byly založeny na následujících principech: základem kategorizace je primární cíl managementu území; zařazení do kategorie neodráží skutečnou účinnost managementu; systém kategorií je mezinárodní; národní názvy chráněných území se mohou lišit; všechny kategorie jsou významné; systém vyjadřuje gradaci míry zásahů člověka.

Vývoj od roku 1994

Od zveřejnění zásad IUCN aktivně podporovala pochopení a používání systému kategorií. Ten byl začleněn do publikací, pojednávajících o tom, jak aplikovat zásady ve specifickém geografickém či jiném kontextu (např. EUROPARC a IUCN 1999; Bridgewater et al. 1996), a do specifického kompendia, pojednávajícího o zásadách pro chráněná území kategorie V (Phillips 2002). Systém kategorií se stal úhelným kamenem pozice WCPA pro stanovisko k problému těžební činnosti versus chráněná území, obsažené v doporučení (č. 2.82), přijatém Světovým kongresem ochrany přírody IUCN v Ammánu v roce 2000. IUCN zajistilo přijetí systému Úmluvou o biologické rozmanitosti na její 7. konferenci smluvních stran v Kuala Lumpur v únoru 2004. Během Světového kongresu o parcích

v Durbanu (2003) a Světového kongresu ochrany přírody v Bangkoku (2004) padly návrhy na to, aby byla do systému kategorií začleněna i dimenze správy chráněných území.

IUCN podpořilo i výzkumný projekt Univerzity v Cardiffu (Velká Británie) na používání a interpretaci systému z roku 1994: Speaking a Common Language (Hovoříme stejným jazykem). O konceptu jeho výsledků se diskutovalo na Světovém kongresu o parcích v roce 2003; čistopis byl potom publikován pro Světový kongres ochrany přírody v roce 2004 (Bishop et al. 2004). Výtah z těchto publikací byl zveřejněn v dokumentu *PARKS* v roce 2004 (IUCN 2004). Tento projekt napomohl k tomu, že byla uvedena v život operativní skupina WCPA pro kategorie a byl tak zahájen proces přezkoumávání, jehož výsledkem se stala nová verze zásad.

Současný proces revize

Současné zásady jsou výsledkem intenzivního konzultačního a přezkumného procesu, koordinovaného speciální operativní skupinou při WCPA, která úzce spolupracovala se členy WCPA i s ostatními pěti komisemi IUCN. Skupina vypracovala svůj počáteční program činnosti na základě výsledků projektu *Speaking a Common Language*, avšak od IUCN obdržela širší mandát k tomu, aby se věnovala veškerým aspektům jednotlivých kategorií. 18 měsíců jí trval sběr informací, komunikace a naslouchání partnerům – činnosti, které byly prováděny v následující sérii kroků:

- **Výzkum**: mnoho lidí uvnitř i vně sítě WCPA přispělo k revizi zásad napsáním série pracovních textů, zaměřených na různé aspekty jednotlivých kategorií. Takových textů vzniklo kolem 40; jejich podoba se pohybovala od podkladů pro diskuse a textů identifikujících problémy až po takové, které přinášely velmi konkrétní návrhy či přímo navrhovaly text pro nové zásady. Všechny dohromady představují důležitý pramen poznání způsobů, jakými celá škála managementových cílů chráněných území přispívá k udržení a ochraně těchto území.
- **Setkávání a diskuse**: operativní skupina uspořádala řadu jednání po celém světě nebo přednesla příspěvky na již existujících setkáních, aby lidem poskytla příležitost hovořit o jejich názorech, očekáváních i obavách, týkajících se postupů péče o chráněná území. Mezi taková klíčová setkání patřila:
    - Kategorie V: společné jednání s pracovní skupinou pro krajinu (Landscapes Task Force) v Katalánsku, Španělsko, v roce 2006, finančně podpořené katalánskou vládou, jehož cílem bylo sestavit pozici ke kategorii V a přístupům ke krajině; to bylo následované dalším jednáním operativní skupiny v severním Yorkshiru v Anglii v roce 2008;
    - Kategorie VI: jednání v Brazílii pro přípravu písemného stanoviska a plánování odborného manuálu v roce 2007;
    - Evropa: diskuse na evropském setkání WCPA v Barceloně pro sestavení společného stanoviska evropských členů WCPA v roce 2007;
    - Jižní a východní Afrika: dvoudenní workshop v Nairobi v roce 2006 ve spolupráci s UNEP-WCMC za účasti představitelů 13 afrických zemí;
    - Jihovýchodní Asie: dvoudenní workshop o správě a kategoriích během regionální konference v Kota Kinabalu v Sabahu, Malajsie, v roce 2007 se zástupci 17 zemí;
    - Latinská Amerika : diskuse během latinskoamerického kongresu o chráněných územích v Bariloche, Argentina, v roce 2007, zaměřená především na problematiku kategorie VI, mořská chráněná území a domorodé rezervace;
    - Mezinárodní rada pro kovy a hornictví (International Council on Metals and Mining): prezentace, následovaná diskusí, jejichž výstupem byl pracovní text členů ICMM, sepsaný v průběhu roku 2007.
    - Proběhla i řada menších setkání, např. s Výborem IUCN Velké Británie, Kanadskou radou pro ekologické oblasti, Vědeckým ochranářským programem WWF, Conservation International, UNESCO, partnery z oblasti průmyslu v ústředí IUCN a podobně.
    - Kromě toho se uskutečnil i **globální "summit"** o kategoriích chráněných území v květnu 2007 ve Španělsku, finančně i odborně podpořený regionální vládou Andalusie, španělským ministerstvem životního prostředí a nadací "Fundación Biodiversidad". Zúčastnilo se jej přes sto odborníků z celého světa, kteří po čtyři dny diskutovali o široké škále problémů, týkajících se kategorizace. Ačkoli nešlo o setkání, na němž by se přijímala rozhodnutí, různé konsensuální pozice, k nimž se dospělo v průběhu jednání, napomohly nastavení formy revidovaných zásad.
- **Webová stránka**: operativní skupina má svoji specializovanou stránku na webové stránce WCPA, kde umísťuje všechny relevantní texty. Její adresa je: www.iucn.org/themes/wcpa/theme/categories/about.html
- **E-fórum**: v období před summitem IUCN a operativní skupina koordinovali elektronickou diskusi o kategoriích s neomezeným přístupem, která poskytla neocenitelné vstupní údaje pro úvahy o dalších etapách procesu revize.

Koncept zásad byl připraven pro zasedání Řídícího výboru Světové komise pro chráněná území v září 2007 a následně upraven podle připomínek jeho členů. Jednotlivé pracovní verze existovaly pouze v angličtině – toto omezení bylo dáno nedostatkem prostředků, ačkoli finální podoba zásad byla publikována v angličtině, francouzštině a španělštině se souhrny i v jiných jazycích. Zásady byly dány k dispozici pro připomínkování všem členům WCPA i veškerým dalším zájemcům; sešlo se mnoho připomínek, z nichž mnohé byly zapracovány do textu.

Samostatné konzultace proběhly k definici chráněného území.

Řídící výbor WCPA se opět sešel v dubnu 2008 v Kapském Městě a podrobně diskutoval celý návrh jak na plénu, tak i v pracovních skupinách, zabývajících se konkrétními detaily. Závěrečná rozhodnutí o tom, co by se mělo navrhnout členům IUCN, byla učiněna předsedou WCPA.

Účel managementových kategorií chráněných území IUCN

IUCN pohlíží na managementové kategorie chráněných území jako na důležitý celosvětový standard při plánování, zřizování a péči o chráněná území; tato podkapitola popisuje hlavní možné typy jejich účelů. Ty se od publikování původních zásad v roce 1994 dále vyvíjely a jejich seznam je nyní delší. Na druhé straně bývají někdy kategorie používány i nad rámec svého původního účelu, možná díky absenci jiných možností, a musíme proto rozlišovat mezi typy využití, které IUCN podporuje, a takovými, vůči nimž se staví neutrálně či s nimiž nesouhlasí.

Účely, které IUCN uznává a aktivně podporuje

Usnadňování plánování chráněných území a soustav chráněných území

- Poskytnout nástroj pro plánování soustav chráněných území a pro ochranářské plánování v širším pojetí na úrovni bioregionů nebo ekoregionů;
- Povzbuzovat vlády a další vlastníky nebo správce chráněných území, aby vytvářeli soustavy chráněných území s řadou managementových cílů, přizpůsobených na míru národním a místním podmínkám;
- Poskytnout oficiální uznání různým typům managementu a správy.

Zkvalitnění nakládání s informacemi o chráněných územích

- Poskytnout mezinárodní standardy na pomoc sběru dat a reportingu na celosvětové i regionální úrovni, usnadňovat srovnání mezi státy a vytvořit rámec pro globální a regionální hodnocení;
- Poskytnout rámec pro sběr, nakládání a šíření údajů o chráněných územích;
- Zlepšovat komunikaci a vzájemné porozumění mezi všemi, kteří se zabývají ochranou přírody;
- Snižovat počty nedorozumění, vzniklých z používání mnoha různých termínů pro popis stejných typů chráněných území v různých částech světa.

Napomáhání regulaci aktivit v chráněných územích

- Používat kategorie jako vodítko na národní i mezinárodní úrovni na pomoc regulování činností např. předepisováním určitých aktivit v konkrétních kategoriích v souladu s cíli managementu chráněných území.

Účely, které se stávají stále běžnějšími, jež IUCN podporuje a u nichž je připravena poradit

- Vytvářet podklad pro legislativu - vzrůstající počet zemí používá kategorie IUCN buď přímo, nebo jako podklad pro kategorizaci chráněných území v rámci národních zákonů;
- Vytvářet rozpočty – některé země odvozují rozsah ročních rozpočtů pro chráněná území od jejich kategorií;
- Používat kategorie jako nástroj pro obhajobu – NGO využívají kategorie jako nástroj pro kampaně na podporu cílů ochrany a stanovení správné úrovně využívání území člověkem;
- Interpretovat nebo vyjasňovat pozemkovou držbu a správu – některé domorodé nebo místní komunity používají kategorie jako nástroj na pomoc vytváření systémů managementu, jakými jsou například domorodé rezervace;
- Poskytovat nástroj na pomoc plánování soustav chráněných území s širokou škálou cílů managementu a typů správy.

Účely, s nimiž IUCN nesouhlasí

- Používat kategorie jako výmluvu pro vyhánění lidí z jejich tradičních území;
- Měnit kategorie s cílem snižování míry ochrany životního prostředí;
- Používat kategorie jako argument pro environmentálně necitlivé zásahy a rozvoj uvnitř chráněných území.

2. Definice a kategorie

Tato kapitola popisuje a vysvětluje definici chráněného území podle IUCN, systém chráněných území a šest jejich kategorií. Definice je vysvětlena slovo od slova a měla by být používána zároveň s některými doplňujícími principy. Kategorie jsou popsány na základě jejich hlavních cílů, vedlejších cílů, rozlišovacích znaků, úlohy v krajině nebo v mořské oblasti, jedinečných prvků a aktivit, slučitelných a neslučitelných s posláním daného území.

Nová definice chráněného území podle IUCN

Definice IUCN se představuje slovo za slovem

Členové IUCN spolupracovali na vytvoření revidované definice chráněného území, která je popsána dále. První návrh této nové definice byl připraven pro jednání o kategoriích ve španělské Almerii v květnu 2007 a následně byl laděn a upřesňován řadou osob z IUCN-WCPA.

Chráněné území je **„jasně definovaný geografický prostor, který je uznaný, specializovaný a o který se pečuje – prostřednictvím právních nebo jiných účinných prostředků – tak, aby dlouhodobě zajišťoval ochranu (uchování) přírody spolu se souvisejícími ekosystémovými službami a kulturními hodnotami.“**

Při aplikaci systému kategorií je prvním krokem stanovení toho, zda lokalita naplňuje tuto definici; druhým je potom rozhodnutí o volbě nejvhodnější kategorie.

Tato definice obsahuje mnoho v jedné jediné větě. Tabulka 1 ji rozebírá slovo od slova, jedno po druhém, a podrobně vysvětluje jejich význam.

Tabulka 1. Vysvětlení definice chráněného území

Termín	Vysvětlení	Příklady a další podrobnosti
Jasně definovaný geografický prostor	Zahrnuje suchozemská, vnitrozemská vodní, mořská a pobřežní území nebo jejich kombinaci. „Prostor“ je trojdimenzionální (např. ochrana vzdušného prostoru nad chráněným územím před nízkými přelety letadel; nechráněný vodní prostor v mořském prostředí, který se nachází nad určitou hloubkou nebo dnem, na něž se vztahuje ochrana). Naopak u některých chráněných území není podpovrchový prostor chráněn vůbec (a je tak volný např. pro těžbu). „Jasně definovaný“ znamená prostorově jasně vymezené území se schválenými a vyznačenými hranicemi. Tyto hranice mohou být někdy určeny terénními prvky měnícími se v čase (např. břehy vodních toků) nebo managementovými zásahy (např. stanovené bezzásahové zóny).	**Přírodní rezervace Wolong** v Číně (kategorie Ia, suchozemská); **Národní park Jezero Malawi** v Malawi (kategorie II, převážně sladkovodní); **Mořská rezervace zálivů Masinloc a Oyon** na Filipínách (kategorie Ia, převážně mořská) jsou příklady chráněných území velice odlišných biomů; ve všech případech však jde o chráněná území.
Uznaný	Vyjadřuje to, že ochrana může zahrnovat různé typy správy vyhlášené obyvateli nebo státem, ale že taková území musí nějakým způsobem uznána (například zapsána na seznam v databázi WDPA).	**Domorodé chráněné území Anindilyakwa** (**Anindilyakwa Indigenous Protected Area**) bylo samozvaně ustanoveno domorodými obyvateli na poloostrově Groote Eylandt jako jedno z mnoha takto ustanovených domorodých chráněných území, uznaných vládou.
Specializovaný	Vyjadřuje specifický závazek k ochraně v dlouhodobém horizontu, např. prostřednictvím: • mezinárodních úmluv a smluv • národních, regionálních a místních zákonů • zvykového práva • dohod nevládních organizací • soukromých společností a firemních politik • certifikačních systémů.	**Národní park Cradle Mountain – jezero St. Clair** v Tasmánii, Austrálie (kategorie II, státní); **Nabanka Fish Sanctuary** na Filipínách (území chráněné místní komunitou); rezervace **Port Susan Bay Preserve** ve Washingtonu, USA (soukromá) jsou sice všechno chráněná území, ale jejich právní struktura je významně odlišná.
(o který se) pečuje	Předpokládá nějaké aktivní kroky za účelem uchování přírodních (a případně dalších) hodnot, kvůli kterým bylo chráněné území zřízeno; povšimněme si, že „péče“ může zahrnovat také rozhodnutí ponechat území v bezzásahovém režimu, pokud je to nejvhodnější strategie pro jeho zachování.	Existuje mnoho možností. Například o **Národní park Kaziranga** v Indii (kategorie II) se pečuje především prostřednictvím boje s pytláctvím a odstraňování invazních druhů; o ostrovy v **národním parku Archipelago** ve Finsku je pečováno prostřednictvím tradičního zemědělského hospodaření, aby se udržely druhy vázané na luční porosty.
Právní a jiné účinné prostředky	Znamená, že chráněná území musí být buď uvedena v úřední sbírce zákonů (pro území uznaná v rámci občanského práva), uznaná prostřednictvím mezinárodních úmluv či smluv, nebo zajištěna prostřednictvím jiných účinných (ale nikoli kodifikovaných) prostředků jako jsou uznaná tradiční pravidla, podle kterých spravují místní komunity svá chráněná území, nebo politiky zavedených nevládních organizací.	**Národní park Flinders Range** v Austrálii je spravován státním úřadem Jižní Austrálie; **Přírodní rezervace Attenborough** ve Velké Británii je spravována nevládní organizací Nottinghamshire Wildlife Trust ve spolupráci se společností pro těžbu štěrku, které území patří; a **Národní park Alto Fragua Indiwasi** v Kolumbii je spravován místními indiány kmene Ingano.

Tabulka 1. Vysvětlení definice chráněného území

Termín	Vysvětlení	Příklady a další podrobnosti
… aby zajišťoval	Vyjadřuje určitou úroveň efektivity –to je nový prvek, který nebyl obsažen v definici z roku 1994, avšak byl velmi vyžadován mnoha správci chráněných území i dalšími osobami. Přestože kategorie musí být i tak definována svým účelem, účinnost péče bude odstupňovaně evidována ve Světové databázi chráněných území a v průběhu času se stane významným kritériem, napomáhajícím při identifikaci a uznávání chráněných území.	**Úmluva biologické rozmanitosti** požaduje po smluvních stranách, aby prováděly hodnocení účinnosti managementu.
Dlouhodobě	Péče o chráněná území by měla být plánována na dobu neurčitou, nikoli v podobě krátkodobé či dočasné managementové strategie.	Dočasná opatření, jako je krátkodobé ponechávání zemědělské půdy ladem podporované dotacemi, rotace při komerčním obhospodařování lesů nebo dočasné zóny pro ochranu ryb nejsou chráněnými územími v tom smyslu, v jakém je tento pojem uznáván IUCN.
Ochrana	V kontextu této definice se ochrana vztahuje na udržování ekosystémů a přírodních i polopřírodních stanovišť a životaschopných populací druhů *in situ* v jejich přirozeném prostředí a v případě domestikovaných nebo kulturních druhů (viz definici agrobiodiverzity v dodatku) v prostředí, kde se vyvinuly jejich charakteristické znaky.	**Yellowstonský národní park** v USA (kategorie II) zaměřil své cíle ochrany zejména na udržování životaschopných populací medvědů a vlků, avšak se širším záběrem na ochranu celého funkčního ekosystému.
Příroda	V tomto kontextu slovo „příroda" vždy odkazuje na biodiverzitu na genové, druhové s ekosystémové úrovni, a často také odkazuje i na geodiverzitu, krajinné útvary a krajinné hodnoty širšího významu.	O **Národní park Neprůchodný les Bwindi** v Ugandě (kategorie II) se v prvé řadě pečuje kvůli ochraně přírodních horských lesů a zejména horských goril. **Národní přírodní rezervace Island of Rum** ve Skotsku (kategorie IV) byla zřízena na ochranu unikátních geologických výtvorů.
Související ekosystémové služby	Jde o ekosystémové služby které mají vztah k cílům ochrany, ale zároveň s nimi nejsou v rozporu. Mezi takové lze zařadit zaopatřovací služby typu poskytování potravin a vody; regulační služby v podobě ovlivňování záplav, sucha, zhoršování stavu půd a nemoci; podpůrné služby, jako je tvorba půd a koloběh živin; a konečně kulturní služby, představované rekreačními, duchovními, náboženskými a ostatními nehmotnými přínosy.	Mnohá chráněná území poskytují i ekosystémové služby; například **národní park Gunung Gede** na Jávě (Indonésie, kategorie II) napomáhá zísobování Jakarty vodou, a **národní park Sundarbans** v Bangladéši (kategorie IV) pomáhá chránit pobřeží před záplavami.
Kulturní hodnoty	Zahrnuje takové, které nejsou v rozporu s cíli ochrany (takže uvnitř chráněného území by toto kritérium měly splňovat veškeré kulturní hodnoty), a to zejména: • takové, jež přispívají k cílům ochrany (např. tradiční způsoby hospodaření, na nichž se staly závislými klíčové druhy); • takové, které jsou samy o sobě ohroženy.	Mnohá chráněná území zahrnují i posvátná místa, např. v **národním parku Nyika** v Malawi leží posvátné jezero, vodopád a hora. Tradiční způsob hospodaření v lesích pro zásobování japonských chrámů dřevem vedl ke vzniku dnes nejstarších lesů v zemi, jako je například chráněný prales nedaleko města **Nara**. Lesa **Kaya** na pobřeží Keni se chrání jak pro svoji biodiverzitu, tak i pro kulturní hodnoty.

Trojrozměrný aspekt chráněných území

Za určitých situací je o dopadech lidských aktivit nutno uvažovat ve třech dimenzích. Může jít o tyto případy: ochrana vzdušného prostoru nad chráněným územím například před rušením nízko letícími letadly, vrtulníkovými lety či lety horkovzdušnými balóny; a na druhé straně omezující činnosti pod zemským povrchem typu hornictví nebo jiných těžebních aktivit. Mezi specifika mořských i sladkovodních území patří rybolov, prohrábky, potápění a podvodní hluk. Řada zemí zakotvila prostorové aspekty do legislativy pro chráněná území; například Kuba zakázala těžbu pod chráněnými územími. IUCN podporuje vlády v tom, aby zvažovaly zavedení obecných právních ustanovení na zabezpečení chráněných území před rušivými činnostmi nad i pod povrchem a pod hladinou vod. Povzbuzuje je v tom, aby zajišťovaly, že bude prováděno vyhodnocení potenciálních dopadů takových činností před přijetím jakýchkoli rozhodnutí o jejich případném povolení, a pokud již k němu dojde, aby bylo vyhodnoceno, zda se nemá vyžadovat dodržení konkrétních limitů nebo splnění stanovených podmínek.

Principy

Definici je třeba používat v kontextu řady souvisejících principů, popsaných dále.

- IUCN uznává za chráněná území pouze taková, jejichž hlavním cílem je ochrana přírody; ta mohou zahrnovat i mnoho území s dalšími cíli na stejné úrovni důležitosti, avšak v případě střetu zájmů musí být ochrana přírody prioritou;
- chráněná území musí zabránit (či tam, kde je to nutné, vyloučit) jakékoli způsoby využívání či hospodaření, které by byly škodlivé pro cíle, jež vedly k jejich vyhlášení;
- volba kategorie by měla vycházet z primárního cíle (nebo cílů) chráněného území;
- systém není zamýšlen jako hierarchický;
- všechny kategorie nějakým způsobem přispívají k ochraně, avšak cíle ochrany je třeba volit s ohledem na konkrétní podmínky – jednotlivé kategorie nejsou použitelné v každé situaci stejnou měrou;
- každá kategorie může existovat pod jakýmkoli typem správy, což platí i obráceně;
- diverzita rozmanitých managementových postupů je žádoucí a je třeba ji podporovat, neboť odráží rozmanité způsoby, jimiž lidská společenství po celém světě vyjadřují univerzální hodnotu konceptu chráněných území;
- kategorii je třeba změnit, pokud hodnocení ukáže, že stanovené dlouhodobé cíle neodpovídají cílům, přiřazeným dotyčné kategorii;
- kategorie neodrážejí účinnost managementu;
- cílem chráněných území je zpravidla udržovat či v ideálním případě zvyšovat stupeň „přírodnosti“ ekosystémů, které jsou v území chráněny;
- definice chráněných území ani jejich kategorie by se neměly stát omluvou pro vyhánění obyvatel z jejich území.

Definice soustavy chráněných území a ekosystémový přístup

Kategorie by se měly používat v kontextu národní či jiné soustavy chráněných území a jako součást ekosystémového přístupu.

IUCN zdůrazňuje, že na chráněná území by se nemělo pohlížet jako na izolované jednotky, ale jako na součást širší udržované krajiny, v níž vedle sebe existují různé nástroje ochrany přírody - jak soustavy chráněných území, tak i širší ekosystémové přístupy, realizované v krajině nebo na moři. Následující kapitola přináší základní definice obou těchto konceptů.

Soustava chráněných území

Převažujícím účelem soustavy chráněných území je zvyšování účinnosti ochrany biodiverzity *in situ*.

IUCN tvrdí, že pro dlouhodobou úspěšnost ochrany *in situ* je nutné, aby celosvětová soustava chráněných území zahrnovala celosvětově reprezentativní vzorek nejrůznějších ekosystémů (Davey 1998). IUCN WCPA charakterizuje soustavy chráněných území na základě pěti vzájemně provázaných prvků (Davey 1998, doplněno):

- **Reprezentativnost, komplexnost a vyrovnanost:** Zahrnutí příkladů s nejvyšší kvalitou celé škály typů prostředí v rámci státu; představuje rozsah, v němž chráněná území poskytují vyrovnaný vzorek typů prostředí, které údajně reprezentují.
- **Přiměřenost:** integrita, dostatečnost prostorového rozsahu a uspořádání do funkčních jednotek, spolu s aktivním managementem, pro podporu životaschopnosti environmentálních procesů a/nebo druhů, populací a společenství, které dohromady představují biodiverzitu dané země.
- **Koherence a komplementarita:** pozitivní příspěvek každého jednotlivého chráněného území k celé soustavě cílů aktivní ochrany a udržitelného rozvoje, definované pro danou zemi.
- **Konzistentnost:** aplikování cílů managementu, politik a klasifikací ve srovnatelných podmínkách standardními způsoby, takže účel každého chráněného území v rámci systému bude jasný všem, a bude existovat maximální šance pro to, že management a využívání území budou podporovat jeho cíle.
- **Finanční efektivita, účinnost a rovnost:** odpovídající rovnováha mezi náklady a výnosy a odpovídající rovnost jejich rozdělování; zahrnuje i parametr účinnosti, jako je minimální počet a rozloha chráněných území, potřebných pro dosažení cílů celé soustavy.

Pracovní program pro chráněná území CBD z roku 2004 popsal některá kritéria pro soustavy chráněných území v rámci svého celkového cíle zřídit a udržovat *„komplexní, efektivně manažované a ekologicky reprezentativní národní a regionální soustavy chráněných území ”.*

Ekosystémový přístup

IUCN je přesvědčena, že chráněná území mají být integrována do soustav, a že takové soustavy mají být dále začleněny do širších přístupů k ochraně a využívání území a vod, což zahrnuje chráněná suchozemská i vodní území a širokou škálu udržitelných managementových postupů. To je v souladu s tzv. principy CBD z Malawi (CBD/COP4, 1998), které zdůrazňují význam strategií udržitelného využívání. Tyto širší ochranářské strategie se nazývají různě – např. „přístupy na úrovni krajiny“, „bioregionální přístupy“ nebo „ekosystémové přístupy“. Tam, kde mezi takové přístupy patří ochrana území, spojujících chráněná území, užívá se termín „ochrana konektivity“. Jednotlivá chráněná území by tedy měla všude, kde to je možné, přispívat k ochraně národních a regionálních chráněných území a k plánům na ochranu přírody v širším měřítku.

Ekosystémový přístup představuje širší rámec pro plánování a zajištění ochrany a hospodaření v suchozemském/vodním prostředí integrovaným způsobem. V tomto kontextu se chráněná území stávají důležitým jednotícím nástrojem – možná nejdůležitějším – v rámci tohoto přístupu.

CBD definuje ekosystémový přístup jako: *„strategii integrované péče o území, vody a živé zdroje, která podporuje ochranu a udržitelné využívání spravedlivým způsobem… "* (CBD, 2004).

Vše, co je popsáno dále, je pouze rámcové. Ačkoli některá chráněná území zapadnou do jedné nebo druhé kategorie zcela přirozeně, v jiných případech bude rozlišení méně zřetelné a bude vyžadovat hlubší rozbor daných možností. Protože přiřazení určité kategorie závisí na cílech managementu, bude se spíše řídit tím, co instituce odpovědná za management s územím *zamýšlí*, a nikoli nějakými přísnými a neměnnými kritérii. K dispozici jsou sice určité nástroje, které mohou napomoci při rozhodování o volbě kategorie, avšak v mnoha případech bude konečné řešení výsledkem kolektivního rozhodnutí. Navíc protože tento systém je celosvětový, musí také nevyhnutelně být dosti obecný. IUCN vyzývá jednotlivé země, aby definice kategorií rozpracovaly ve větších podrobnostech pro své národní podmínky, pokud to považují za užitečné, a aby se pouze držely všeobecných zásad, uvedených dále. Některé země to již učinily nebo jsou v procesu přípravy takového upřesnění; IUCN tento proces podporuje.

Kategorie

Jednotlivé kategorie jsou popsány v kapitolách o tomto členění:

- Primární cíl (cíle)
- Ostatní cíle
- Rozlišovací znaky
- Úloha v krajině nebo na moři
- Čím je kategorie jedinečná
- Otázky k zamyšlení

Názvy chráněných území

Systém kategorií byl z větší části zaveden na pomoc standardizaci popisu toho, co tvoří konkrétní chráněná území. ***Názvy všech chráněných území vyjma těch z kategorie II byly zvoleny tak, aby se více či méně vztahovaly k hlavním cílům managementu dané kategorie.***

Ukázalo se, že termín „národní park", který existoval již dlouho před zavedením systému kategorií, se nejvíce hodí na rozsáhlá chráněná území, zařazená do kategorie II. Je však pravdou, že mnohé existující národní parky po celém světě mají cíle výrazně odlišné od těch, které se uvádějí pro kategorii II. Na druhou stranu je skutečností, že některé státy naopak přizpůsobily své národní parky kategorizaci podle IUCN (viz tabulku 2).

Tabulka 2. "Národní parky" v různých kategoriích

Kategorie	Jméno	Poloha	Rozloha (ha)	Rok
Ia	Národní park Dipperu	Austrálie	11 100	1969
II	Národní park Guanacaste	Kostarika	32 512	1991
III	Národní park Yozgat Camligi	Turecko	264	1988
IV	Národní park Pallas Ounastunturi	Finsko	49 600	1938
V	Národní park Snowdonia	Wales, Velká Británie	214 200	1954
VI	Národní park Expedition	Austrálie	2 930	1994

Je důležité připomenout, že ***skutečnost, že stát nazval nebo se chystá nazvat území národním parkem, neznamená, že by se o ně mělo v souladu s těmito zásadami pečovat jako o kategorii II***. Ve skutečnosti by měl vždy být stanoven a aplikován nejvhodnější způsob managementu; je na státech či dalších klíčových účastnících, aby potom rozhodli o vhodném názvu.

Přírodní a kulturní krajina/mořské oblasti

Je nutno konstatovat, že jen velice málo oblastí na souši, ve vnitrozemských vodách a v příbřežních mořských oblastech zůstalo zcela nedotčeno jakoukoli lidskou činností (pokud taková území vůbec existují), což mělo i další dopady na světové oceány díky rostoucím požadavkům na lov ryb a zvyšujícímu se znečištění. Pokud zahrneme i dopady přeshraničního znečišťování ovzduší a klimatickou změnu, dojdeme k závěru, že přeměněná je již celá planeta. Z toho tudíž plyne, že termíny „přírodní" a „kulturní" jsou pouze přibližné. Do jisté míry můžeme všechna chráněná území popsat jako nacházející se v „kulturní" krajině, neboť společenské vlivy měnily a ovlivňovaly ekologii v průběhu mnoha tisíciletí. To ovšem nijak nepomůže při rozlišování zásadně odlišných způsobů fungování ekosystémů. Z tohoto důvodu proto používáme výše uvedené termíny takto:

Přírodní nebo nepozměněná území jsou taková, v nichž se dosud udržuje úplný nebo téměř úplný soubor druhů původních v dané oblasti a kde ekosystém funguje víceméně přirozeným způsobem.

Kulturní území prošla závažnějšími změnami například díky dlouhodobě provozovanému zemědělství, intenzívní trvalé pastvě i obhospodařování lesů, které změnilo jejich složení a strukturu. Zde je pravděpodobné, že jak druhové složení, tak i fungování ekosystémů byly výrazně pozměněny. Přesto však může kulturní krajina hostit bohatou škálu druhů, z nichž některé se mohly stát plně závislými na lidském hospodaření. Používání termínů typu „přírodní" nebo „nepřeměněný" by nemělo sloužit k zakrývání nebo popírání dlouhodobého přínosného působení domorodých a původních obyvatel, které v kulturní krajině nacházíme; mnohé oblasti jsou totiž doopravdy významné z hlediska biodiverzity právě díky tomuto způsobu hospodaření.

Cíle společné všem šesti kategoriím chráněných území

Z definice vyplývá společný soubor cílů, stanovených pro chráněná území; kategorie jedna po druhé potom definují rozdíly v managementových přístupech. Následující principy by se měly (nebo mohly) vztahovat ke všem kategoriím chráněných území – jinými slovy, neodlišují kategorie chráněných území navzájem jednu od druhé.

Cílem všech chráněných území by mělo být:

- zachování složení, struktury, funkcí a evolučního potenciálu biodiverzity;
- přispívání k regionálním strategiím (jako kupř. jádrové rezervace, ochranná pásma, koridory, „nášlapné kameny" pro tažné druhy a podobně);
- udržování diverzity krajiny nebo stanoviště a na ně vázaných druhů a ekosystémů;
- mít rozlohu dostatečnou k zajišťování integrity a dlouhodobého zajišťování specifikovaných cílů ochrany nebo mít možnost rozšíření tak, aby tento cíl mohl být naplněn;
- udržování hodnot, pro která byla zřízena, po neomezeně dlouhou dobu;
- aby byla spravována na základě plánu péče a programu monitoringu a jeho vyhodnocování, což podporuje adaptivní management;
- aby měla jasný a nestranný systém správy.

Všechna chráněná území by také měla, je-li to vhodné[2]:

- chránit významné krajinné prvky, geomorfologii a geologii;
- poskytovat regulační ekosystémové služby včetně „pufrování" dopadů klimatické změny;
- uchovávat přírodní oblasti a území s jedinečným krajinným rázem národního a mezinárodního významu pro kulturní, duchovní a vědecké účely;
- poskytovat užitek stálým obyvatelům a místním komunitám v souladu s cíli managementu;
- poskytovat příležitosti k rekreaci, slučitelné s ostatními cíli managementu;
- umožňovat vědecko-výzkumné aktivity s nízkými negativními dopady a ekologický monitoring, zaměřený na hodnoty chráněného území a slučitelný s nimi;
- používat strategie adaptivního managementu pro postupné zlepšování jeho účinnosti a kvality správy v průběhu času;
- napomáhat poskytování příležitostí pro vzdělávání (včetně vzdělávání v managementových přístupech);
- napomáhat rozvíjení podpory veřejnosti ochraně území.

Je třeba připomenout, že členové IUCN přijali v říjnu 2000 na Světovém kongresu ochrany přírody v Ammánu (Jordánsko) doporučení, podle něhož by měla být vyloučena těžební činnost z chráněných území kategorií I - IV. Doporučení 2.82 obsahuje pasáž, kde se říká: *"...Vyzývá všechny státní*

[2] Toto rozlišení je nutné, protože ne ve všech chráněných územích nacházíme význačné geologické jevy, ekosystémové služby, možnosti obživy pro místní obyvatele a podobně, takže tyto cíle nejsou univerzální – měly by se používat, když se k tomu naskytne příležitost. Následující stránky přinášejí popis specifických charakteristik každé z managementových kategorií, které jdou nad rámec základních cílů. V některých případech lze jako cíle uvést i vědecký výzkum nebo rekreaci, pokud jde o skutečně závažný cíl území dané kategorie.

členy IUCN, aby na základě zákona zakázaly veškeré využívání a těžbu zdrojů nerostných surovin v chráněných územích, odpovídajících managementovým kategoriím chráněných území IUCN I – IV.“ Doporučení obsahuje i odstavec, týkající se kategorií chráněných území V a VI: *„…v kategoriích V a VI lze využívání a omezenou těžbu připustit jen tam, kde povaha a rozsah plánovaných činností v rámci těžebního projektu ukazují, že tyto činnosti jsou slučitelné s cíli chráněných území“*. Jde pouze o doporučení, jež není žádným způsobem závazné pro státní instituce; některé státy těžbu v chráněných území kategorií I - IV zakázaly, jiné nikoli.

Kategorie Ia: přísná přírodní rezervace

Kategorie Ia je představována přísně chráněnými územími, určenými na ochranu biodiverzity a případně i geologických/geomorfologických jevů, jejichž navštěvování lidmi, využívání a vlivy jsou přísně kontrolovány a omezeny na takové, které zajišťují ochranu hodnot, pro něž je území zřízeno. Taková chráněná území mohou sloužit jako nenahraditelná referenční (srovnávací) území pro vědecký výzkum a monitoring.

Před volbou kategorie je třeba nejprve zkontrolovat, zda lokalita splňuje požadavky definice chráněného území (str. 8).

Primární cíl

- Na regionální, národní nebo celosvětové úrovni udržovat ekosystémy, druhy (z hlediska výskytu a agregací) a/nebo geodiverzitní prvky: tyto atributy byly z velké většiny nebo zcela vytvořeny přírodními silami a pokud by byly vystaveny třeba i malému vlivu člověka, mohly by být znehodnoceny nebo zničeny.

Další cíle

- Chránit ekosystémy, druhy a geodiverzitní prvky ve stavu, nenarušeném lidskou činností;
- Zajišťovat příklady přírodního prostředí pro vědecké studie, environmentální monitoring a vzdělávání, a to včetně výchozích srovnávacích území, do nichž je vyloučen jakýkoli vstup;
- Minimalizovat vyrušování prostřednictvím důkladného plánování a pozorného provádění výzkumu i ostatních povolených činností;
- Uchovávat kulturní a duchovní hodnoty, mající souvislost s přírodou.

Rozlišovací prvky

Území by měla obecně splňovat tyto charakteristiky:

- Měl by se v nich vyskytovat co největší počet očekávaných původních druhů v ekologicky významném množství nebo denzitě, případně by měla existovat možnost zvýšení jejich denzity na takovou úroveň prostřednictvím přírodních procesů nebo časově omezených zásahů;
- Měla by se v nich vyskytovat úplná škála původních ekosystémů z větší části nedotčených, s přírodními ekologickými procesy nebo takovými, jejichž obnova bude možná při managementových zásazích minimálního rozsahu;
- Nemělo by v nich docházet k přímým zásahům moderního člověka, které by zpochybňovaly cíle ochrany území, což zpravidla znamená omezení vstupu lidí a vyloučení existence trvalých sídel;
- Pro dosažení cílů ochrany by neměla vyžadovat významné ani permanentní zásahy;
- Kde je to proveditelné, měla by být obklopena takovými typy využívání území, které přispívají k dosahování cílů ochrany, specifických pro dané chráněné území;
- Měla by sloužit jako referenční lokality pro monitorování relativního dopadu lidských činností;
- Měla by být manažována takovým způsobem, aby to vedlo k omezení návštěvnosti;
- Měla by umožňovat takový management, který by zajišťoval jen minimální disturbance (to se týká obzvláště mořského prostředí).

Území by mělo mít případný náboženský nebo duchovní význam (jako například posvátné přírodní lokality) jen do té míry, aby ochrana biodiverzity mohla být vždy potvrzena jako jeho primární cíl. V takovém případě může zahrnovat i lokality, u kterých je přípustné v omezené míře navštěvování osobami, majícími na starosti ty záležitosti víry, které jsou slučitelné s managementovými cíli takového území.

Úloha v krajině/na moři

Území kategorie Ia jsou nepostradatelnou součástí nástrojů ochrany přírody. Tak jak neustále vzrůstá míra ovlivnění Země činností člověka, klesá stejnou měrou i počet oblastí, kde jsou takové aktivity přísně omezeny. Bez způsobu ochrany, předepsaného pro kategorii Ia, by taková území velice rychle vymizela úplně. Sama o sobě přispívají tato území významným způsobem ochraně přírody tím, že:

- chrání část světového druhového bohatství, která by mimo takto přísně chráněná území nemohla přežít;
- jsou referenčními územími pro základní a dlouhodobá měření a monitorování dopadů člověkem vyvolaných změn vně těchto území (např. znečištění);
- představují území, kde lze studovat ekosystémy v maximálně možném původním prostředí;
- chrání dodatečné ekosystémové služby;
- chrání přírodní území, která mají často i náboženský a kulturní význam.

Čím je kategrie Ia jedinečná?

Přiřazení území k této kategorii je otázkou volby; závisí na dlouhodobých cílech managementu, přičemž na jedné a téže lokalitě často existuje řada alternativních možností, ze kterých lze vybírat. Následující box popisuje některé z důvodů, proč je možné vybrat tuto kategorii za specifických situací, kdy existují i další kategorie, které by splňovaly podobné cíle.

Kategorie Ia se od ostatních kategorií liší takto:	
Kategorie Ib	Chráněná území kategorie Ib by měla být větší a méně přísně chráněná než území kategorie Ia: i když zpravidla nebudou vystavena náporu masového cestovního ruchu, mohou být otevřena pro omezené množství lidí, připravených na to, že budou při cestování – ať již pěšky, nebo na lodi - odkázáni sami na sebe, zatímco u kategorie Ia tomu tak vždy nebývá.
Kategorie II	Chráněná území kategorie II zpravidla kombinují ochranu ekosystémů a rekreaci (omezenou zonací) v měřítku, které není vhodné pro území kategorie I.
Kategorie III	Chráněná území kategorie III se obecně zaměřují na konkrétní přírodní prvek, takže základním cílem péče je udržení takového prvku, zatímco cílem kategorie Ia jsou zpravidla celé ekosystémy a ekosystémové procesy.
Kategorie IV	Chráněná území kategorie IV chrání fragmenty ekosystémů nebo stanovišť, což často vyžaduje kontinuální managementové zásahy, nutné pro jejich zachování. Území kategorie Ia by na jedné straně měla být z velké části soběstačná a jejich cíle předem vylučují takové managementové činnosti nebo míru návštěvnosti, běžné v územích kategorie IV. Chráněná území kategorie IV jsou také často zřizována spíše na ochranu konkrétních druhů nebo stanovišť než specifických ekologických cílů kategorie Ia.
Kategorie V	V případě chráněných území kategorie V jde obecně o kulturní krajinu nebo mořská území, během staletí či dokonce tisíciletí přeměněná člověkem, která jsou závislá na kontinuálních zásazích, nutných pro udržení jejich charakteristických rysů včetně biodiverzity. V mnoha chráněných území kategorie V jsou zahrnuta i trvalá lidská sídla. Toto vše je neslučitelné se statutem kategorie Ia.
Kategorie VI	Chráněná území kategorie VI zahrnují území, kde je ochrana biodiverzity propojena s udržitelným využíváním přírodních zdrojů, což je neslučitelné s kategorií Ia. Rozsáhlá chráněná území kategorie VI však mohou uvnitř svých hranic zahrnovat území kategorie Ia v rámci odpovídající zonace, zohledňující management.

Otázky k zamyšlení

- Na světě je jen málo území, ať již suchozemských či mořských, která nenesou stopy dřívější činnosti člověka, i když v mnoha případech už původní obyvatelé dávno neexistují. V řadě případů proto budou území kategorie Ia vyžadovat proces obnovy. Ta by měla probíhat prostřednictvím přírodních procesů nebo časově omezených zásahů: bude-li situace vyžadovat kontinuální zásahy, bude vhodnější zařadit území do některé jiné kategorie, například IV nebo V.
- Existuje jen velice málo území, která by nespadala pod nějaký typ právního nebo alespoň tradičního vlastnictví, takže nalézt místa, kde by byly vyloučeny lidské činnosti, je dnes často problematické.
- Některé aktivity člověka mají regionální nebo i celosvětový dosah, který není omezen hranicemi chráněných území. Nejvíce je to patrné u klimatu nebo znečištění ovzduší a také u nových či znovu se objevujících chorob. Díky tomu, že ekologie je stále více pozměňována, bude stále těžší udržovat nedotčená území cestou bezzásahovosti.
- O mnohá posvátná přírodní území se z kulturních či náboženských důvodů pečuje způsobem, který je analogický péči o chráněná území kategorie Ia; lze je proto zařadit **jak sem, tak i mezi** chráněná území kategorií V a VI.

Kategorie Ib: území divoké přírody

Chráněná území kategorie Ib jsou zpravidla rozsáhlá, nedotčená nebo jen slabě pozměněná území, která si udržují svůj přírodní charakter a vlivy, bez trvalého nebo významnějšího lidského osídlení, v nichž cílem ochrany a managementu je uchování jejich přírodních podmínek.

Před volbou kategorie je třeba nejprve zkontrolovat, zda lokalita splňuje požadavky definice chráněného území (str. 8).

Primární cíl

- Chránit ekologickou integritu přírodních území, nenarušených žádnými významnějšími lidskými aktivitami, bez moderní infrastruktury, v nichž dlouhodobě převládají přírodní síly a procesy tak, aby současná i budoucí generace měly možnost se s takovými územími setkávat.

Další cíle

- Umožňovat přístup veřejnosti v takové míře a takovým způsobem, které umožní zachovat charakter divočiny těchto území pro současnou i budoucí generace;
- Umožňovat domorodým komunitám zachovávat jejich zvyky i tradiční styl života, vycházející z divočiny, při nízké hustotě osídlení a využívání dostupných zdrojů způsoby, které jsou slučitelné s cíli ochrany;
- Chránit relevantní kulturní a duchovní hodnoty a nemateriální výhody domorodých i nepůvodních obyvatel, jako například samotu, úctu k posvátným místům, úctu k předkům a podobně;
- Umožňovat vzdělávací a vědecké aktivity s nízkými vlivy, není-li je možné provádět mimo tento typ území.

Rozlišovací prvky

Území by měla obecně splňovat tyto charakteristiky:

- Neměla by se v nich nacházet moderní infrastruktura, probíhat urbanizace ani průmyslová těžební činnost, včetně výstavby silnic, produktovodů, elektrovodů, vysílačů mobilního signálu, zařízení pro těžbu ropy a zemního plynu, příbřežních terminálů pro zkapalňování zemního plynu, dalších trvalých staveb, těžby, vodních elektráren, těžby ropy a zemního plynu, zemědělství včetně intenzívní pastvy skotu, komerčního rybolovu, provozování nízkoletících letadel a

podobně (výčet není vyčerpávající!); doporučuje se i silně omezit nebo zakázat vjezd motorovými vozidly.

- Měla by být charakterizována vysokým stupněm nedotčenosti: velké procento rozlohy by měly pokrývat původní ekosystémy, úplná či téměř úplná živočišná i rostlinná společenstva, měl by se zde udržovat nedotčený vztah predátor – kořist a vyskytovat by se zde měli velcí savci.
- Měla by mít velikost dostatečnou pro ochranu biodiverzity, udržování ekologických procesů a ekosystémových služeb, pro udržování ekologických refugií, fungovat jako tlumič dopadů klimatické změny a udržovat i evoluční procesy.
- Měla by poskytovat těm, kdo do nich vstoupí, vynikající příležitost pro prožívání samoty používáním jednoduchých, nehlučných a nevtíravých prostředků cestování (tj. nemotorizovaný nebo vysoce regulovaný vjezd motorových vozidel jen tam, kde je to opravdu nutné a zároveň slučitelné s výše uvedenými biologickými cíli).
- Neměla by být využívána lidmi nevhodným nebo nadměrným způsobem (včetně samotné přítomnosti člověka), který by snižoval hodnotu divoké přírody a v konečném důsledku zabraňoval tomu, aby území splňovalo biologická a kulturní kritéria, uvedená výše. Přítomnost člověka by však neměla být rozhodujícím faktorem při rozhodování o tom, zda kategorii Ib zřídit. Klíčovými cíli jsou biologická nedotčenost a absence trvalé infrastruktury, těžebního průmyslu, zemědělství, používání motorových vozidel a dalších indikátorů moderních nebo trvalých technologií.

Kromě toho však mohou tyto oblasti ještě zahrnovat:

- Území mírně narušená, avšak dosud schopná obnovy do podoby divočiny, i menší území, u nichž je možnost rozšíření nebo která by mohla hrát důležitou úlohu v širších strategiích ochrany divočiny jako součást soustavy chráněných území, zahrnujících divokou přírodu, pokud budou cíle ochrany takových mírně narušených či poškozených území v ostatních aspektech v souladu s cíli, popsanými výše.

Tam, kde je biologická integrita území s divokou přírodou zajištěna a výše uvedený primární cíl naplněn, by se těžiště péče o takové území mělo přesunovat směrem k cílům jiným, jako je například ochrana kulturních hodnot nebo rekreace, ale jen do té doby, dokud bude naplňování primárního cíle skutečně jisté.

Úloha v krajině/na moři

V mnoha ohledech hrají území s divokou přírodou podobnou úlohu, jako národní parky kategorie II, tím, že chrání rozsáhlé, funkční ekosystémy (nebo přinejmenším území, v nichž mohou prosperovat mnohé aspekty ekosystémů).
K jejich konkrétním úkolům patří:

- Chránit rozsáhlá, z valné většiny nedotčená území, v nichž mohou ekosystémové procesy včetně evoluce probíhat bez rušivých vlivů člověka včetně zástavby nebo masové turistiky;
- Chránit kompatibilní ekosystémové služby;
- Chránit konkrétní druhy a ekologická společenstva, vyžadující poměrně rozsáhlé rozlohy nenarušených stanovišť;
- Udržovat „zásobárnu" takových druhů a napomáhat tím jejich osídlování udržitelně obhospodařovaných oblastí v okolí daného chráněného území;
- Dávat omezenému počtu návštěvníků možnost zažít divočinu;
- Dávat příležitost k reakci na změnu klimatu včetně posunu biomů.

Čím je kategorie Ib jedinečná?

Kategorie Ib se od ostatních kategorií liší následujícími způsoby:	
Kategorie Ia	Chráněná území kategorie Ia jsou přísně chráněnými územími s všeobecně velmi omezenou možností vstupu. V protikladu ke kategorii Ib bývají často (ale nikoli vždy) relativně malá. V kategorii Ia se zpravidla nesetkáme s trvale žijícími obyvateli, zatímco u mnohých územích kategorie Ib se počítá s jejich využíváním domorodými a místními komunitami.
Kategorie II	Chráněná území kategorií Ib a II se často navzájem podobají svou rozlohou i cílem chránit funkční ekosystémy. Zatímco ovšem kategorie II počítá s využíváním návštěvníky (nebo takové využívání plánuje), a to včetně nezbytné související infrastruktury, v územích kategorie Ib je takové využívání daleko limitovanější a omezuje se jen na ty, kteří mají dostatečné schopnosti a vybavení, aby zde přežili bez pomoci.
Kategorie III	Kategorie III je zaměřena na ochranu specifických přírodních prvků, což není cílem kategorie Ib. Chráněná území kategorie III bývají často velmi malá a jsou, podobně jako v případě kategorie II, orientována na přilákání návštěvníků, často ve velkém množství; území kategorie Ib jsou naproti tomu obecně větší a s výjimkou specializovaných návštěvníků se do nich vstup nepodporuje.
Kategorie IV	Chráněná území kategorie IV jsou zpravidla relativně malá a zahrnují neúplně fungující ekosystémy; většina z nich vyžaduje pravidelnou a trvalou péči, aby jejich biodiverzita mohla být udržena; všechny tyto atributy jsou pravým opakem podmínek pro kategorii Ib.
Kategorie V	Chráněná území kategorie V zahrnují kulturní krajinu a mořské oblasti, formované prostřednictvím (většinou dlouhodobých) lidských aktivit, a zpravidla v nich najdeme i lidské osídlení nezanedbatelného rozsahu. Naproti tomu kategorie Ib by měla být v co možná nejpřírodnějším stavu a kulturní krajinu by mohla zahrnovat pouze tehdy, pokud by na takovém území existoval záměr na jeho obnovu směrem k vytvoření přírodě blízkého stavu.
Kategorie VI	Kategorie VI je založena na vytvoření vnitřní zonace a managementových režimů, podporujících udržitelné využívání; ačkoli i území s divokou přírodou někdy v omezené míře zahrnují tradiční využívání domorodci, je to vzhledem k hlavním cílům managementu podružné.

Otázky k zamyšlení

- V některých územích s divokou přírodou provozují nomádi i pastvu dobytka, takže může vzniknout potřeba rozlišovat mezi intenzívní a extenzívní pastvou; v případě, kdy vlastníci dobytka chtějí svá stáda rozšiřovat, to může vyvolávat problémy.

Kategorie II: národní park

Chráněná území kategorie II jsou rozsáhlá přírodní nebo přírodě blízká území, určená k ochraně velkoplošně probíhajících ekologických procesů spolu s množstvím druhů a ekosystémů pro dané území charakteristických, která zároveň dávají možnost pro realizaci duchovních, vědeckých, výchovných, rekreačních a návštěvních cílů, environmentálně a kulturně slučitelných s cíli ochrany území.

Před volbou kategorie je třeba nejprve zkontrolovat, zda lokalita splňuje požadavky definice chráněného území (str. 8).

Primární cíl

- Chránit přirozenou biodiverzitu spolu s hlavními ekologickými strukturami a souvisejícími environmentálními procesy a podporovat vzdělávání a rekreaci.[3]

Další cíle:

- Pečovat o území s cílem udržovat v natolik přirozeném stavu, jak je to jen možné, reprezentativní příklady geografických regionů, společenstev, genetických zdrojů a nenarušených přírodních procesů;
- Udržovat životaschopné a ekologicky funkční populace a společenstva původních druhů, a to v natolik velkých počtech, dostatečných pro dlouhodobé zajišťování integrity a resilience ekosystémů;
- Přispívat k ochraně zejména široce rozšířených druhů, regionálních ekologických procesů a migračních cest;
- Umožňovat využívání území návštěvníky za účelem čerpání inspirace, vzdělávání, kultury a rekreace v takové míře, která nezpůsobí významnou biologickou nebo ekologickou degradaci přírodních zdrojů;
- Brát v úvahu potřeby domorodých obyvatel včetně nutnosti zajišťování jejich obživy, a to do takové míry, aby to negativně neovlivňovalo primární managementové cíle;
- Přispívat k podpoře místních ekonomik prostřednictvím cestovního ruchu.

Rozlišovací prvky

Území kategorie II jsou typicky rozsáhlá území, která udržují funkční „ekosystém“, ačkoli k tomu, aby mohl být tento cíl naplněn, je nutné, aby péče o území byla doplňována současně probíhajícím managementem okolních oblastí.

- Území by měla zahrnovat reprezentativní příklady rozsáhlých přírodních oblastí a biologických nebo environmentálních prvků či scenérií, kde místa výskytu původních druhů rostlin a živočichů, stanovišť a geodiverzity mají obzvláštní duchovní, vědecký, výchovný, rekreační nebo turistický význam.
- Území by měla mít dostatečnou rozlohu a ekologickou kvalitu k tomu, aby mohla udržovat ekologické funkce a procesy, umožňující původním druhům a společenstvům existovat dlouhodobě a s minimální potřebou managementových zásahů.
- Skladba, struktura a funkce biodiverzity by měly být ve značné míře v „přírodním“ stavu nebo by měl existovat potenciál pro jejich obnovu a dovedení do takového stavu při relativně nízkém riziku úspěšných invazí nepůvodních druhů.

Úloha v krajině/na moři

Kategorie II představuje příležitost pro ochranu přírody v území velkého měřítka, kde přírodní procesy mohou probíhat bez časového omezení, čímž dávají prostor pokračování evoluce. Představují často klíčové „nášlapné kameny“ při navrhování a realizaci rozsáhlých biokoridorů nebo jiných možností na podporu konektivity, potřebné pro dané druhy (s rozsáhlým areálem a/nebo tažné), jejichž zachování a ochrana nejsou možné v rámci jediného chráněného území. Jejich klíčovými úlohami proto je:

- Ochrana ekologických procesů ve velkém měřítku, kterou nelze zajistit v malých chráněných územích nebo v kulturní krajině;
- Ochrana souvisejících ekosystémových služeb;
- Ochrana konkrétních druhů a společenstev, vyžadujících relativně velké rozlohy nenarušených stanovišť;
- Umožňování existence „zásobárny“ takových druhů na pomoc osídlování oblastí kolem chráněného území, obhospodařovaných udržitelným způsobem;
- Integrace s typy využívání území a vodních zdrojů v okolí, což společně přispívá k naplňování ochranářských strategií velkého měřítka;
- Informování a pozitivní ladění návštěvníků o potřebách ochranářských programů a jejich možnostech;
- Podpora ekonomického rozvoje, slučitelného s daným územím, většinou v podobě rekreace a cestovního ruchu, který může přispívat k místní i celostátní ekonomice a zejména podporovat místní společenství.

[3] Povšimněme si, že název „národní park” není vázán výhradně na kategorii II. Území, nazývaná národními parky, existují ve všech kategoriích (a existují dokonce některé národní parky, které vůbec nejsou chráněnými územími). Tento název používáme proto, že v mnoha státech nejvýstižněji charakterizuje chráněná území kategorie II. Skutečnost, že se určité území nazývá „národním parkem“, nemá žádnou souvislost s jeho managementem. Zejména by se název „národní park” nikdy neměl používat jako prostředek k vyhánění lidí z jejich území.

Území kategorie II by měla být přísněji chráněna tam, kde jsou jejich ekologické funkce a skladba původních druhů relativně nedotčené; v okolních oblastech může existovat různý stupeň intenzivního i extenzívního využívání, avšak v ideálním případě by měly sloužit k tlumení rušivých vlivů z okolí.

Čím je kategorie II jedinečná?

Kategorie II se od ostatních kategorií liší následujícími způsoby:	
Kategorie Ia	Kategorie II nemá být obecně tak přísně chráněna jako kategorie Ia; může zahrnovat i turistickou infrastrukturu a pohyb návštěvníků. Území kategorie II však mívá často jádrovou zónu, v níž je počet návštěvníků přísně omezen, což může více připomínat kategorii Ia.
Kategorie Ib	Míra návštěvnosti u kategorie II bude pravděpodobně velmi odlišná od návštěvnosti území s divokou přírodou, mimo jiné díky podstatně více rozvinuté obslužné infrastruktuře (cesty, silnice, ubytovací zařízení apod.), což bude mít za následek pravděpodobně vyšší počet návštěvníků. Chráněná území kategorie II však často zahrnují i jádrové zóny, kde je počet návštěvníků přísně regulován, což může připomínat režim kategorie Ib.
Kategorie III	Management v kategorii III se zaměřuje na jednotlivé cílové prvky, zatímco u kategorie II se soustředí na udržování celého ekosystému.
Kategorie IV	Kategorie II je určena k udržování ekologické integrity na úrovni ekosystému, zatímco cílem kategorie IV je ochrana stanovišť a jednotlivých druhů. V praxi bývají území kategorie IV jen zřídka dostatečně rozsáhlá k tomu, aby mohla chránit celý ekosystém, a rozlišení mezi kategoriemi II a IV je tedy do určité míry otázkou rozhodnutí: lokality kategorie IV bývají zpravidla poměrně malé (jednotlivé mokřady, fragmenty lesů - byť i zde existují výjimky), zatímco území kategorie II jsou většinou daleko rozsáhlejší a alespoň z velké míry schopná samostatné existence.
Kategorie V	Chráněná území kategorie II jsou v zásadě přírodními systémy nebo územími, v nichž se provádí obnova, aby se dosáhlo takového stavu; naproti tomu kategorie V představuje kulturní území, jejichž cílem je v takovém stavu zůstat.
Kategorie VI	U kategorie II obecně není dovolené využívání přírodních zdrojů s výjimkou potřeb pro obživu domorodců nebo rozsahem omezené rekreační účely.

Otázky k zamyšlení

- Koncept „přirozenosti“ se rychle vyvíjí a na některá území, v minulosti považovaná za přírodní, se nyní stále častěji pohlíží do určité míry jako na kulturní krajinu – např. v případě savan, kde se používá vypalování k udržování mozaikovité vegetace a tím i populací zvířat, která se potom loví. Hranice mezi tím, co je považováno za kategorii II (a manažováno odpovídajícím způsobem) a co za kategorii V, se proto může v průběhu času měnit.
- Komercializace využívání půdy a vod v územích kategorie II vytváří problémy v mnoha částech světa, zčásti díky politickému vnímání toho, že přírodní zdroje jsou v národních parcích „uzamčeny“, takže vzniká rostoucí tlak na její větší rekreační využívání, doprovázený nedostatkem ohledů ze strany provozovatelů cestovního ruchu, dochází k rozvoji programů akvakultury a marikultury a existují i trendy, směřující k privatizaci takových území.
- Permanentně nastolovanými tématy jsou také zájmy trvale žijících obyvatel v navrhovaných územích kategorie II, otázky vystěhovávání, kompenzací (včetně kompenzací pro rybářské komunity, vystěhovávané z mořských a pobřežních chráněných oblastí), možnosti alternativního získávání obživy i měnící se přístupy k managementu.

Kategorie III: Přírodní památka nebo prvek

Chráněná území kategorie III jsou vymezována pro ochranu specifických přírodních památek, jimiž mohou být terénní útvary, podmořské hory a jeskyně, geologické prvky typu jeskyní nebo i živé objekty jako jsou prastaré háje. Obecně se jedná o malá chráněná území, často s velkým významem z hlediska návštěvnosti.

Před volbou kategorie je třeba nejprve zkontrolovat, zda lokalita splňuje požadavky definice chráněného území (str. 8).

Primární cíl

- Chránit specifické jedinečné přírodní prvky a na ně vázanou biodiverzitu a stanoviště.

Další cíle

- Zajišťovat ochranu biodiverzity v krajině nebo mořském prostředí, které prodělaly podstatné změny; [4]
- Chránit specifické přírodní lokality s duchovními a/nebo kulturními hodnotami tam, kde tyto hodnoty mají zároveň význam i pro biodiverzitu;
- Udržovat tradiční duchovní a kulturní hodnoty lokalit.

Rozlišovací znaky

Chráněná území kategorie III představují zpravidla relativně malé

[4] Nic jiného než ochrana specifických míst kulturního významu nemůže poskytnout ochranu množství přírodních nebo polopřírodních stanovišť v oblastech, která jsou jinak významně přeměněná – jako v případě starých stromů kolem chrámů.

lokality, zaměřující se spíše než na celý ekosystém pouze na jeden nebo více význačných přírodních prvků a s nimi spojenou ekologii. Pečuje se o ně z velké většiny stejně, jako o území kategorie II. Termín „přírodní" ve smyslu zde použitém může odkazovat jak na zcela přírodní prvky (což je nejběžnější použití), tak někdy i na takové, jež jsou ovlivněny člověkem. V takovém případě by tato území měla vždy mít další přidružené biodiverzitní atributy, což by se v případě, že mají být klasifikována jako chráněná území přírody spíše než lokality historického či kulturního významu, mělo odrážet v podobě priorit v popisu jejich cílů ochrany. Chráněná území kategorie III zahrnují:

- **Přírodní geologické a geomorfologické prvky:** například vodopády, útesy, krátery, jeskyně, fosilní úložiště, písečné duny, skalní formace, údolí a marinní prvky typu podmořských hor nebo korálových formací;
- **Přírodní prvky, ovlivněné kulturní činností:** například skalní obydlí a historické cesty;
- **Přírodně-kulturní lokality:** například různé formy posvátných přírodních lokalit (posvátné háje, prameny, vodopády, hory, podmořské jeskyně), významné pro jednu nebo více skupin věřících**;**
- **Kulturní lokality, propojené s ekologií:** tam, kde ochrana kulturně významného místa zároveň chrání i významnou biodiverzitu, jako jsou archeologická naleziště a historicky významná území, neoddělitelně spjatá s přírodní lokalitou.

Ochranářské atributy chráněných území kategorie III lze rozdělit na dva hlavní typy:

- biodiverzitu, jež má jedinečnou vazbu na ekologické podmínky, umožňující existenci přírodního prvku – jako jsou rozstřikové zóny vodopádů, ekologické podmínky v jeskyních či rostlinné druhy, vázané na útesy;
- biodiverzitu, přežívající díky tomu, že existence kulturních nebo duchovních hodnot na lokalitě umožnila uchování přírodních nebo polopřírodních stanovišť v prostředí, které lze jinak charakterizovat jako pozměněný ekosystém – jako jsou některé posvátné přírodní lokality nebo historicky významná území, spojená s územími přírodními. V těchto případech budou klíčovými kritérii pro zařazení mezi chráněná území (i) hodnota lokality z hlediska toho, jak přispívá k ochraně přírody v širším měřítku, a (ii) prioritizace ochrany přírody v plánech péče o taková území.

Kategorie III, umožňující přirozený přístup k managementu území, byla navržena pro mnohé posvátné přírodní lokality, například posvátné háje. Ačkoli posvátné přírodní lokality můžeme najít ve všech kategoriích a k jejich údržbě je možné použít širokou řadu managementových přístupů, management v kategorii přírodní památka pro ně může být obzvláště vhodný.

Úloha v krajině/na moři

Cílem kategorie III je chránit neobvyklá území a nikoli vytvářet logické prvky v rámci koncepčních ochranářských strategií, takže jejich skutečná úloha v rámci krajinných nebo ekoregionálních strategií může být někdy spíše náhodná než plánovitá. V jiných případech (např. u jeskynních systémů) ale mohou taková území hrát klíčovou ekologickou úlohu i v rámci ochranářských plánů širšího dosahu.

- Významné přírodní památky mohou někdy dávat podnět k ochraně a poskytovat *příležitosti* pro environmentální/kulturní vzdělávání i v oblastech, kde jsou jiné formy ochrany vyloučeny díky populačním nebo rozvojovým tlakům, jako je tomu u důležitých posvátných či kulturně významných území; v těchto případech může kategorie III konzervovat příklady přírodních stanovišť v krajině, která je jinak již zcela kulturní nebo silně fragmentovaná.

Čím je kategorie III jedinečná?

Kategorie III se od ostatních kategorií liší následujícím způsobem:	
Kategorie Ia	Kategorie III se neomezuje pouze na přírodní a nedotčenou krajinu, ale lze ji použít i pro území, ležící v kulturní nebo fragmentované krajině. Často bývají podporovány návštěvnost i rekreace stejně jako výzkum a monitoring, jejichž cílem je poznání a udržování konkrétního přírodního prvku.
Kategorie Ib	
Kategorie II	Hlavním cílem managementu kategorie III není ochrana celého ekosystému, nýbrž konkrétních přírodních prvků; jinak je kategorie III podobná kategorii II a pečuje se o ni z velké části stejným způsobem, avšak v mnohem menším měřítku jak pokud jde o rozlohu, tak i o složitost managementu.
Kategorie IV	Těžiště managementu kategorie III není v ochraně klíčových druhů nebo stanovišť, ale konkrétních přírodních prvků.
Kategorie V	Kategorie III se neomezuje na kulturní krajinu a praktický management se bude pravděpodobně zaměřovat na přísnější ochranu konkrétního prvku než v případě kategorie V.
Kategorie VI	Kategorie III se nezaměřuje na udržitelné využívání přírodních zdrojů.

Protože je zaměřena na ochranu jednotlivých prvků, je kategorie III zřejmě tou, která je ze všech ostatních nejvíce ovlivněna lidským vnímáním toho, co je v krajině nebo na moři považováno za hodnotné, namísto nějakých hlubších kvalitativních hodnocení. Tento přístup se méně aplikuje v chráněných územích kategorie III vyhlášených pro ochranu geologických výtvorů, kde je možná systematická identifikace. Management se zpravidla zaměřuje na ochranu a udržování konkrétních přírodních prvků.

Skutečnost, že se v území nachází významná přírodní památka, ještě neznamená, že se o ně nutně musí pečovat jako o území kategorie III; kupříkladu Grand Canyon v Arizoně je zařazen do kategorie II navzdory tomu, že je jednou z nejznámějších přírodních památek na světě, neboť je to zároveň rozsáhlé a členité území s řadou rekreačních aktivit, takže bylo vhodnější přiřadit je k modelu kategorie II. Kategorie III je nejvhodnější tam, kde je ochrana konkrétního prvku jediným mebo dominantním cílem.

Otázky k zamyšlení

- Přiřazování ochranářských atributů lokalitám kategorie III může být někdy obtížné, zejména v případech, kdy mohou existovat tlaky na to, aby v rámci soustavy chráněných území byly akceptovány i lokality určené k ochraně kulturních nebo duchovních hodnot.
- Ne všechny přírodní památky jsou trvalé – i když některé posvátné stromy přežívají po tisíc i více let, nakonec stejně uschnou; ve skutečnosti je tomu tak, že mnoho stromů je považováno za posvátné zčásti právě proto, že jsou velmi staré. Není jasné, co se stane s chráněným územím kategorie III, pokud jeho klíčový přírodní prvek zanikne nebo bude degradován.
- Někdy bývá obtížné nalézt hranici mezi přírodní památkou a kulturně významnou lokalitou, zejména v případech, kdy jsou do kategorie III zahrnuty archeologické památky.
- Některá území, která se na první pohled jeví jako „památky“, mohou ke své existenci vyžadovat rozsáhlejší ekosystémy – kupříkladu vodopád může pro udržení průtoku vyžadovat ochranu celého povodí.

Kategorie IV: území pro péči o stanoviště/druhy

Chráněná území kategorie IV jsou určena k ochraně konkrétních druhů nebo stanovišť a jejich management by tedy měl odrážet tuto prioritu. Mnohá chráněná území kategorie IV budou vyžadovat pravidelné aktivní zásahy, nutné k zajištění požadavků konkrétních druhů nebo pro udržení stanovišť; v těchto případech však nejde o požadavek kategorie jako takové.

Před volbou kategorie je třeba nejprve zkontrolovat, zda lokalita splňuje požadavky definice chráněného území (str. 8).

Primární cíl

- Udržovat, chránit a obnovovat populace druhů a stanovišť.[5]

Ostatní cíle:

- Chránit typ vegetace nebo ostatních biologických prvků tradičními managementovými postupy;
- Chránit fragmenty stanovišť jako prvků strategií ochrany v měřítku celé krajiny nebo mořské oblasti;
- Rozvíjet vzdělávání veřejnosti a porozumění příslušným druhům a/nebo stanovištím;
- Poskytovat prostředek k tomu, aby městská populace mohla mít pravidelný kontakt s přírodou.

Rozlišovací znaky

Chráněná území kategorie IV zpravidla napomáhají chránit nebo obnovovat:

1) druhy rostlin mezinárodního, národního či místního významu; 2) druhy živočichů mezinárodního, národního či místního významu včetně druhů usedlých i tažných; a/nebo 3) stanoviště. Rozloha území kolísá, avšak často bývá relativně malá; to však není rozlišovacím znakem. Management se bude lišit v závislosti na potřebách. Ochrana musí být dostatečná k tomu, aby umožnila udržení konkrétních stanovišť a/nebo druhů. Protože ovšem území kategorie IV budou často zahrnovat *fragmenty* ekosystému, nebudou schopna samostatné existence a budou vyžadovat aktivní managementové zásahy, zajišťující udržování specifických stanovišť a/nebo naplňující potřeby konkrétních druhů. K tomu se může využít řady postupů:

- ***ochrana konkrétních druhů:*** cílem je chránit konkrétní cílové druhy, které zpravidla bývají ohroženy (kupř. jedny z posledních zbývajících populací druhu);
- ***ochrana stanovišť:*** cílem je udržovat nebo obnovovat stanoviště, která často představují fragmenty ekosystémů;
- ***aktivní management pro udržování cílových druhů:*** cílem je udržovat životaschopné populace konkrétních druhů, což může zahrnovat například umělé znovuvytvoření určitých stanovišť nebo jejich udržování (jako kupř. vytváření umělých útesů), dokrmování nebo jiné systémy aktivní péče;
- ***aktivní management přírodních nebo polopřírodních ekosystémů:*** cílem je udržovat přírodní nebo polopřírodní stanoviště, která jsou buď příliš malá nebo tak silně pozměněná, že nejsou schopna samostatné existence; kupř. pokud chybějí původní býložravci, je potřeba je nahradit pastvou dobytka nebo ručním kosením; pokud došlo ke změně hydrologie, může to vyvolat potřebu umělého odvodnění či zavodnění;
- ***aktivní management ekosystémů kulturního původu:*** cílem je udržovat managementové systémy kulturního původu tam, kde je na ně vázána jedinečná biodiverzita. Nutné jsou trvalé managementové zásahy, neboť dané ekosystémy vznikly díky hospodaření nebo jím byly přinejmenším významně modifikovány. Primárním cílem managementu je udržení biodiverzity na ně vázané.

Aktivním managementem je myšleno to, že celkové fungování ekosystému je modifikováno např. zastavením přirozené sukcese, poskytováním doplňkových zdrojů potravy nebo vytvářením umělých stanovišť: management území bude tedy často zahrnovat daleko více než jen reagování na ohrožující faktory, jakými může být kupř. pytláctví nebo invazívní druhy, neboť takové aktivity se ve skutečnosti odehrávají ve všech chráněných územích kterékoli kategorie a nelze je tudíž považovat za diagnostické. Chráněná území kategorie IV bývají obecně přístupná veřejnosti.

Úloha v krajině/na moři

Chráněná území kategorie IV hrají často roli při „zacpávání děr“ ve strategiích ochrany přírody tím, že chrání klíčové druhy nebo stanoviště v ekosystémech. Lze je použít například pro:

[5] Zde je změna oproti zásadám z roku 1994, které definovaly chráněná území kategorie IV jako taková, která vyžadují pravidelné managementové zásahy. Změna byla provedena proto, že šlo o jedinou kategorii, definovanou spíše na základě procesu managementu než svým konečným cílem, což vedlo k tomu, že u malých rezervací, určených k ochraně stanovišť nebo individuálních druhů, existovala tendence k jejich vyloučení mimo systém kategorií.

- ochranu kriticky ohrožených populací druhů, vyžadujících speciální managementové zásahy, které zajistí jejich trvalé přežívání;
- ochranu vzácných nebo ohrožených stanovišť, a to včetně fragmentárních;
- ochranu „nášlapných kamenů“ (míst, kde tažné druhy nacházejí potravu a místa odpočinku) nebo míst rozmnožování;
- vytváření flexibilních managementových strategií a volitelných možností pro nárazníkové zóny kolem - nebo koridorů pro udržování konektivity mezi přísněji chráněnými územími, které jsou přijatelnější pro místní komunity a ostatní klíčové partnery v území;
- udržování druhů, které se staly závislými na kulturní krajině tam, kde jejich původní stanoviště vymizela nebo byla silně pozměněna.

Čím je kategorie IV jedinečná?

Kategorie IV se od ostatních kategorií liší následujícími způsoby:	
Kategorie Ia	Chráněná území kategorie IV nejsou přísně chráněna před využíváním člověkem; lze v nich provádět vědecký výzkum, ten by však obecně měl představovat jen sekundární cíl.
Kategorie Ib	Chráněná území kategorie IV nelze označovat za „území s divokou přírodou“ v té podobě, jak je definuje IUCN. V mnohých z nich se provádějí managementové zásahy, což je neslučitelné s konceptem území s divokou přírodou kategorie Ib; ta z nich, v nichž se management neprovádí, zase bývají na naplňování cíle kategorie Ib příliš malá.
Kategorie II	Chráněná území kategorie IV zaměřují ochranu na konkrétní druhy nebo stanoviště a v důsledku toho mohou věnovat menší pozornost ostatním prvkům ekosystému, zatímco cílem chráněných území kategorie II je ochrana plně funkčních ekosystémů. Kategorie II a IV se mohou za určitých okolností navzájem velice podobat a rozlišování mezi nimi je zčásti otázkou cíle – tj. zda cílem je ochrana pokud možno celého ekosystému (kategorie II), či zda se zaměřují jen na ochranu několika klíčových druhů nebo stanovišť (kategorie IV).
Kategorie III	Cíl chráněných území kategorie IV má biologičtější zaměření, zatímco kategorie III je specifická v závislosti na území a je orientována více morfologicky nebo kulturně.
Kategorie V	Chráněná území kategorie IV se snaží o ochranu předem určených cílových druhů a stanovišť, zatímco kategorie V se zaměřuje na celkovou ochranu krajiny nebo mořských oblastí, hodnotných z pohledu ochrany přírody. Chráněná území kategorie V obecně mívají i společensko-kulturní charakteristiky, které chybějí u kategorie IV. Pokud lze v územích kategorie IV využívat tradiční managementové postupy, jde jmenovitě o takové, které slouží k zachování druhů uvedených v plánech péče, ale nikoli o postupy s širším dopadem, představující takový přístup k managementu, který zahrnuje širokou škálu aktivit, přinášejících zisk.
Kategorie VI	Managementové zásahy v chráněných územích kategorie IV jsou primárně zaměřeny na udržování druhů nebo stanovišť, zatímco chráněná území kategorie VI jsou zacílena na propojování ochrany přírody s udržitelným využíváním přírodních zdrojů. Podobně jako u kategorie V, i chráněná území kategorie VI bývají zpravidla rozsáhlejší než u kategorie IV.

Kategorie IV představuje managementový přístup použitelný v oblastech, v nichž již došlo k podstatným změnám, což si vyžaduje ochranu zbývajících fragmentů, a to jak cestou zásahů, tak i bez nich.

Otázky k zamyšlení

- Mnohá chráněná území kategorie IV se nalézají v hustě zalidněných oblastech či na osídleném mořském pobřeží, kde jsou lidské tlaky poměrně značné, což se promítá do možnosti potenciálního nezákonného využívání území a vysoké návštěvnosti
- Chráněná území kategorie IV, která jsou závislá na pravidelných managementových zásazích, vyžadují od instituce, zajišťující management, odpovídající finanční zajištění; jejich údržba může být relativně drahá, není-li prováděna na dobrovolné bázi místními komunitami nebo jinými osobami.
- Protože chráněná území kategorie IV zpravidla chrání jen část ekosystému, jejich úspěšný dlouhodobý management vyžaduje pečlivé monitorování a větší než obvyklý důraz na komplexní ekosystémový přístup i kompatibilní management v ostatních částech okolní krajiny nebo mořské oblasti.

Kategorie V: chráněná krajina/mořská oblast

Chráněné území, kde interakce mezi člověkem a přírodou v průběhu času dala vznik území se specifickým charakterem s významnými ekologickými, biologickými, kulturními a krajinnými hodnotami: udržování integrity této interakce je nezbytné pro ochranu a zachování takových území a na ně vázané aktivní ochrany přírody a ostatních hodnot.

Před volbou kategorie je třeba nejprve zkontrolovat, zda lokalita splňuje požadavky definice chráněného území (str. 8).

Primární cíl

- Chránit a udržovat významné typy krajiny/mořských oblastí a na ně vázaných hodnot ochrany přírody i dalších hodnot, vytvořených interakcí s člověkem, prostřednictvím tradičních managementových postupů.

Další cíle

- Udržovat rovnovážnou interakci mezi přírodou a kulturou prostřednictvím ochrany krajiny nebo mořského území a pro ně typických tradičních managementových postupů, společností, kulturních a duchovních hodnot;
- Přispívat k ochraně přírody v širším měřítku udržováním druhů, vázaných na kulturní krajinu, a/nebo tím, že se vytvářejí příležitosti pro vyčlenění chráněného území v jinak silně

hospodářsky využívané krajině;
- Poskytovat příležitosti pro zábavu, vytváření pocitu pohody a socioekonomické aktivity prostřednictvím rekreace a cestovního ruchu;
- Poskytovat přírodní produkty a environmentální služby;
- Vytvářet rámec na podporu aktivního zapojení komunit do managementu cenných částí krajiny nebo mořských oblastí;
- Podporovat ochranu a zachování agrobiodiverzity[6] a biodiverzity vod;
- Sloužit jako modely udržitelnosti, z nichž je možné získávat poučení pro případné širší využití.

Rozlišovací prvky

Chráněná území kategorie V jsou výsledem interakcí abiotických, biotických a humánních faktorů a měla by proto mít tyto základní charakteristiky:

- části krajiny a/nebo pobřežních či ostrovních mořských oblastí s vysokou hodnotou a/nebo malebností a na ně vázanými významnými stanovišti, flórou s faunou a souvisejícími kulturními prvky;
- rovnovážná interakce mezi člověkem a přírodou, která přetrvala dlouhé věky a dosud má zachovánu integritu, anebo území, kde existuje odůvodněná naděje na obnovu takové integrity;
- jedinečné nebo tradiční způsoby (vzorce) využívání území, doložené např. udržitelnými systémy v zemědělství a lesnictví i lidskými sídly, jež se vyvíjela v rovnováze s krajinou.

Následující charakteristiky jsou *žádoucí*:

- Příležitosti k rekreaci a cestovnímu ruchu, odpovídajícímu životnímu stylu a ekonomickým aktivitám;
- Jedinečné nebo tradiční typy společenské organizace, projevující se místními zvyky, způsobem obživy a vírou;
- Území vyhledávaná umělci všech žánrů a významná z hlediska kulturních tradic (nyní i v minulosti);
- Potenciál pro ekologickou a/nebo krajinnou obnovu.

Úloha v krajině/na moři

Z všeobecného hlediska hrají chráněná území kategorie V významnou úlohu v ochraně v měřítku širší krajiny/mořských území, především jako součást mozaiky oblastí s různými typy managementu, různými typy chráněných území i dalších mechanismů ochrany přírody:

- některá chráněná území kategorie V slouží jako nárazníkové zóny kolem jádrového území jednoho či více přísně chráněných území a napomáhají tím k zajišťování toho, že činnosti v oblasti využívání území a vod neohrožují integritu takových území;
- chráněná území kategorie V mohou sloužit i jako stanoviště, propojující dvě či více chráněných území.

Kategorie V nabízí jedinečné příležitosti pro ochranu biologické rozmanitosti, a to zejména:

- druhům a stanovištím, které se vyvinuly v souvislosti s kulturně podmíněnými typy hospodaření a mohou přežít pouze tehdy, budou-li tyto typy hospodaření nadále udržovány;
- poskytováním rámce v situacích, kdy je zapotřebí plnit cíle ochrany v rozsáhlém území (např. pro vrcholové predátory) v hustě zalidněných oblastech s nejrůznějšími typy pozemkové držby, modelů správy území a typů využívání území (land use);
- kromě toho jsou tradiční způsoby hospodaření spojeny s významnými složkami agrobiodiverzity nebo vodní biodiverzity, které lze zachovat jedině udržováním takových systémů.

Čím je kategorie V jedinečná?

Kategorie V se od ostatních kategorií liší následujícími způsoby:	
Kategorie Ia	Předpokládají se lidské zásahy. Kategorie V neklade do popředí výzkum, i když může často poskytovat příležitost ke studiu interakcí mezi člověkem a přírodou.
Kategorie Ib	Chráněná území kategorie V nepatří mezi „území s divokou přírodou“ podle definice IUCN. V mnoha z nich budou probíhat managementové zásahy, neslučitelné s konceptem kategorie Ib.
Kategorie II	Kategorie II usiluje o minimalizaci lidských činností pro navození co „nejpřírodnějšího“ stavu. Kategorie V dává příležitost pro trvalou interakci s lidskými aktivitami.
Kategorie III	Kategorie III se zaměřuje na specifické prvky a jednotlivé přírodní hodnoty a zdůrazňuje monumentalitu, jedinečnost a/nebo vzácnost individuálních prvků; nic z toho není vyžadováno pro chráněná území kategorie V, která zahrnují rozsáhlé části krajiny a mnoho různých přírodních hodnot.
Kategorie IV	Cílem kategorie V je chránit celou krajinu a mořské oblasti významné pro biodiverzitu, zatímco kategorie IV se často zaměřuje zcela specificky na ochranu předem identifikovaných cílových druhů a stanovišť. Chráněná území kategorie V bývají často větší než území kategorie IV.
Kategorie VI	Kategorie VI zdůrazňuje potřebu propojení ochrany přírody v přírodních oblastech s umožněním udržitelných způsobů zajišťování obživy: naopak kategorie V klade důraz na hodnoty, vzniklé dlouhodobou interakcí mezi člověkem a přírodou v pozměněných podmínkách. U kategorie VI je důraz kladen na udržitelné využívání environmentálních produktů a služeb (mezi takové typické činnosti patří lov, pastevectví, využívání přírodních zdrojů), zatímco v kategorii V leží těžiště v intenzívnějších způsobech využívání (jako je zemědělství, lesnictví, cestovní ruch). Kategorie VI bývá zpravidla „přírodnější“ než kategorie V.

Otázky k zamyšlení

- Kategorie V tím, že představuje relativně flexibilní model, může poskytovat možnost územní ochrany i tam, kde přísněji chráněná území nelze zřídit.

[6] Viz definici v dodatku.

- Chráněná území kategorie V mohou poskytovat možnosti pro zachování existující praxe, obnovení historických způsobů hospodaření nebo, pravděpodobně nejčastěji, chránit klíčové prvky krajiny a zároveň umožňovat rozvoj i změny: taková rozhodnutí musí padnout v rámci plánů péče.
- Důraz na interakci mezi člověkem a přírodou v průběhu času klade pro každé jednotlivé chráněné území kategorie V zásadní otázku: na jaký okamžik v průběhu časového kontinua by se měl zaměřit jeho management? A dále, bylo-li chráněné území zřízeno pro ochranu hodnot, vycházejících z tradičního způsobu hospodaření, co se stane, pokud se tyto tradice změní či zmizí?
- Protože společenské, ekonomické i ochranářské zájmy jsou integrální součástí konceptu kategorie V, je důležité definovat indikátory pro zjišťování úspěšnosti jejich realizace.
- Protože v chráněných územích kategorie V je správcem území člověk, je zapotřebí sestavit jasné zásady pro stanovení rozsahu, v jakém lze rozhodování ponechat na místních obyvatelích, i do jaké míry může převažovat širší veřejný zájem, nastane-li konflikt mezi lokálními a celostátními potřebami.
- Jak se kategorie V liší od udržitelné péče o širší krajinu? Jako území výjimečných hodnot? Jako příklad nejlepší praxe v oblasti managementu? Kategorie V patří pravděpodobně mezi území s nejrychlejším vývojem různých přístupů k managementu.
- Na pobřeží a v příbřežních mořích existuje dosud jen několik málo příkladů použití kategorie V tam, kde se jako nejvhodnější jeví zřízení „chráněné mořské oblasti". Další příklady by byly velmi žádoucí (viz např. Holdaway, nedatováno).

Kategorie VI: chráněné území s udržitelným využíváním přírodních zdrojů

Chráněná území kategorie VI chrání ekosystémy a stanoviště spolu s na ně vázanými kulturními hodnotami a tradičními způsoby hospodaření s přírodními zdroji. Obecně bývají rozsáhlá; většina jejich území se nachází v přírodním stavu, v určité části probíhá udržitelné hospodaření s přírodními zdroji a omezené neprůmyslové využívání přírodních zdrojů, slučitelné s ochranou přírody, je považováno za jeden z hlavních cílů celého území.

Před volbou kategorie je třeba nejprve zkontrolovat, zda lokalita splňuje požadavky definice chráněného území (str. 8).

Primární cíl

- Chránit přírodní ekosystémy a udržitelným způsobem využívat přírodní zdroje, přičemž ochrana i udržitelné využívání mohou být vzájemně přínosné.

Další cíle

- podporovat udržitelné využívání přírodních zdrojů; přitom je třeba brát v úvahu ekologickou, ekonomickou i sociální dimenzi;
- kde je to vhodné, podporovat společenské a ekonomické přínosy pro místní komunity;
- usnadňovat zachování kontinuity způsobů získávání obživy mezi generacemi a tím zajišťovat, že tyto způsoby budou udržitelné;
- zapojovat do ochrany přírody jiné kulturní postupy, náboženské systémy a světové názory v rámci diverzity společenských a ekonomických přístupů;
- přispívat k rozvoji a/nebo udržování vyváženějších vztahů mezi člověkem a přírodou;
- přispívat k udržitelnému rozvoji na národní, regionální i místní úrovni (v tomto posledním případě hlavně u místních komunit a/nebo domorodých obyvatel, závislých na chráněných přírodních zdrojích);
- usnadňovat vědecký výzkum a monitoring životního prostředí, vztahující se hlavně k ochraně a udržitelnému využívání přírodních zdrojů;
- spolupracovat při vytváření výhod pro obyvatele, zejména v místních komunitách, žijící ve vyhlášených chráněných územích nebo v jejich blízkosti;
- usnadňovat rekreaci a přiměřený cestovní ruch malého rozsahu.

Rozlišovací prvky

- U chráněných území kategorie VI, která je v systému kategorií IUCN jedinečná, je udržitelné využívání přírodních zdrojů prostředkem k zajištění jejich ochrany – spolu s dalšími aktivitami, které jsou již běžnější i u území ostatních kategorií, jako je například administrativní ochrana.
- Cílem chráněných území kategorie VI je aktivně chránit ekosystémy a stanoviště a na ně vázané kulturní hodnoty a způsoby obhospodařování přírodních zdrojů. Proto bývají tato území zpravidla relativně rozsáhlá (i když tomu tak nemusí být vždy).
- Kategorie není určena k tomu, aby v jejím rámci probíhala industrializovaná zemědělská výroba.
- IUCN obecně doporučuje, aby určitá část území byla ponechána v přírodních podmínkách[7], což v některých případech může znamenat, že půjde o bezásahové území. Některé země stanovily velikost této části na dvě třetiny území; IUCN doporučuje, aby toto rozhodnutí bylo ponecháno na národní úrovni a v některých případech dokonce na úrovni jednotlivých chráněných území.

Úloha v krajině/na moři

- Kategorie VI je uzpůsobena zejména k použití na úrovni větších krajinných celků.
- Tato kategorie je vhodná pro rozsáhlé přírodní oblasti, jako jsou tropické lesy, pouště a ostatní aridní území, komplexní mokřadní systémy, příbřežní mořské oblasti i volné moře, boreální lesy a podobně – nejen zřizováním rozsáhlých chráněných území, ale i propojováním prostřednictvím skupin chráněných území, koridorů nebo ekologických sítí.
- Chráněná území kategorie VI mohou být mimořádně vhodná pro aktivní ochranu přírodních ekosystémů tam, kde je jen málo oblastí (nebo nejsou žádné) bez hospodářského využívání, přičemž tyto způsoby využívání jsou většinou

[7] Povšimněte si, že to nutně nevylučuje aktivity s nízkou intenzitou, jako například sběr lesních produktů mimo dřevo.

představovány tradičními činnostmi s malými dopady, které významnějším způsobem neovlivňují přirozený stav daného ekosystému.

Čím je kategorie VI jedinečná?

Přiřazení území ke kategorii VI závisí na dlouhodobých cílech managementu a též na místních specifických charakteristikách. Následující tabulka vyzdvihuje některé z hlavních důvodů pro volbu kategorie VI ve specifických situacích v porovnání s ostatními kategoriemi.

Kategorie VI se od ostatních kategorií liší těmito způsoby:	
Kategorie Ia	Chráněná území kategorie VI slouží k zachování biodiverzity, především na úrovni ekosystémů a krajiny, ale jejich cílem není chránit je striktně před vlivy člověka. Ačkoli vědecký výzkum může být významný, za prioritu by měl být považován jen tehdy, je-li aplikován na udržitelné způsoby využívání přírodních zdrojů –buď s cílem zlepšení jejich stavu nebo pro porozumění tomu, jak minimalizovat nebezpečí, působící na ekologickou udržitelnost.
Kategorie Ib	Chráněná území kategorie VI lze za určitých okolností považovat za blížící se „divočině“. Jmenovitě však podporují udržitelné využívání člověkem na rozdíl od situace u území s divokou přírodou kategorie Ib, kde je takové využívání minimální a musí souviset s cíli ochrany. Přispívají též k udržování ekosystémových služeb, nikoli však výlučně prostřednictvím aktivní ochrany přírody, neboť i udržitelné využívání přírodních zdrojů může přispívat k ochraně ekosystémů, rozsáhlých stanovišť a ekologických procesů.
Kategorie II	Chráněná území kategorie VI mají za cíl udržovat ekosystémy – včetně jejich druhů, genetické diverzity a environmentálních služeb - kompletní a funkční v maximální možné míře, avšak od kategorie II se liší úlohou, kterou hrají při podporování udržitelného využívání přírodních zdrojů. V chráněných územích kategorie VI lze sice rozvíjet cestovní ruch, avšak pouze jako zcela druhotnou aktivitu nebo tehdy, je-li součástí socioekonomických strategií místních společenství (např. ve vztahu k rozvoji ekoturistiky).
Kategorie III	Chráněná území kategorie VI mohou mít mezi svými cíli ochranu specifických přírodních nebo kulturních prvků včetně druhové a genetické diverzity všude tam, kde je součástí takových cílů zároveň udržitelné využívání přírodních zdrojů, avšak jsou více orientována na ochranu ekosystémů a ekologických procesů a na udržování environmentálních služeb prostřednictvím ochrany přírody a podporováním takových managementových postupů, které vedou k udržitelnému využívání přírodních zdrojů.
Kategorie IV	Chráněná území kategorie VI jsou více orientována na ochranu ekosystémů a ekologických procesů a na udržování environmentálních služeb prostřednictvím ochrany přírody a podporováním udržitelného využívání přírodních zdrojů. Zatímco v chráněných území kategorie IV je tendence dávat na první místo aktivní management, kategorie VI podporuje udržitelné využívání přírodních zdrojů.
Kategorie V	Kategorie V se aplikuje na území, kde byla krajina v důsledku dlouhodobé interakce s člověkem výrazně přeměněna; naproti tomu v kategorii VI zůstávají území s převážně přírodními ekosystémy. U kategorie VI je tudíž důraz kladen na ochranu přírodních ekosystémů a ekologických procesů cestou ochrany přírody a podpory udržitelného využívání přírodních zdrojů.

Otázky k zamyšlení

- Ochrana přírodních ekosystémů a podpora udržitelného využívání zdrojů musí být navzájem integrovány a musí si vzájemně prospívat; kategorie VI může potenciálně demonstrovat nejlepší způsoby hospodaření, které lze potom využívat i v širším měřítku.
- Úřady odpovědné za management si musí osvojovat nové schopnosti a hledat nové nástroje, aby byly schopny reagovat na nové problémy, vyvstávající v souvislosti s plánováním, monitoringem a zajišťováním udržitelného využívání lokalit.
- V chráněných územích kategorie VI je také zapotřebí vytvářet vhodné formy správy a spolupráce s četnými klíčovými partnery, kteří bývají do ochrany zapojeni. Ochrana přírody na úrovni celých částí krajiny nevyhnutelně vede k zapojování velmi různorodých klíčových partnerů, což si vyžaduje pečlivou institucionální přípravu a nové, inovativní přístupy ke správě takových území.

Vztahy mezi kategoriemi

- Kategorie s sebou automaticky nenesou jednoduchou hierarchii z hlediska kvality, významu nebo míry přírodního charakteru
- Kategorie si také nejsou za každé situace rovny; jejich volba by se měla spíše odvíjet od snahy maximalizovat příležitost pro ochranu přírody a zároveň reagovat na ohrožující faktory

Mezi kategoriemi neexistuje jednoduchá hierarchie, a to ani pokud jde o kvalitu či význam, ani v jiných ohledech – kupříkladu v míře umělých zásahů nebo přírodního charakteru. Kategorie si však stejně tak nejsou rovny v tom smyslu, že by se daly všechny stejně použít v jakékoli situaci. Jeden z principů, vázaných na definici chráněných území, stanoví: *„všechny kategorie přispívají k ochraně přírody, avšak cíle ochrany je třeba volit s ohledem na konkrétní situaci; ne každou z kategorií lze využít v každé situaci ve stejné míře“*.

Z toho plyne, že dobře vyvážená soustava chráněných území by měla zvažovat využití všech kategorií, i když to neznamená, že všechny možnosti budou nutné nebo praktické v každém regionu nebo zemi. V naprosté většině situací by alespoň část chráněných území měla být zahrnuta do skupiny nejpřísněji chráněných kategorií, tj. I – IV. Volba kategorie bývá často složitým problémem a měla by být vedena potřebami a naléhavostí ochrany biodiverzity, možnostmi poskytování ekosystémových služeb, potřebami, přáními a názory lidských komunit, typy pozemkové držby, silou správy území a velikostí populací. Rozhodnutí, vztahující se k chráněným územím, budou pravděpodobně vyžadovat určitou míru vzájemných ústupků v důsledku kompetice mezi využíváním území a konzultačními procesy. Důležité je, aby cílům ochrany byla věnována adekvátní pozornost a měly při rozhodování dostatečnou váhu.

Managementové přístupy ani kategorie nejsou stanoveny navždy a mohou i musí se měnit, dojde-li ke změně podmínek nebo pokud se zjistí, že určitý postup managementu se neosvědčil; změna kategorie chráněného území by však měla probíhat postupem, který by měl být přinejmenším stejně důkladný, jako byl proces zřízení takového území a původního stanovení jeho kategorie.

Mnozí předpokládají, že kategorie jsou uspořádány podle stupně přirozenosti v pořadí od I do VI, avšak skutečnost je mnohem složitější. To je znázorněno na obr. 1, který se pokouší porovnat průměrný stupeň přirozenosti všech kategorií.

Obr. 1 Přírodní charakter a kategorie chráněných území IUCN

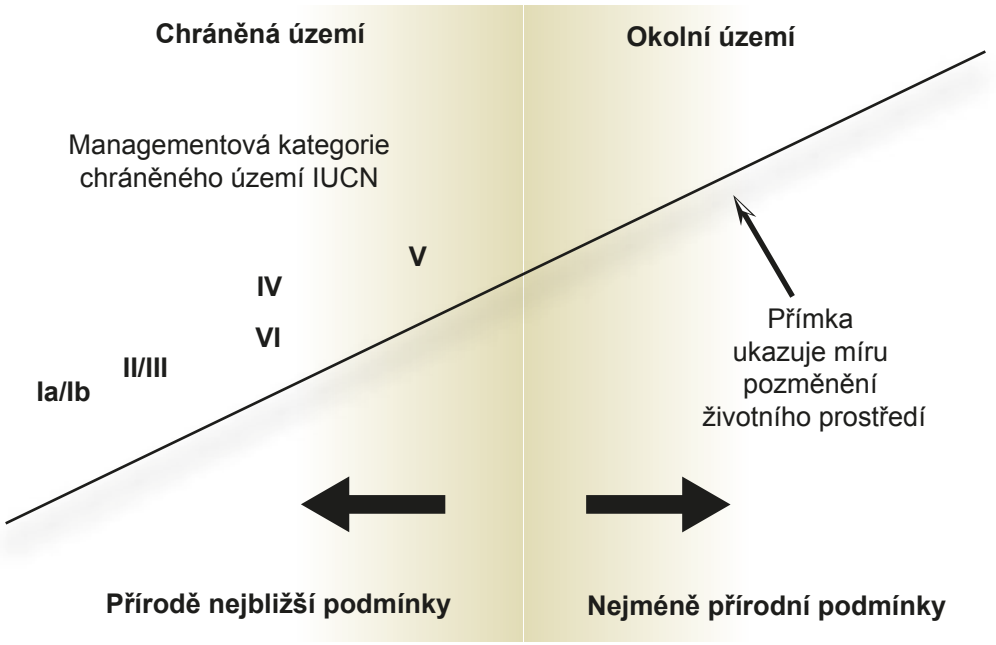

3. Správa

Kategorie jsou nezávislé na tom, kdo provádí, řídí nebo má odpovědnost za management. Jejich správa je ovšem také velmi důležitá. IUCN identifikovala různé typy správy usnadňující jejich pochopení pro následné plánování i evidenci chráněných území. Tato kapitola popisuje druhy správy podle IUCN, vysvětluje, jaká je jejich vazba na jednotlivé kategorie, a všímá si toho, jak může soustavám chráněných území prospět správa zajišťovaná domorodými národy, komunitami a soukromými subjekty.

Správa chráněných území

IUCN rozeznává čtyři široce pojaté typy správy chráněných území, z nichž každý může být spojen s kterýmkoli z cílů managementu:

A. Správa zajišťovaná státem
B. Sdílená správa
C. Soukromá správa
D. Správa prostřednictvím domorodých obyvatel a místních komunit

Definice chráněných území a kategorií IUCN jsou „neutrální" ve vztahu k typu vlastnictví nebo institucím, odpovědným za management. Jinými slovy – půda, voda a přírodní zdroje ve kterékoli z managementových kategorií mohou být ve vlastnictví a/nebo pod přímou správou státních institucí, NGO, obcí, domorodých obyvatel i soukromých subjektů – buď samostatně, nebo v různých kombinacích. Jak IUCN, tak i CBD uznávají legitimitu celé škály typů správy území. Podle toho, kdo má ve svých rukou rozhodovací a managementové pravomoci a odpovědnost, rozeznává IUCN čtyři typy správy chráněných území:

Typ A: Správa zajišťovaná státem (na federální/státní/regionální nebo obecní úrovni). Státní instituce (jako například ministerstvo nebo správa parků, odpovědná přímo ministerstvu) odpovídá za výkon správy a management chráněného území, stanovuje jeho cíle ochrany (například ty, na jejichž základě se rozlišují kategorie IUCN), zpracovává a prosazuje jeho plán péče a často je také vlastníkem pozemků, vodních zdrojů a podobných přírodních zdrojů v území. Orgány regionální a místní správy bývají často pověřeny těmito úkoly a/nebo v chráněných územích vlastní půdu a přírodní zdroje. V některých případech si stát ponechává kontrolu nad chráněným územím – jinými slovy, stanovuje cíle péče o území – avšak plánování a každodenní management deleguje na organizace zřizované státem, NGO, soukromé provozovatele nebo obce. V závislosti na státem stanoveném právním rámci a správě může, ale nemusí existovat právní povinnost informovat klíčové partnery nebo s nimi vést konzultace před zřízením chráněného území a rozhodnutím o managementu a způsobu jeho prosazování. Participatorní procesy jsou však stále častější a z obecného pohledu i žádoucí. Způsob zajištění zodpovědnosti za území se také liší mezi jednotlivými zeměmi.

Typ B: Sdílená správa. Pro sdílení povinností orgánu, odpovědného za management a nesoucího odpovědnost za území, mezi větším počtem (formálně i neformálně) oprávněných státních i nevládních činitelů, jsou zapotřebí složité institucionální mechanismy a procesy. Sdílená správa, někdy nazývaná také „co-management", existuje v mnoha podobách. Při tzv. kolaborativním managementu je orgán, odpovídající za rozhodování i za odpovědnost za území, začleněn do jediné instituce, avšak té je uloženo – právním předpisem nebo oficiální politikou – aby informovala klíčové partnery nebo s nimi vše konzultovala. Participaci na kolaborativním managementu lze posílit tím, že se instituce, sdružující větší počet klíčových partnerů pověří odpovědností za vytváření odborných návrhů pro řízení a management chráněného území, které jsou potom postoupeny rozhodovacímu orgánu ke konečnému schválení. U „společného" managementu jsou součástí instituce zajišťující management, která má zároveň oprávnění rozhodovat i nese odpovědnost za území, různí aktéři. Rozhodnutí mohou, ale i nemusí vyžadovat konsensus. V kterémkoli z těchto případů platí, že jakmile je rozhodnutí o managementu jednou přijato, jeho naplňování je zapotřebí delegovat na předem odsouhlasené instituce nebo osoby. Jedna z konkrétních forem sdílené správy se týká přeshraničních chráněných území, pokud zahrnují nejméně dvě státní instituce a případně i další místní aktéry.

Typ C: Soukromá správa. Soukromá správa je představována chráněnými územími, řízených a/nebo vlastněných jednotlivci, družstvy, NGO nebo společnostmi. Typickým případem jsou území, získaná NGO výlučně pro účely ochrany. Také mnoho individuálních vlastníků půdy usiluje o ochranu přírody díky respektu ke krajině a přání udržovat její estetické a ekologické hodnoty. Tento typ správy bývá často podpořen motivačními programy, jakými jsou příjem z ekoturistiky a lovu nebo daňové úlevy. Ve všech těchto případech spočívá pravomoc pečovat o chráněné území a jeho zdroje na vlastnících, kteří stanovují cíle ochrany, zpracovávají a naplňují plány péče a odpovídají za veškerá rozhodnutí v souladu s platnou legislativou. V případech, kdy území nejsou oficiálně uznána státními orgány, může být odpovědnost za ně vůči společnosti omezena. Určitou odpovědnost, kupříkladu v podobě dlouhodobých záruk, lze se státem vyjednat výměnou za specifické pobídky (jako je tomu v případě pozemkové služebnosti nebo landtrustů).

Typ D: Správa prostřednictvím domorodých obyvatel a místních komunit. Tento typ zahrnuje dvě hlavní podmnožiny: (1) území domorodých obyvatel a území zřízená a provozovaná domorodci a (2) území chráněná i provozovaná místními komunitami. Tyto podmnožiny, které ve skutečnosti nelze ostře oddělovat, lze aplikovat jak na usedlé, tak i na migrující kmeny a komunity. IUCN definuje tento typ správy jako *chráněná území, v nichž je odpovědnost za jejich management a správu svěřena domorodým obyvatelům a/nebo místním komunitám cestou různých forem zvykových nebo právních, formálních či neformálních, institucí a pravidel.* Ta může být poměrně složitá. Tak například suchozemské a/nebo mořské zdroje mohou spadat pod kolektivní vlastnictví a management, zatímco jiné zdroje mohou být manažovány individuálně nebo prostřednictvím klanů. V různých dobách mohou mít totéž území i různé zdroje na starosti různé domorodé kmeny nebo komunity. Pravidla bývají většinou propojena s kulturními a duchovními hodnotami. Zvyková pravidla a organizace, pečující o přírodní zdroje, často nemají z právního hlediska žádnou váhu ani možnost uvalovat sankce. V jiných případech však domorodci a/nebo místní komunity bývají plně uznáváni jako legitimní autority, odpovídající za státem zřízená chráněná území, nebo mají právní titul k pozemkům, vodám či přírodním zdrojům. Ať již je struktura jakákoli, uspořádání správy vyžaduje, aby oblast pod kontrolou domorodých obyvatel a/nebo místních komunit měla identifikovatelné instituce a právní předpisy, které by nesly odpovědnost za zajišťování cílů takového chráněného území.

Čtyři typy správy, popsané výše, je třeba posuzovat zároveň s managementovými kategoriemi, uvedenými v následující matici (upraveno podle Borrini-Feyerabend *et al. 2004*).

Tabulka 3. „Matice IUCN pro chráněná území": klasifikační systém pro chráněná území, zahrnující managementovou kategorii i typ správy

Typy správy / Kategorie chráněných území	A. Správa zajišťovaná státem			B. Sdílená správa			C. Soukromá správa			D. Správa prostřednictvím domorodých obyvatel a místních komunit	
	Odpovědné federální či národní ministerstvo nebo agentura	Odpovědné ministerstvo nebo agentura nižšího stupně	Státem delegovaný management (např. na NGO)	Přeshraniční management	Kolaborativní management (různé formy pluralitního vlivu)	Společný management (pluralitní rada pro management)	Vyhlašování a provozování individuálními vlastníky pozemků	… prostřednictvím neziskových organizací (např. NGO, univerzit)	… prostřednictvím ziskových organizací (např. firemních vlastníků, družstev)	Chráněná území a teritoria domorodých obyvatel – zřizována a provozována domorodými obyvateli	Chráněná území ve správě komunit – vyhlašována a provozována místními komunitami
Kategorie Ia: přísná přírodní rezervace											
Kategorie Ib: území divoké přírody											
Kategorie II: národní park											
Kategorie III: přírodní památka nebo prvek											
Kategorie IV: území pro péči o stanoviště/druhy											
Kategorie V: chráněná krajina/mořská oblast											
Kategorie VI: chráněné území s udržitelným využíváním přírodních zdrojů											

Povšimněme si, že typy správy popisují různé způsoby zajišťování managementu a odpovědnosti, které mohou existovat v chráněných územích, jež se však nutně nemusí vztahovat k vlastnictví. U některých z typů správy – např. u státních či soukromých chráněných území – budou správa i vlastnictví většinou identické. V jiných případech to však bude záviset na legislativě jednotlivých zemí: kupříkladu mnoho území chráněných domorodými obyvateli nebo místními komunitami se nachází na státem vlastněných pozemcích. V rozsáhlých a složitých chráněných územích, především u kategorií V a VI, může v hranicích jednoho území existovat více typů správy, někdy pod záštitou orgánu, majícího pravomoci vůči celému území. V případě většiny mořských chráněných oblastí má vlastnická práva stát, který buď o území přímo pečuje, nebo tuto péči deleguje na komunity, NGO nebo jiné subjekty. Existuje však mnoho mořských oblastí, v nichž je zvykové právo domorodých obyvatel široce akceptováno i uznáváno, zatímco v Antarktidě, kde neexistuje jen jediný státní úřad, musí chráněná území nevyhnutelně spadat pod sdílenou správu.

Evidování typu správy

IUCN navrhuje, aby typ správy chráněného území byl stanoven a zaevidován ve stejném okamžiku, kdy budou do národní environmentální evidence a databáze chráněných území zapsány cíle jeho managementu (kategorie). V některých případech může být rozhodování o typu správy stejně nebo dokonce více delikátní a složité jako při stanovení kategorie a bude proto zapotřebí, aby se všichni zúčastnění vzájemně informovali; u mnoha chráněných území je také pravděpodobné, že se v průběhu času typ jejich správy bude měnit. Jak bylo uvedeno, v případě rozsáhlých chráněných

území může v rámci jejich hranic existovat i několik různých typů správy.

Uvažuje-li se o správě pro účely reportingu vůči Světové databázi chráněných území, navrhuje IUCN WCPA, aby byla přijata dvourozměrná struktura. Ačkoli cíle managementu pro jednotlivé kategorie lze vytvořit a stanovit bez ohledu na typ správy, vzájemné srovnávání chráněných území a jejich efektivity bude významně usnadněno, pokud budou v databázi uvedeny zároveň typ správy i managementová kategorie. Kategorie chráněných území nejsou, na rozdíl od typů správy, taxonomické; dvojrozměrná klasifikace však umožňuje jednoduché třídění jak podle cílů managementu (tj. kategorie I – VI), tak i podle typu správy (tj. A – D podle výše uvedeného schématu). Použijeme-li navržené označování písmeny, můžeme například Národní park Yellowstone (USA) popsat jako kategorii II-A; Mornington Wildlife Sanctuary (Austrálie) bude II-C; Národní park Snowdonia (UK) V-B a Coron Island (Filipíny) zapíšeme jako kombinaci I-D a V-D.

Kvalita správy

Pro chráněná území všech managementových kategorií slouží hodnocení účinnosti managementu jako měřítko skutečného dosahování jejich cílů ochrany. Účinnost managementu je také ovlivňována kvalitou správy, tedy tím, „jak dobře" režim správy funguje. Jinými slovy, koncept hodnocení kvality správy, aplikovaný na jakoukoli konkrétní situaci se pokouší dát odpověď na otázky typu „je toto ‚ta správná' správa?" a „lze dané nastavení správy ‚zlepšit' tak, aby byly zároveň naplňovány cíle ochrany a místní obyvatelé z toho měli výhody?"

Za „dobrou správu chráněného území" lze považovat takový systém správy, který je v souladu s principy a hodnotami, které si svobodně stanoví lidé, dotčení chráněným územím, i zástupci daného státu, a které jsou zakotveny v jeho ústavě, zákonech o využívání přírodních zdrojů, legislativě a politikách z oblasti ochrany přírody a/nebo v kulturních praktikách a zvykovém právu. Toto vše by mělo odrážet i mezinárodně odsouhlasené principy dobré správy (viz např. Graham *et al.* 2003). Mezinárodní dohody a nástoje, jako například CBD, Åarhuská úmluva, Úmluva OSN o boji proti desertifikaci, Všeobecná deklarace lidských práv a Deklarace OSN o lidských právech a Deklarace OSN o právech domorodých obyvatel nastavily principy a hodnoty takové správy. Při formování této agendy měla také nesmírný význam řada mezinárodních a regionálních procesů včetně Světového kongresu o parcích v Jižní Africe v roce 2003, Prvního kongresu o mořských chráněných oblastech v Austrálii v roce 2005 a Druhého latinskoamerického kongresu o chráněných územích v Argentině v roce 2007. Na základě těchto dokumentů a zkušeností z praxe přezkoumal IUCN řadu těchto obecných principů dobré správy chráněných území:

- **Legitimita a právo být slyšen** – společenský dialog a kolektivní dohody o cílech a strategiích managementu chráněných území na základě svobody sdružování a svobody slova bez jakékoli diskriminace vzhledem k pohlaví, etnické příslušnosti, způsobu života, kulturním hodnotám nebo jiným charakteristikám;
- **Subsidiarita** – vložení odpovědnosti za management a celé území na instituce, které jsou co nejblíže daným přírodním zdrojům;
- **Spravedlnost** – rovnoměrné sdílení nákladů a přínosů při zřizování chráněných území a péči o ně a poskytování pomoci pro nestranné rozhodování v případě, že dojde ke konfliktům;
- **Nezpůsobuj škodu** – ujištění, že náklady na zřízení chráněných území a péči o ně nezpůsobí nebo neprohloubí chudobu a zranitelnost obyvatel;
- **Směr** – výchovná, udržovací, inspirující a neměnná dlouhodobá vize pro chráněné území a jeho cíle ochrany;
- **Výkon** – účinná ochrana biodiverzity a zároveň vycházení vstříc zájmům klíčových partnerů i rozumné využívání zdrojů;
- **Zodpovědnost** – jasně stanovené hranice odpovědnosti a zajištění odpovídajícího reportingu u všech klíčových partnerů o naplňování jejich zodpovědnosti;
- **Transparentnost** – zajištění toho, aby relevantní informace byly k dispozici všem klíčovým partnerům;
- **Lidská práva** – respektování lidských práv v kontextu správy chráněných území včetně práv budoucích generací.

Správa prostřednictvím domorodých obyvatel a místních komunit včetně správy zajišťované soukromými osobami jsou podrobněji diskutovány dále.

Správa prostřednictvím domorodých obyvatel a místních komunit

Terminologická poznámka: koncepty správy prostřednictvím domorodých obyvatel a místních komunit dosud procházejí vývojem a liší se v různých částech světa. Některé domorodé národy požadují, aby jimi spravovaná území byla zřetelně odlišována od území ve správě místních komunit. V jiných případech domorodí obyvatelé a místní komunity společně obývají území a společně o ně i pečují; jindy používají domorodci z praktických důvodů termín „území chráněná komunitami", kupříkladu tam, kde termín „domorodí obyvatelé" není oficiálně uznáván. Podobné regionální rozdíly existují i v případě pojmu „území". Jak mezi domorodými obyvateli, tak i mezi místními komunitami existují případy, kde se přednost dává buď spojení „aktivně chráněné území" (conserved area), nebo jen „chráněné území" (protected area): v tomto textu užíváme celou škálu takových termínů. Níže

jsou shrnuty jednotlivé koncepty a je uveden popis území spravovaných domorodými obyvateli i chráněných území.

Ačkoli některá chráněná území, spravovaná domorodými obyvateli a místními komunitami, existují již stovky či dokonce tisíce let, jejich uznávání v rámci státních soustav chráněných území je daleko mladším jevem, což si žádá mimořádnou pozornost. Území chráněná i území aktivně chráněná domorodými obyvateli a území aktivně chráněná místními komunitami (která shrnujeme pod názvem „teritoria aktivně chráněná domorodými obyvateli a území aktivně chráněná místními komunitami“, ve zkratce ICCAs) mají tři základní charakteristiky:

- Dotčení domorodí obyvatelé a/nebo místní komunity mají úzký vztah k příslušným ekosystémům – jsou na ně zpravidla vázáni kulturně (např. díky jejich hodnotě jako posvátných míst), dále proto, že ty jim poskytují obživu, a/nebo proto, že jde o jejich tradiční teritoria v rámci zvykového práva.
- Tito domorodí obyvatelé a/nebo místní komunity jsou hlavními hráči („mají moc“) při rozhodování o managementu daných ekosystémů, z čehož vyplývá, že mají instituci, vykonávající moc i zajišťující odpovědnost a zároveň schopnou prosazovat příslušné předpisy.
- Rozhodnutí o managementu a úsilí domorodých obyvatel a/nebo místních komunit přispívají k ochraně stanovišť, druhů, ekologických funkcí a na ně vázaných kulturních hodnot, ačkoli původním záměrem mohla být řada jiných cílů, které se nutně nemusely vztahovat k ochraně biodiverzity.

Existuje stále větší množství důkazů o tom, že ICCA, která splňují definice a standardy chráněných území, mohou zajišťovat účinnou ochranu biodiverzity, vhodnou pro kterýkoli z managementových cílů kategorií IUCN, a jmenovitě tam, kde je z politických nebo sociálních důvodů nemožné zřídit chráněná území ve správě státu či je vysoce pravděpodobné, že by péče o ně byla špatná. ICCA začínají být uznávána jako součást ochranářských plánovacích strategií a doplňují tak chráněná území v péči státu, soukromá chráněná území a různé typy sdílené správy (viz http://www.iccaforum.org/). Jedná se však zatím vždy spíše o výjimku než o pravidlo.

Většina ICCA není dosud formálně uznána, chráněna ani vůbec hodnocena jako součást soustavy chráněných území na národní úrovni. V některých případech to může mít dobré důvody – včetně nezájmu příslušných domorodých obyvatel a/nebo místních komunit o to, aby se o nich více vědělo a byli tím vyrušováni, kupříkladu tam, kde území zahrnuje posvátné hodnoty, vyžadující diskrétnost, či pokud se příslušní domorodí obyvatelé rozhodnou pečovat o své území pouze na základě zvykových práv. Jak v jednotlivých zemích postupně dochází ve stále větší míře k uznávání ICCA, je třeba tyto citlivé záležitostí brát v úvahu.

V závislosti na specifické situaci a nejdůležitějších zájmech příslušných domorodých obyvatel nebo místních komunit mohou být odpovídající reakcí vlád buď začlenění ICCA do národních systémů chráněných území přes jejich uznání „mimo systém“ až po nulové formální uznání. Tato poslední možnost by pochopitelně měla být zvolena jen tehdy, pokud by formální uznání mohlo uškodit příslušnému ICCA či vést k jeho narušení.

Většina ICCAs je vystavena znepokojivým změnám, kterým mohou lépe odolávat s pomocí oficiálního uznání, zejména tehdy, když by se nejpravděpodobnější alternativou stalo komerční využívání, např. pro těžbu dřeva nebo cestovní ruch. V těchto případech může začlenění ICCA do národní soustavy chráněných území (pokud splňují definici a standardy chráněných území nebo jiný typ formálního uznání) dát domorodým obyvatelům a místním komunitám dodatečné záruky pro jejich území. To však lze propojit i s tím, že stát akceptuje fakt, že ICCA jsou svou podstatou odlišné od státem zřizovaných chráněných území – zejména pokud jde o jejich řídicí instituce. Je třeba poznamenat, že formální uznání ICCA s sebou může přinést nová nebezpečí, jako je růst návštěvnosti a komerční pozornost vůči lokalitám, či větší míra státních zasahů. Domorodí obyvatelé a místní komunity se někdy také obávají, že oficiální uznání ICCAs může vést k tomu, že budou začleněni do větších systémů, nad nimiž už logicky nebudou moci mít kontrolu.

Ačkoli je pozitivní úloha ICCA při ochraně biodiverzity stále více uznávána, v rámci ochranářské komunity existují i obavy, že „slabá“ ICCA mohou být zařazována do národních soustav chráněných území jako levnější a politicky vhodnější alternativa jiných možností pro aktivní ochranu přírody. Existuje i znepokojení nad tím, že jak se mění společnost, může se změnit i přístup komunit k managementu a v tomto procesu může dojít ke ztrátě některých tradičních hodnot a postupů, napomáhajících ochraně biodiverzity. Formální ICCA, neschopná uchovávat své tradiční postupy aktivní ochrany přírody, jsou horší než ICCA neformální a neuznávaná.

Konečně je třeba brát v úvahu, navzdory všem popsaným varovným skutečnostem, že uznání těch ICCA, která plně odpovídají definicím a standardům chráněných území, v rámci národních a regionálních strategií pro chráněná území je jedním z nejvýznamnějších současných kroků vpřed v ochraně přírody. První úvahy o možných kritériích pro uznávání těchto území již byly publikovány (Borrini-Feyerabend *et al.* 2004) a očekává se další vývoj díky přípravě Zásad nejlepší praxe v rámci edice IUCN/WCPA pro chráněná území.

Teritoria a chráněná území domorodých obyvatel

Zejména v regionech typu Latinské Ameriky, Severní Ameriky, Oceánie, Afriky, Asie a Arktidy představuje řada formálně vyhlášených chráněných území zároveň původní území a vodní zdroje domorodých obyvatel, kultur a komunit. IUCN již dávno přijala a podporuje takové politiky pro chráněná území, které respektují práva a zájmy domorodých obyvatel; vyvinula nástroje a postupy pro usnadnění jejich uznávání a implementace.

V souladu s těmito politikami IUCN užívá následující principy dobré správy, vztahující se k chráněným územím, překrývajícím se s tradičními teritorii, vodami a přírodními zdroji domorodých obyvatel:

- chráněná území zřízená na teritoriích a zdrojích domorodých obyvatel by měla respektovat práva tradičních vlastníků, kustodů nebo uživatelů takových území a zdrojů;
- management chráněných území by měl zároveň respektovat instituce a zvyková práva domorodých obyvatel;
- chráněná území by proto měla uznávat domorodé vlastníky nebo kustody jako držitele statutárních práv na jejich teritoriu a tím respektovat a posilovat výkon správy a kontroly nad územím domorodými obyvateli.

V posledních letech došlo k řadě významných událostí, týkajících se vztahu mezi chráněnými oblastmi a teritorii, vodními zdroji a přírodními zdroji domorodých obyvatel. Za prvé, IUCN na svých Světových kongresech ochrany přírody přijal specifické politiky pro chráněná území a práva domorodých obyvatel. Za druhé, mnoho zemí v poslední době schválilo a aplikovalo nové právní a politické rámce příznivé pro práva domorodých obyvatel s důsledky pro chráněná území. Na mezinárodní úrovni byly také přijaty některé nástroje, jako například Program činnosti pro chráněná území CBD a Deklarace o právech domorodých obyvatel OSN, které významně změnily politickou „krajinu“ ve vztahu mezi domorodými obyvateli a chráněnými územími.

Po tomto vývoji politik nastaly významné změny i v praxi. Mnohá státem vyhlášená chráněná území, překrývající se s teritorii, vodami a zdroji domorodých obyvatel, začala vytvářet sdílené modely správy a postupně se přiklánějí k managementu těchto území pouze prostřednictvím domorodců. V zemích jako je Kanada, Austrálie, Nový Zéland a některé státy Latinské Ameriky bylo mnoho nových chráněných území zřízeno na žádost nebo z iniciativy domorodých vlastníků, případně v kombinaci se státními iniciativami. V takových případech jsou klíčovými prvky práva domorodých obyvatel k půdě a zdrojům a jimi zajišťovaná správa území.

Mnoho domorodých obyvatel pohlíží na chráněná území jako na nástroj pro ně velmi užitečný, neboť jim umožňuje posílit ochranu jejich půdy, teritorií a zdrojů proti ohrožujícím faktorům zvenčí, nabízí nové možnosti udržitelného využívání, posiluje ochranu kriticky důležitých míst kulturního významu a konsoliduje domorodé instituce pro management území. V takovách podmínkách jsou chráněná území domorodých obyvatel rostoucím a významným jevem, u kterého lze očekávat další nárůst po celém světě.

Zdaleka ne všechna domorodá teritoria a zdroje jsou v plném souladu s definicí chráněných území, avšak u mnohých tomu tak je a lze je za „chráněná území“ považovat. Na základě toho je možné chráněná území domorodých obyvatel definovat jako **„jasně definovaný geografický prostor uvnitř území a vod, tradičně obývaných a využívaných konkrétními domorodými obyvateli, národy nebo komunitami, který je na dobrovolném základě specializovaný a o který se pečuje – prostřednictvím právních nebo jiných účinných prostředků včetně jejich zvykového práva a institucí – tak, aby dlouhodobě zajišťoval ochranu (uchování) přírody spolu se souvisejícími ekosystémovými službami i ochranu komunit, které je obývají, jejich kultury a kulturní tvorby.“** Hlavní rozlišovací znaky chráněných území domorodých obyvatel jsou spojené s typy sociopolitických dohod, uzavíraných mezi domorodými obyvateli a státními úřady pro spravování půdy a zdrojů na teritoriích domorodých obyvatel. V zásadě jde o to, aby taková chráněná území měla následující znaky:

1. byla založená na kolektivních právech příslušných domorodých obyvatel, národů nebo komunit k půdě, teritoriím a zdrojům v národním kontextu;

2. byla zřízena jako chráněná území při současné aplikaci práva na sebeurčení, vykonávaného zejména prostřednictvím:

- prohlášení chráněného území domorodými obyvateli nebo národy s kolektivními teritoriálními právy vůči území;
- svobodného, předběžného a informovaného souhlasu obyvatel, národů nebo komunit s teritoriálními právy vůči území v případech, kde návrh na vyhlášení vznikl ve státních institucích, ochranářských organizacích nebo u jiných aktérů;

3. byla založena na historickém nebo tradičním využívání krajiny;

4. využívání a management byly spojeny s (a závisely na) širší společensko-kulturní a politickou strukturou kmenů nebo národů, což zahrnuje jejich zvyková práva a instituce;

5. měla samosprávné uspořádání prostřednictvím domorodých institucí pro svá teritoria a uvnitř nich ležící chráněná území při aplikaci dohod, uzavřeným s orgány ochrany přírody.

IUCN uznává, že by měly být vyvinuty specifické zásady pro celé toto téma teritorií a chráněných území domorodých obyvatel, a doufá, že bude mít příležitost spolupracovat s organizacemi domorodých obyvatel po celém světě tak, aby tuto myšlenku mohl změnit ve skutečnost.

Možné kroky pro určení, zda je teritorium ICCA „chráněným územím“, a pro jeho uznání v rámci národní soustavy chráněných území

- Stanovit, zda území a jeho současný systém správy odpovídá definici chráněného území podle IUCN.
- Stanovit, zda území zároveň splňuje i kritéria pro chráněná území podle národní legislativy a politiky.
- Je-li tomu tak, stanovit, zda území splňuje kritéria existující typologie kategorií chráněných území v dané zemi. Lze chráněné území kvalifikovat jako národní park, přírodní rezervaci, rezervaci pro zvěř nebo jako jinou kategorii? Co je důležité – umožní taková kategorie, aby pokračoval dosavadní způsob správy území? Bude brát v úvahu cíle managementu, které mohou být koncepčně a/nebo prakticky odlišné od ochrany přírody *per se*?
- Pokud jsou národní legislativa a strategie plně slučitelné se současnou praxí na lokalitě, instituce ochrany přírody by měly zaručit nebo formálně uznat, že úřední a výkonné pravomoci pro zřizování území a péči o ně by měly být svěřeny dotčeným domorodým obyvatelům a/nebo místním komunitám. To je důležitou skutečností, která by jim měla přímo zaručovat prosazování jejich rozhodnutí (jako je tomu v případě, kdy právní předpis pro kontrolu rybářství může zároveň poskytovat potřebou právní oporu pro mořskou rezervaci, vyhlášenou místním společenstvím).
- Kde neexistuje kompatibilita mezi správou cenného území prostřednictvím domorodých obyvatel nebo společenství a zákony a podzákonnými předpisy pro oblast chráněných území na národní úrovni, může vyvstat potřeba právních i faktických úprav existujících právních předpisů, aby si příslušní domorodí obyvatelé nebo místní komunity mohli zachovat svůj systém správy. To, co domorodí obyvatelé nebo místní komunity často požadují, jsou záruky pro zvykovou pozemkovou držbu, využívání zdrojů a právo na přístup k nim prostřednictvím vymezením takových teritorií a zdrojů. Aby to bylo umožněno, bývá někdy nutné, že instituce, spravující území, musí být uznány jako právní subjekty. Protože to může ovlivnit způsob, jakým se domorodí obyvatelé a místní komunity organizují i jakým způsobem pečují o svá území a teritoria, je důležité, aby o těchto záležitostech sami rozhodovali.
- Jakmile je výše uvedená nekompatibilita odstraněna, instituce ochrany přírody se může pustit do procesu projednávání, který může skončit smluvní dohodou mezi dotčenými domorodými obyvateli a/nebo místními komunitami a úřady na národní nebo nižší úrovni. Taková smluvní dohoda například může uznat dané území a dát mu určitou formu právní ochrany nebo poskytnout odbornou a finanční podporu, včetně jeho zařazení do národní soustavy chráněných území jako jeho autonomní součásti. V jiných případech se může území přetransformovat na chráněné se sdíleným typem správy.
- Jakmile je dosaženo dohody mezi dotčenými domorodými obyvateli a/nebo místními komunitami a úřady na národní či nižší úrovni o uznání území za chráněné, je zapotřebí objasnit relevantní pravidla a předpisy a zveřejnit je. V tom může být zahrnuto pouhé zaznamenání zvykových pravidel bez jakéhokoli vstupu státních institucí, nebo naopak začlenění nových doporučení, metod a nástrojů do těchto pravidel. Pravidla by měla specifikovat, jaká existuje zonace území a přírodních zdrojů, jaká existují komunitní a individuální práva (včetně vlastnických), jaké institucionální struktury zajišťují management území, zda a jakým způsobem je povolené udržitelné využívání zdrojů (např. s omezeními vztahujícími se k množství, druhům a roční době) a kterým procesům je třeba věnovat pozornost v případě, že bude třeba zrušit uznání daného území, pokud nebudou plněny odsouhlasené cíle jeho ochrany. Může být také užitečné vyjasnit si a zaznamenat dílčí rozdělení práv a odpovědnosti mezi samotnými dotčenými domorodými obyvateli a/nebo místními komunitami a specifikovat opatření proti zneužití práv a moci na straně úřadů všech úrovní.
- Součástí procesu správy území je i účinné zajištění jeho hranic a jejich ochrana proti ohrožujícím vlivům zvenčí. Jaký typ zvykových a místních strážních mechanismů bývá uznáván se strany státu? Mohou kupříkladu příslušníci daného domorodého kmene či místní komunity zatknout narušitele? Je zapotřebí pomoc státu? Kdo zodpovídá za informační kampaň, potřebnou pro to, aby široká veřejnost respektovala ICCA a domorodá chráněná území? Odpovědi na tyto otázky jsou důležité, aby tato území mohla účinně fungovat jako chráněná v průběhu času.

Soukromá správa

Soukromá chráněná území jsou velkou a stále rostoucí podmnožinou chráněných území ve světě a jsou zastoupena ve všech kategoriích IUCN, avšak dosud bývala podhodnocována v rámci všech území, uznaných IUCN a ohlašovaných WDPA.

Soukromá chráněná území nejsou obecně v přímé působnosti státu. Existují tři typy subjektů, které zodpovídají za soukromá chráněná území, z nichž každý má samostatné dopady na jejich management:

- Jednotlivci (území je pod kontrolou jedné osoby nebo rodiny).
- NGO (území je pod kontrolou dobročinné neziskové organizace, zřízené ke specifickému účelu a zpravidla

řízené vedoucím pracovníkem, radou a příspívajícími členy). Vzácně mohou do tohoto typu spadat i družstva (např. ve společenství Ahuenco v Chile).
- Firmy (území je pod kontrolou soukromé ziskové společnosti nebo skupiny osob, oprávněných vystupovat jako jeden subjekt, zpravidla řízené vedoucím pracovníkem, dozorčí radou a nakonec i individuálními držiteli akcií).

Každý z těchto obecných subtypů (a nespočtu jejich variací) má konkrétní důsledky pro management. Formálními vlastníky nebo subjekty, vykonávajícími kontrolu nad územím a zdroji, mohou být i domorodí obyvatelé a místní komunity. O jejich problematice pojednávala předchozí subkapitola.

Soukromá chráněná území v jednotlivých kategoriích

Soukromá chráněná území mohou spadat do kterékoli kategorie. Někdy se předpokládá, že jsou více zastoupena v kategoriích IV – VI; ve skutečnosti však pro ně mohou být vhodné managementové cíle kategorií I – III, a to zejména u těch z nich, která jsou vlastněna a/nebo manažována NGO. Ačkoli většina mořských vod není v soukromém vlastnictví, je chráněno stále více soukromě vlastněných ostrovů, a to včetně jejich pobřeží a mořských oblastí.

Většina soukromých chráněných území není v současnosti evidována ve WDPA a zůstává tedy z větší části neznámá pro světové společenství: bývají také často ignorována státními institucemi a nejsou zahrnována do celostátního ani ekoregionálního plánování. To může být odrazem nedostatečné kapacity států při sběru údajů o soukromých chráněných územích nebo mít příčinu v tom, že správci/vlastníci soukromých chráněných území nejsou ochotni umožnit přístup k informacím.

"Účinné prostředky"

Ve většině případů bývá vytvoření soukromého chráněného území – a péče o ně z důvodů ochrany přírody – dobrovolným aktem se strany vlastníka pozemků. Nárůst pochopení toho, že i soukromá chráněná území poskytují příležitost pro zajišťování ochranářských cílů – a zejména prudký nárůst motivačních mechanismů a finančních pobídek – vedl k dramatickému nárůstu počtu a rozlohy soukromých chráněných území. Mezi takové mechanismy a pobídky patří:

- systémy dobrovolného vyhlašování chráněných území, kdy se vlastníci půdy zaváží k naplňování určitých managementových cílů nebo omezení výměnou za pomoc či jiné pobídky: příkladem mohou být „soukromé rezervace přírodního dědictví" v Brazílii.
- dobrovolné vzdání se zákonných práv na využívání pozemků na půdě v soukromém vlastnictví, někdy s cílem realizace zvýhodnění (kupříkladu na sousedících pozemcích), poskytnutého díky teoretickému snížení hodnoty majetku; zabezpečení ochrany na dobu neurčitou nebo jako kompenzačního opatření: mezi takové mechanismy patří pozemková služebnost ve prospěch ochrany přírody a související dohody a věcná břemena, a konečně dohody o ochranářském managementu.
- dobročinné příspěvky, kdy NGO soukromě nebo veřejně sbírají příspěvky na výkup pozemků kvůli ochraně či získávají půdu od dárců darem; mezi ně patří jak velké mezinárodní NGO typu The Nature Conservancy a Conservation International, tak i mnoho národních a místních nevládních organizací.
- firemní rozhodnutí o ponechání půdy v klidu, darování nebo o managementu určitého území pro ochranu, stimulovaná potřebou dobrých vztahů s veřejností; jako koncese nebo jako vyrovnání za jiné aktivity; jako požadavek „zelené" certifikace; jako investice do budoucna; případně díky osobnímu zájmu pracovníků.
- nedobrovolné vzdání se některých managementových práv v reakci na zákonná omezení.

Systém kategorií má potenciál, aby napomáhal státům při monitorování soukromých ochranářských aktivit prostřednictvím vyhodnocování cílů managementu i jeho účinnosti. Kromě toho v některých zemích existují i dodatečné pojistky na celostátní či lokální úrovni, které zajišťují, že se o soukromá chráněná území pečuje v souladu s jejich zřízením, předpisy nebo veřejným vyhlášením. Praktický význam těchto pojistek a jejich naplňování se v jednotlivých zemích značně liší. (Existují i příklady autoregulace soukromých chráněných území, jako například vytvoření akreditačního programu landtrustů v USA.) Aplikace systému kategorií IUCN, popsaného v těchto zásadách, může státním institucím poskytnout srovnávací základ pro monitorování soukromých chráněných území v rámci jejich národních strategií ochrany přírody. Z definice chráněných území IUCN jasně vyplývá, že účelem těchto území má být ochrana přírody po neomezenou dobu, a to by mělo být hlavním kritériem pro stanovení toho, zda konkrétní území či mořská oblast v soukromém vlastnictví je či není chráněným územím. Vlastník pozemků, který o území pečuje dnes jako o chráněné, avšak nemůže zajistit, aby takový management pokračoval i v budoucnosti, bezesporu přispívá k ochraně přírody, avšak nikoli prostřednictvím uznaného chráněného území. Zajištění dlouhodobé jistoty je jedním z velkých problémů soukromých chráněných území. Vlády některých států na to již reagovaly zavedením legislativy, která činí vyhlášení soukromého chráněného území právně závazným, avšak tam, kde tento mechanismus nelze použít, musí být hledána jiná řešení. Ta se neustále vyvíjejí a patří mezi ně různé certifikační systémy, institucionální systémy vyhlašování a tlak společnosti. Pro lepší integraci soukromých chráněných území do národních i mezinárodních soustav chráněných území je naléhavě zapotřebí dalších kroků.

4. Aplikace kategorií

Tato kapitola popisuje procesy aplikování kategorií včetně volby a následného odsouhlasení nejvhodnější kategorie pro danou situaci; přiřazení takových kategorií, které splňují národní zákonné požadavky a mezinárodní standardy a normy; evidování chráněných území a jejich kategorií Světovým monitorovacím střediskem ochrany přírody UNEP. Popsány jsou také otázky týkající se verifikace kategorií a řešení sporů.

Volba správné kategorie

Jakmile je území identifikováno podle definice IUCN jako chráněné, následující etapou jeho klasifikace je stanovení, jaká kategorie nejlépe odpovídá hlavním cílům jeho managementu. Protože systém kategorií odráží cíle managementu, mělo by tomu být tak, že jakmile je jednou přijato rozhodnutí o managementu chráněného území, správná kategorie by měla být evidentní. Někdy tomu tak skutečně bývá. Bohužel, v mnoha dalších případech existuje obrovský prostor pro nejasnosti: někdy proto, že v rámci území existuje více cílů ochrany (například v různých jeho částech), nebo proto, že se cíle chráněných území vyvíjejí a často se stávají stále složitějšími; případně může panovat nejistota v tom, který konkrétní přístup bude nejlepší. Odsouhlasení cílů (někdy přehodnocení cílů původních) a vytvoření plánů péče jsou aktivity, ležící nejblíže volbě kategorie.

Mnoho osob již žádalo IUCN o jednoduchý postup, jak identifikovat kategorii, avšak takový úkol je složitý. V rámci jednoho chráněného území často existuje několik způsobů, jak péči o ně pojmout, takže potom lze území kategorizovat různými způsoby. Co se stane, když se o většinu chráněného území pečuje jedním způsobem a o menší část jiným? Existuje nějaká minimální a maximální rozloha pro jednotlivé kategorie? Jsou mezinárodní označení typu lokalit světového dědictví nebo Ramsaru spojena s určitými kategoriemi? Jaká míra lidských aktivit je „povolena" v jednotlivých kategoriích? Odpověď na tyto otázky se pokouší dát tato kapitola.

Je třeba připomenout, že v mnoha zemích existuje legislativa, která jasně stanoví kritéria, podle nichž se rozlišují různé typy chráněných území: ty se mohou i nemusí rovnat kategoriím IUCN. V posledně jmenovaném případě je nutné, aby země, které chtějí mít svá chráněná území správně zařazená do WDPA, zpracovaly převodník mezi svým vlastním klasifikačním systémem a kategoriemi IUCN – mnohé z nich to již také učinily. V jiných případech státy převzaly kategorie IUCN a dále je rozpracovaly pro specifické podmínky dané země. Pokud takový proces neporušuje základní principy chráněného území či specifické kategorie, IUCN tento přístup podporuje. Z toho plyne, že volba kategorie se bude lišit v závislosti na podmínkách i mezi jednotlivými státy a za určitých okolností se může změnit ve velmi komplikovaný proces, který bude stejně tak vědou, jako uměním.

Nežli se však pustíme do odborných detailů o způsobu aplikace kategorií chráněných území, bude dobré uvážit, *proč* jsou kategorie vybírány. Kategorizace může proběhnout ve třech etapách existence chráněného území a ačkoli by to nemělo ovlivnit výsledek, může to způsobit výrazně rozdíly z hlediska procesu. Volba kategorie může probíhat:

- před zřízením chráněného území, kdy by rozhodnutí o cílech managementu mělo být součástí plánovacího procesu;
- po zřízení chráněného území, kdy cíle managementu již byly odsouhlaseny a volba odpovídající kategorie spočívá především v nalezení té, která nejlépe vyhovuje chráněnému území jako celku; na druhé straně pečlivé posouzení vhodnosti jednotlivých kategorií v této etapě může také podnítit určité změny v cílech managementu a souvisejících aktivitách;
- v již zřízeném chráněném území, kterému již byla přiřazena kategorie, ale kde se buď mění management tak, aby mohl reagovat na aktuální priority ochrany, nebo tam, kde existují pochybnosti o tom, že původně vybraná kategorie je správná. Změna kategorie je však v mnoha zemích vázána právním rámcem chráněných území a mělo by se k ní přistoupit teprve po vyhodnocení přinejmenším tak důkladném, jako bylo to, na jehož základě se rozhodlo o přiřazení původní kategorie.

Jaký je vztah cílů managementu ke kategorii?

- Kategorie by měla vycházet z primárního managementového cíle (cílů) chráněného území
- Primárního managementového cíle by mělo být dosahováno alespoň na dvou třetinách chráněného území

KATEGORIE BY MĚLA VYCHÁZET Z PRIMÁRNÍHO MANAGEMENTOVÉHO CÍLE (CÍLŮ): tak, jak je uveden pro jednotlivé kategorie v kapitole 2. (Zároveň musí splňovat definici chráněného území.) To předpokládá, že instituce odpovědná za chráněné území je schopna rozhodnout, co je hlavní cíl managementu. To nemusí být vždy snadný úkol; na druhé straně neschopnost učinit takové rozhodnutí naznačuje, že i management samotný může být nejasný a je pravděpodobné, že nebude efektivní. Z principiálního hlediska by do správného vyhodnocovacího procesu pro identifikaci správné kategorie měli být zahrnuti klíčoví partneři a další instituce se vztahem k ochraně a managementu chráněného území a rozhodnutí samotné by mělo být založeno na nejlepších dostupných poznatcích přírodních i společenských věd. Identifikace primárního cíle neznamená, že by ostatní cíle byly méně důležité: téměř každé chráněné území má větší počet významných hodnot. V praxi nebývá vždy snadné dojít k rozhodnutí – následující příklady se zaměřují na obecné otázky, které v souvislosti s tím vyvstávají:

- ***Ekosystém nebo stanoviště – kategorie II nebo IV?*** Od chráněných území kategorie II se očekává, že budou chránit celé ekosystémy; cílem kategorie IV je obecně udržovat druhy nebo fragmenty ekosystémů. Ve skutečnosti má jen velmi málo chráněných území takovou rozlohu, aby mohla chránit celé ekosystémy včetně tahových cest, funkcí celých povodí a podobně. Rozlišení mezi kategoriemi II a IV bude

tedy často jen otázkou míry: chráněná území kategorie II by se měla zaměřovat na ochranu většiny funkcí přírodních ekosystémů, zatímco území kategorie IV je zpravidla pouze fragmentem ekosystému (např. tůň, fragment korálového útesu nebo malá lokalita rašeliniště) nebo takovým, které závisí na pravidelných managementových zásazích při udržování ekosystému umělého (např. výmladkový les nebo pravidelně kosené území s travinnými biotopy). Chráněná území kategorie IV bývají obecně menší než území kategorie II, ačkoli tento rys není diagnostický a existují i rozsáhlá chráněná území v kategorii IV.

- ***Managementové zásahy nebo kulturní krajina – kategorie IV nebo V?*** O chráněné území kategorie IV se primárně pečuje s ohledem na rostliny a živočichy a zásahy typu tvorby pařezin, prořezávání vegetace, kontrolované vypalování a podobně jsou prováděny hlavně za tímto účelem: jakýkoli dodatečný zisk nebo sociální přínosy z takových činností jsou druhotné. Naproti tomu managementové zásahy v kategorii V mají za cíl zajišťovat obživu lidí a nejsou přímo součástí strategie péče o biodiverzitu. Chráněné území kategorie V tedy využívá kulturní systémy hospodaření, které mají současně význam pro biodiverzitu; příkladem může být háj korkových dubů, v němž se primárně hospodaří kvůli korkové kůře, avšak který má zároveň vysokou hodnotu z hlediska uchování volně žijících druhů, pokud je zapojen do ochrany na úrovni celé krajiny. Ve většině chráněných území kategorie V bývá zpravidla kombinován větší počet různých managementových postupů.
- ***Obnova kulturní krajiny – kategorie V nebo jiná?*** Kulturní krajina by normálně měla být zařazena v kategorii V. Pokud však cílem managementu je obnova původně kulturní krajiny směrem ke krajině mnohem přírodnější, mohou cíle managementu a tudíž i kategorie daleko lépe odpovídat jiným kategoriím, jako například Ib, II nebo IV. Kupříkladu území pro ochranu reliktních lesů, původně využívaných k pastvě ovcí, mající za cíl obnovit cosi, co by připomínalo původní lesní ekosystém, nemusí být nutně klasifikováno jako kategorie V. Podobně ochrana silně využívaného korálového útesu s cílem jeho obnovy směrem k nedotčenému ekosystému nebude zpravidla zajišťována územím, klasifikovaným v kategorii V.
- ***Přírodní památka nebo ekosystém – kategorie III nebo II?*** Kdy je ochrana přírodní památky zároveň ekvivalentem ochrany ekosystému? V praxi jde často o otázku velikosti území a zaměření cílů managementu. Chráněné území, zahrnující významnou přírodní památku (normálně kategorie III), nicméně manažované primárně pro své ekosystémové funkce (normálně kategorie II), by mělo být kategorizováno jako II spíše než III – např. Grand Canyon v Arizoně je jednou z největších přírodních památek na světě, avšak jde o národní park, jehož management je primárně zaměřen na ekosystémové funkce, a je proto zařazen do kategorie II.
- ***Udržitelné využívání nebo doprovodné využívání místními komunitami – kdy použít kategorii VI?*** Mnohé kategorie chráněných území povolují omezené využívání člověkem; kupříkladu mnohá území divoké přírody (Ib) a chráněné ekosystémy (II) dovolují místním lidem provádět v malém měřítku tradiční činnosti, umožňující jejich obživu, které jsou v souladu s přírodou daného území, jako například (podle individuálních dohod o managementu) chov sobů, rybářství, sběr lesních produktů a omezený lov pro vlastní obživu. V těchto případech je však cílem ochrana divoké přírody nebo ekosystémů a využívání člověkem by na ně mělo mít minimální dopad. U kategorie VI je cílem managementu udržitelné využívání v synergii s ochranou přírody a očekává se, že jednotlivé činnosti budou řízeny takovým způsobem, aby neměly na tyto ekosystémy významný vliv. Rozdíl bývá zčásti jen otázkou míry.
- ***Kulturní krajina – proč není v kategorii V?*** Jen velice málo území – pokud vůbec existují – nebylo v průběhu staletí a tisíciletí modifikováno lidskou společností; podobně je tomu i u mnoha vodních ekosystémů. Bylo by proto možné namítnout, že všechna chráněná území světa by měla být v kategorii V. I když IUCN uznává roli lidských společenství, odlišuje území, v nichž převažují přírodní druhy a ekosystémy (obvykle jiné kategorie než V), od takových, kde pozměnění je intenzivnější, jako například u oblastí s dávno existujícím farmařením nebo hospodařením, které způsobilo velké změny v ekologii a druhové diverzitě (obvykle kategorie V).

PRIMÁRNÍ CÍL BY SE MĚL vztahovat nejméně na tři čtvrtiny chráněného území – 75-procentní pravidlo: mnoho chráněných území mívá specifické zóny, v nichž jsou povoleny jiné typy využívání, jako například:

- turistické chaty a kempy v národních parcích kategorie II – jako je tomu v případě mnoha afrických chráněných územích v savanách;
- vesnice, zůstávající v jinak přísně chráněných územích – kupříkladu jedna vesnice zůstala v Národním parku Cat Tien ve Vietnamu;
- malá, přísně chráněná jádrová území uvnitř oblastí, které jsou kulturní kajinou, chráněnou v kategorii V – např. lesy, které vlastní National Trust v Národním parku Brecon Beacons ve Walesu, UK;
- území, kde je povoleno rybářství v jinak přísně chráněných mořských nebo sladkovodních chráněných územích – kupř. v přírodní rezervaci Kosi Bay v KwaZulu Natal, JAR.

IUCN toto uznává a doporučuje, aby až 25 % území nebo vod uvnitř chráněného území mohlo být manažováno pro jiné účely, pokud jsou slučitelné s primárním cílem chráněného území. V některých případech může být hodnota 25 % pohyblivá: například v Národním parku Bwindi Impenetrable Forest v Ugandě dovolují místním komunitám sběr léčivých rostlin a ostatních lesních produktů mimo dřevo ve speciálně vyznačených zónách, které se příležitostně přemísťují, aby bylo zajištěno, že nedojde k úplnému vysbírání určitých druhů.

Jak je kategorie ovlivněna velikostí chráněného území?

- Neexistují pevná a jasná pravidla, ale některé kategorie mají tendenci být relativně rozsáhlejší nebo naopak menší

Celkové měřítko často závisí na jiných faktorech, jako například na rozloze území a vod, které jsou k dispozici, populační hustotě a podobně. Z hlediska relativního měřítka jsou některé kategorie s vyšší pravděpodobností velké nebo naopak malé, a to díky jejich konkrétním cílům managementu, avšak prakticky v každé kategorii existují výjimky. Na pomoc výběru jsou v tabulce 4 navrženy pro jednotlivé kategorie relativní velikosti a je i vysvětlen důvod, ale kromě toho jsou uvedeny i některé výjimky jako ukázka toho, že samotná rozloha nemůže být rozhodujícím faktorem.

Tabulka 4. Vztah rozlohy a kategorie chráněného území

Kat.	Relativní velikost	Vysvětlivky	Výjimky
Ia	často malá	Na přísně chráněných územích se zákazem vstupu je vždy obtížné se dohodnout vyjma řídce osídlená území: proto i když existují taková území s velkou rozlohou (např. v Austrálii), představuje to spíše výjimku.	Rozsáhlá území v místech s nízkou hustotou osídlení a slabým zájmem o cestovní ruch.
Ib	zpravidla velká	Součástí zdůvodnění území s divokou přírodou je to, že nabízejí dostatek prostoru pro prožívání samoty i pro rozsáhlé přírodní ekosystémy.	Relativně malá území, zřízená pro divokou přírodu s nadějí, že v budoucnu je bude možné rozšířit.
II	zpravidla velká	Ochrana ekosystémových procesů vyžaduje, aby území bylo dostatečně velké, aby mohlo pojmout všechny nebo většinu takových procesů.	Malé ostrovy mohou představovat funkční ekosystémy a tím i spadat pod kategorii II.
III	zpravidla malá	Velká území, obsahující přírodní památky, mohou z obecného hlediska chránit i další hodnoty (např. ekosystémové hodnoty a/nebo hodnoty divoké přírody)	
IV	často malá	Pokud je území zřízeno pouze pro ochranu individuálních druhů nebo stanovišť, znamená to, že bývá relativně malé.	Velká území, vyčleněná jako přírodní rezervace, avšak pro svoji funkčnost vyžadující pravidelný management, mohou velice dobře zapadat do kategorie IV.
V	zpravidla velká	Mozaika rozličných přístupů, nutná pro účinnou ochranu v rámci širších přístupů ke krajině, vyžaduje rozsáhlá území.	Některé minirezervace pro ochranu původních předků zemědělských plodin nebo původních plemen mohou vyžadovat kulturní management.
VI	zpravidla velká	Extenzívní povaha managementu zpravidla vyžaduje, aby tato území byla rozsáhlá.	Některá mořská území kategorie VI jsou malá.

Může chráněné území zahrnovat více než jednu kategorii?

- Jasně odlišená chráněná území, ležící uvnitř větších chráněných území, mohou mít svoji vlastní kategorii
- Jednotlivé zóny ve větších chráněných územích mohou mít svoji vlastní kategorii, jsou-li popsány a stanoveny zákonem
- Rozdílná chráněná území, tvořící dohromady přeshraniční chráněná území, mohou být zařazena v různých kategoriích

Toto je jedna z nejzapeklitějších otázek, vztahujících se ke kategoriím. Odpověď je jednoduchá: záleží na okolnostech – vlastnictví, správě a do určité míry i na přáních úřadu či institucí, odpovídajících za území.

Mohou nastat tři různé situace, kdy lze jednotlivým nebo sousedícím chráněným územím přiřadit rozdílné kategorie:

Území ležící uvnitř jiného s odlišnými cíli: chráněná území jiné kategorie bývají někdy „uhnízděna“ uvnitř jiných – tj. rozsáhlé chráněné území v sobě může obsahovat několik menších. Nejčastějším modelem bude velké, méně přísně chráněné území zahrnující malé, přísněji chráněné lokality. Kupříkladu mnohá území kategorie V v sobě mívají i oblasti kategorií I a IV – někdy spadající pod zcela odlišné managementové úřady nebo typy správy. Například Regionální přírodní park Vercors ve Francii (kategorie V) v sobě zahrnuje Hauts Plateaux du Vercors (kategorie IV). To je v naprostém souladu s aplikací systému kategorií. Při vykazování „uhnízděných“ chráněných území je důležité, aby bylo vyloučeno dvojí počítání, a je třeba zajistit, aby databáze nezveličovaly rozlohu území nebo moří, která byla doopravdy vyhlášena. Například ve Velké Británii národní parky (kategorie V), které pokrývají kolem 9 % suchozemské plochy Anglie a Walesu, zahrnují řadu přírodních rezervací (kategorie IV), které představují kolem 0,7 % rozlohy národních parků.

Různé zóny uvnitř chráněných území: zonace bývá obvykle managementovým nástrojem uvnitř chráněného území a obecně

nebývá uznávána jako separátní kategorie, avšak existují i výjimky. V některých chráněných územích mají části jedné managementové jednotky na základě legislativy různé cíle managementu a jsou tudíž samostatnými chráněnými územími: v důsledku toho jde vlastně o různá chráněná území, která dohromady vytvářejí větší jednotku, i když jsou všechna pod jednou institucí, odpovídající za management. Kupříkladu v Austrálii se zonace užívá jednak jako nástroj managementu, jednak jako nástroj pro vyhlášení chráněného území a je zakotvena v právních předpisech. Mořskému parku Great Barrier Reef Marine (Velký bariérový útes) v Austrálii byla jako celku přiřazena kategorie VI, zároveň v něm však byly vyčleněny i další kategorie, vztahující se k zónám regulovaného managementu. Rozdělování zón do různých kategorií je činností, o kterou má smysl se pokoušet jen u rozsáhlých chráněných území, a je plně v pravomoci každého státu za podmínek uvedených výše.

IUCN doporučuje, aby se o „mnohočetných" kategoriích v rámci jednoho území podávaly zprávy jen při splnění určitých podmínek. Ty odrážejí trvalost a cíle systému zonace. Existují dva alternativní scénáře:

- **"Hard" zóna:** zóny lze přiřadit ke kategorii IUCN, pokud jsou: (a) jasně vymapovány; (b) uznány právními nebo jinými účinnými prostředky a (c) mají jasné a nezaměnitelné cíle managementu, které lze přiřadit konkrétní kategorii chráněného území (75-procentní pravidlo se nepoužije);
- **"Soft" zóna:** zóny nejsou přiřazeny k žádné kategorii IUCN, pokud: (a) se pravidelně přehodnocují, například během procesu plánování managementu; (b) nejsou uznány právními nebo jinými účinnými prostředky; a (c) neodpovídají žádné konkrétní kategorii chráněného území (75-procentní pravidlo se použije pro definování kategorie celého chráněného území).

Aby bylo úplně jasno, separátní kategorizace zón je možná tehdy, pokud zóny uvnitř chráněného území primární legislativa popisuje a vymezuje, nikoli pokud taková legislativa pouze povoluje zonaci v chráněném území, například prostřednictvím procesu plánování managementu. IUCN ve většině případů říká, že přiřazování různých kategorií zónám není nutné, avšak v rozsáhlejších chráněných územích, kde jednotlivé zóny představují vlastně významná chráněná území svého druhu, to může být vhodné.

Přeshraniční chráněná území: ve stále větším počtu případů existují chráněná území na obou stranách státních nebo federálních hranic, která jsou manažována rozdílnými institucemi, mezi nimiž však existuje určitá míra spolupráce. Ta se může pohybovat od neformálních domluv až po oficiální mezivládní dohody; taková chráněná území se nazývají přeshraničními (Sandwith et al. 2001). V mnoha případech mívá protější chráněné území jiný management a v důsledku toho spadá i pod odlišnou kategorii. I když je důležité, aby se managementové postupy v rámci odlišných složek přeshraničního chráněného území navzájem doplňovaly, neexistuje žádný důvod pro to, aby byly totožné.

Obr. 2 ukazuje příklad „rozhodovacího stromu" pro rozhodnutí, zda konkrétní zóna je vhodná pro to, aby měla svoji vlastní kategorii.

Jaký mají vlastnictví a odpovědnost za management dopad na kategorie?

- Kategorie není nijak ovlivněna vlastnictvím ani typem správy

V každé kategorii existuje nejrůznější vlastnická struktura nebo typ správy a po celém světě lze nalézt příklady všech možných kombinací. Můžeme pozorovat určité trendy: u rozsáhlých území určených pro ochranu ekosystémů, jako je kategorie II je větší pravděpodobnost, že vlastnictví pozemků bude státní i že stát bude odpovídat za management, zatímco území, o něž pečují komunity, se budou s největší pravděpodobností nacházet v méně restriktivních kategoriích V a VI; existují ovšem i výjimky. Kupříkladu některá z nejpřísněji chráněných území na světě jsou posvátnými přírodními místy, kam je zakázán vstup všem kromě několika speciálně určených osob, či dokonce v některých případech je vstup zakázán úplně.

Co s oblastmi kolem chráněných území?

- Ochranná pásma, biologické koridory a podobně mohou i nemusí být také chráněnými územími (a podle toho jim je případně možné přiřadit kategorii) v závislosti na formě jejich managementu a uznání se strany státu

Ti, kdož plánují opatření pro ochranu přírody, kladou důraz na propojování chráněných území pomocí biologických koridorů a tzv. „nášlapných kamenů" (příznivých biotopů pro tažné druhy) a na jejich ochranu před vnějšími vlivy prostřednictvím ochranných pásem. Bohužel hlad po půdě, rostoucí tlaky lidské populace a špatná správa území vedou k tomu, že mnoho chráněných území zůstává v podobě izolovaných „ostrůvků". Vypořádávání se s touto skutečností pomocí projektů na obnovu, kompenzačních programů, uvádění půdy do klidu, dobrovolných dohod a legislativních změn je dlouhodobým a problematickým procesem. Jestli takovým územím půjde či nepůjde přiřadit kategorie, bude záležet na tom, zda splňují nebo nesplňují definici chráněného území IUCN. Některá chráněná území kategorie V jsou zřizována k tomu, aby plnila funkci ochranného pásma kolem přísněji chráněných území. Jiná ochranná pásma a biokoridory nejsou chráněnými územími, nýbrž oblastmi, kde kombinace dobrovolných dohod a/nebo kompenzačních programů pomáhá chránit integritu chráněných území cestou přístupu na úrovni celé krajiny a ochrany její konektivity. Kupříkladu v některých státech komerční stromové plantáže nebo hospodářsky využívané přírodní lesy pomáhají při ochraně chráněných území před vlivy zvenčí tím, že zabraňují změnám druhu pozemků – nicméně žádný z těchto prvků sám o sobě není považován za chráněné území.

Obr. 2. Zóny a kategorie chráněných území IUCN

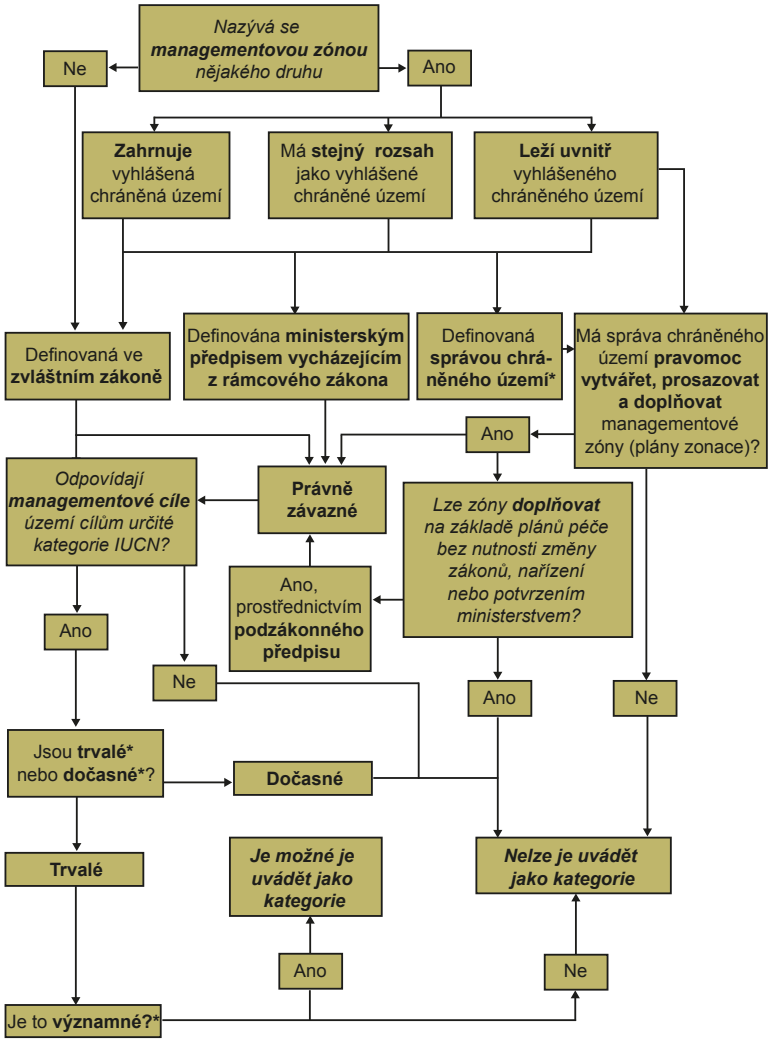

* **Managementová zonace** – např. ochranné pásmo, zóna divoké přírody, rekreační zóna, zóna se zákazem sběru přírodních produktů, jádrová zóna apod.
Úřad pro chráněné území – ministerský odbor, státní instituce, NGO nebo komunitní instituce uznaná zákonem
Trvalá – zakotvená v zákoně, oficiálně zřízená a uznávaná, s dlouhodobou vizí (např. jádrová zóny pro rozmnožování klíčových druhů)
Dočasná – zřízená pouze pro účely managementu, dočasně (tj. na časově omezené období)
Významná – v rozpoznatelném a odůvodněném měřítku a/nebo poměru vůči okolní krajině

Jaký je vztah dalších mezinárodních označení chráněných území k chráněným územím a kategoriím IUCN?

- Většina ostatních mezinárodních označení chráněných území nepatří mezi chráněná území v tom smyslu, jak je uznává IUCN, ačkoli z praktického hlediska mnoho z nich chráněnými územími je
- Lokality světového dědictví, ramsarské lokality a lokality Natury 2000 mohou i nemusí spadat pod některou kategorii IUCN
- Biosférické rezervace by měly mít přísně chráněnou jádrovou zónu (kategorie I – IV), obklopenou územím s udržitelným managementem (kategorie V/VI nebo oblast, která není chráněným územím)

Existuje řada mezinárodních snah o definování aktivní ochrany na souši i ve vodě, například:

- Světové dědictví UNESCO – přírodní a kombinované přírodní a kulturní lokality, schválené Výborem pro světové dědictví s odůvodněním, že se v nich nacházejí „vynikající všestranné hodnoty“;
- Program UNESCO Člověk a biosféra (MAB) – biosférické rezervace jsou územími, kde je ochrana přírody propojena s jejich udržitelným využíváním;
- Ramsarské lokality – významné sladkovodní i příbřežní mořské oblasti, uvedené na seznamu Ramsarské úmluvy.

Nalezení vztahu mezi těmito lokalitami a chráněnými územími IUCN je komplikované; podrobně se mu věnuje následující kapitola.

U některých z výše uvedených typů lokalit (např. u lokalit světového dědictví) jde ve většině případů zároveň o chráněná území. V některých zemích jsou tato označení automaticky považována za chráněná území, v jiných tomu tak není. Je možné pozorovat jistou obecnou tendenci, kdy propůjčení úplného statutu chráněného území dané lokalitě lze považovat za nejlepší způsob zajištění dlouhodobé ochrany jejích hodnot. Tam, kde se tento způsob praktikuje, mohou (ale nemusí) různé typy těchto území spadat pod kteroukoli kategorii IUCN: neexistuje žádný přímý vztah mezi názvem typu „lokality světového dědictví" a konkrétní kategorií nebo skupinou kategorií IUCN. Možnou výjimku představují biosférické rezervace MAB, které podporují udržitelné využívání území kolem jádrové oblasti s přísnou ochranou na souši či ve vodě.

Biosférické rezervace by obecně měly mít(a) přísně chráněnou jádrovou zónu (zpravidla kategorie I – IV); (b) ochranné pásmo, které může být v kategorii V nebo VI, případně může jít o suchozemskou oblast či vodní plochu, která neodpovídá žádné z kategorií IUCN; a (c) přechodovou zónu, neodpovídající žádné kategorii IUCN.

Přiřazení kategorie

Význam procesu přiřazování kategorií vzrůstá úměrně tomu, jak dochází k používání kategorií jako nástroje managementu i způsobu měření jeho účinnosti. Kupříkladu tam, kde přiřazení určité kategorie s sebou na základě zákona nese omezení využívání půdy či vod nebo nařizování, kdo smí a kdo nesmí v daném území žít (jako tomu je v některých státech), je rozhodnutí o volbě konkrétní kategorie daleko důležitější než tam, kde se kategorie používají pouze jako statistický nástroj. Proces přiřazování kategorií je plně v pravomoci každého státu nebo kompetentního orgánu, přesto však následující oddíl zdůrazňuje určité principy a navrhuje metodiku.

Vybrané principy přiřazování kategorií

Přístup IUCN při přiřazování konkrétních managementových kategorií chráněným územím vychází z řady principů, popsaných níže, týkajících se odpovědnosti, zapojení klíčových partnerů a záruk:

- **odpovědnost:** používání kategorií je dobrovolné a žádná instituce nemá právo je nařizovat. Využívání území a vod je zpravidla v nejvyšší instanci v ingerenci státu (nebo za ně stát přinejmenším nese obecnou odpovědnost), takže je i logické, aby o kategoriích chráněných území rozhodoval stát;
- **demokratičnost:** přesto IUCN naléhavě vyzývá státy, aby přiřazení konkrétních kategorií konzultovaly s příslušnými dotčenými partnery. Možný způsob je uveden níže. Důsledkem postupujícího procesu demokratizace a decentralizace je to, že odpovědnost za chráněná území stále více přebírají správní úřady na úrovni nižší než národní; místní nebo regionální orgány se potom zodpovídají ústřední vládě. Ve většině soukromých komunitních chráněných území se státní orgány při přiřazování kategorií většinou podřizují názorům těch, kdo území vlastní a spravují, i když některé státy mají pro tyto případy vytvořeny vlastní politiky i legislativu;
- **postup vznášení stížností:** mnozí klíčoví partneři podporují myšlenku, že by měl existovat nějaký způsob, jaým by bylo možné zpochybnit rozhodnutí o kategoriích. IUCN to podporuje s tím, že konečné rozhodnutí o managementu stejně zpravidla leží na státu nebo na vlastníkovi půdy. Některé návrhy postupu vznášení stížností jsou popsány níže;
- **nakládání s daty:** informace o chráněných územích včetně kategorií by měly být postupovány Světovému monitorovacímu středisku ochrany přírody UNEP, které koordinuje Světovou databázi chráněných území a sestavuje *Seznam chráněných území OSN;*
- **verifikace:** IUCN může zajišťovat poradenství pro přiřazování kategorií a někdy organizuje i individuální poradní mise do konkrétních zemí či dokonce konkrétních chráněných území. IUCN také uvažuje o vytvoření určité formy verifikačního nebo certifikačního systému pro kategorie chráněných území na dobrovolném základě tam, kde orgán, odpovědný za management požaduje ověřit, zda cíle managementu skutečně odpovídají přiřazené kategorii.

Proces přiřazování kategorií

Doporučuje se, aby přiřazování kategorie vycházelo ze čtyř hlavních prvků:

- dobrého odborného vedení se strany státních orgánů a ostatních institucí odpovědných za chráněná území;
- schváleného procesu přiřazování kategorií;
- systému pro možné zpochybnění zvolené kategorie (který teprve může být vytvářen);
- verifikačního procesu, který by měl být vytvořen na celostátní úrovni (např. v podobě expertního panelu) nebo fungovat na vyžádání od nezávislé instituce, jakou je například IUCN.

První tři prvky jsou popsány v dalším textu. V současnosti neexistuje verifikační systém, ačkoli je pravděpodobné, že časem bude vytvořen.

Dobré odborné vedení ze strany státních orgánů a ostatních orgánů odpovědných za chráněná území

Základem správného používání kategorií jsou zásady, popsané v této publikaci. Kromě toho může být vhodné používat i další, podrobnější příručky, například ve vztahu k:

- **biomům:** např. pro lesy (Dudley a Phillips 2006), mořská, sladkovodní chráněná území apod.;
- **kategoriím:** podobně jako zásady vytvořené pro kategorii V (Phillips 2002), plánují se další pro kategorie Ib a VI;
- **regionům:** podobně jako u příručky vytvořené pro Evropu (EUROPARC a IUCN 1999) a plánované pro některé další regiony, ať již jako v podobě zásad nebo případových studií;
- **nástrojům výběru:** pro identifikování kategorií a typu správy;
- **typy správy:** existuje zájem na sestavení podrobnějších informací o soukromých chráněných územích, územích chráněných prostřednictvím komunit a chráněných území domorodých obyvatel.

Schválený proces přiřazování kategorií

Obr. 3 znázorňuje navrhovaný proces přiřazování kategorií: v ideálním případě by se do něj měla zapojit řada klíčových partnerů v území, zejména tehdy, pokud přiřazení určité kategorie bude mít dopady na obyvatele žijící uvnitř nebo v okolí chráněného území nebo na další klíčové partnery. Jednou z možností je vytvořit pracovní skupinu na celostátní úrovni, která by posuzovala údaje o chráněných územích, a bylo již navrhováno, aby se prostředníkem tohoto úkolu staly národní výbory pro IUCN. Rozsah, v jakém by do tohoto rozhodování měli být zapojeni klíčoví partneři, musí být stanoven státními orgány; IUCN zde může poskytovat radu a podporu. Existuje řada nástrojů, kterými lze nalézt nejlepší kategorii pro danou lokalitu. Někdy se objeví stejný typ problému pro celou sérii podobných lokalit: například úřad odpovědný za lesnictví se snaží rozhodnout, které z lesních rezervací v jeho působnosti by měly být uznány jako chráněná území; podobně v případech, kdy soukromá chráněná území usilují o získání statutu chráněného území či tam, kde komunity mají zájem na přeměnu svých oblastí s řízeným rybolovem na chráněná území.

Reporting

Jakmile dojde k přiřazení kategorie, státy by to měly nahlásit Světovému monitorovacímu středisku ochrany přírody UNEP (WCMC), aby tato informace mohla být uložena do Světové databáze chráněných území (WDPA) a *Seznamu chráněných území OSN*. Reporting je dobrovolný, avšak požaduje jej řada rezolucí a politik OSN, nejnověji *Program činnosti pro chráněná území* CBD. Z toho vyplývá, že se očekává, že státy budou podávat informace pravidelně a v úplné podobě prostřednictvím formuláře, poskytovaného UNEP-WCMC. Podobně potom UNEP-WCMC je povinno zajistit, že tyto informace budou přesně a rychle zaneseny do databáze.

Obr. 3. Proces přiřazování kategorií chráněným územím

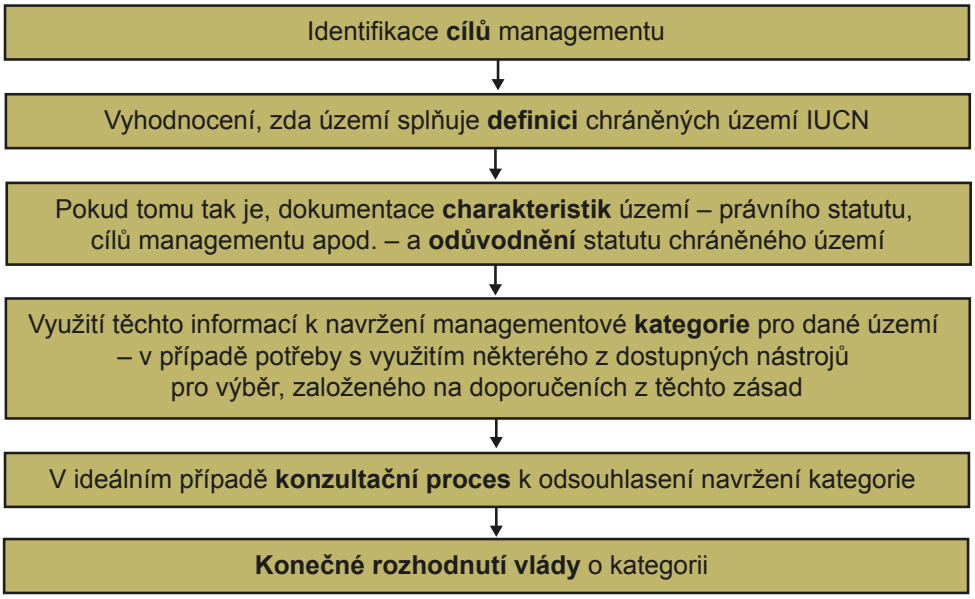

Zpřísnění přiřazování kategorií

Přiřazování kategorií je tradičně odpovědností státních úřadů. Předpokládá se, že ani tyto orgány, ani další aktéři nebudou záměrně přiřazovat nesprávné kategorie a zároveň že státní orgány mají schopnost přiřazovat kategorie správným způsobem. Tyto předpoklady se v několika posledních letech stávají předmětem hodnocení a bývají zpochybňovány, konkrétně ze strany určitých průmyslnických skupin, které jsou znepokojeny tím, že roste podíl území a vod, které jsou vyloučeny z dalšího rozvoje, ale i ze strany místních komunit, obávajících se ztráty svých práv a přístupu k přírodním zdrojům. Některé vlády také požadují prověřit, zda konkrétnímu chráněnému území byla přiřazena správná kategorie; to je aktuální zejména v případech, kdy je na systému kategorií založen systém dotací pro chráněná území. Ukazuje se, že určitý typ procedury vznášení stížností nebo verifikační proces může být užitečný v případech, kdy je zapotřebí nezávislá záruka toho, že (1) lokalita je doopravdy chráněným územím a (2) a byla mu přiřazena správná kategorie. Konečné rozhodnutí o kategoriích leží na státních orgánech a IUCN nemá ani právo, ani se nesnaží vměšovat se do těchto rozhodnutí na národní úrovni. Na druhé straně IUCN výrazně podporuje vytvoření rámce pro státní orgány i ostatní zájemce, s jehož pomocí lze potvrdit - a tam, kde to je nutné, naopak zpochybnit - volbu kategorie.

Jednou z možností je, že IUCN nebo jiný subjekt ustanoví certifikační nebo verifikační proces, kontrolující přiřazení kategorií – tyto záležitosti jsou podrobněji popsány v kapitole o účinnosti managementu, zejména v konkrétních případech, kdy verifikace standardů může být potřebná pro samotné vlastníky nebo správce chráněného území.

Jinou záležitostí je možnost klíčových partnerů zvenčí zpochybnit volbu kategorie. Opět nezbývá než doufat, že k takovým případům bude docházet zřídka, nicméně je jasné, že nějaký systém pro řešení takových problémů by v rámci IUCN a WCPA měl existovat.

IUCN WCPA se snaží ve spolupráci s dalšími partnery včetně UNEP-WCMC hledat praktické možnosti, jak v brzké době ustavit nějaký typ procedury vznášení stížností. Takový proces ovšem bude spíše symbolický: státní orgány budou vždy mít konečné právo rozhodnout, jaký bude management určitého chráněného území i jeho kategorie. V podobných situacích se ovšem již ukázala důležitá politická hodnota nezávislých hodnocení, jako například ramsarského *Montreuxského seznamu* i zpětného monitorovacího mechanismu Úmluvy o světovém dědictví.

IUCN vnímá potřebu pomáhat státním orgánům i dalším institucím při zvyšování jejich schopnosti rozumět kategoriím a správně je aplikovat. V návaznosti na vydání nových zásad pro kategorie připravuje IUCN velký projekt na posilování kapacit pro jejich aplikaci.

5. Používání kategorií

Kategorie byly původně vyvinuty jako způsob klasifikace a evidence chráněných území – což je obrovský úkol sám o sobě. Postupně přibývaly nové způsoby jejich využití, například úloha při plánování soustav chráněných území a vyvíjení koherentních politik ochrany přírody: po počáteční nechuti členů IUCN byl tento přístup podpořen prostřednictvím doporučení, aby státy zakázaly těžební činnost v chráněných územích kategorií I – IV.

Využití kategorií chráněných území IUCN jako nástroje ochranářského plánování

Původně využívaly managementové kategorie chráněných území instituce odpovědné za management pro klasifikaci – s různým stupněm přesnosti – účelu jednotlivých území, jakmile o něm bylo rozhodnuto v procesu ochranářského plánování. IUCN doporučuje, aby se managementové kategorie chráněných území používaly také na pomoc při vytváření designu soustav chráněných území s různými účely managementu (a různými typy správy) pro naplňování požadavků na ochranu biodiverzity v rámci celé krajiny nebo mořských oblastí. Jsou-li státní orgány vyzývány k identifikaci a zaplňování mezer uvnitř jejich soustav chráněných území, plánovači by měli používat celou škálu managementových kategorií chráněných území při vytipování, vyhlašování a zavádění managementu u nových chráněných území.

Východiska

Protože ve většině suchozemských i příbřežních oblastí světa převažuje jejich využívání člověkem, stále vzrůstá potřeba pohlížet na chráněná území jako na celý soubor způsobů managementu a nikoli jako na izolované, „uzamčené" lokality se spoustou zákazů. Přístup „univerzální velikost pro každého" u managementu biodiverzity v chráněných územích nejen že vyvolá konflikt s ostatními potřebami společnosti, ale bude limitovat i samotné ochranáře ve využití možnosti způsobů managementu i rozlohy území a moře, která je pro ochranu biodiverzity k dispozici. Různorodosti kategorií chráněných území lze využít pro vypořádání se s nezbytnými ekologickými potřebami druhu nebo ekosystému a zároveň pro jejich vyvážení s potřebami společnosti.

V dohodách v rámci CBD se státy zavázaly k dokončení ekologicky reprezentativních soustav chráněných území, a takový proces zpravidla začíná identifikací **mezer** v současném systému – typicky prostřednictvím ekologické analýzy mezer. V kontextu ochrany přírody je analýza mezer metodou pro **odhalení biodiverzity *(tj. druhů, ekosystémů a ekologických procesů)* nedostatečně chráněné prostřednictvím soustavy chráněných území** nebo jiných účinných a dlouhodobých ochranářských opatření. Správně provedené ekologické analýzy mezer identifikovaly celkem tři typy mezer v soustavách chráněných území (Dudley a Parrish 2006):

- **mezery v zastoupení:** žádné nebo nedostatečné zastoupení určitého druhu nebo ekosystému v soustavě chráněných území;
- **ekologické mezery:** do soustavy chráněných území nejsou zahrnuta místa nebo jevy, které jsou klíčové pro uchování druhu nebo ekosystému během jejich životního cyklu;
- **mezery v managementu:** chráněná území pokrývají jednotlivé elementy biodiverzity geograficky, avšak nejsou schopna je efektivně chránit díky nedostatečnému nebo neadekvátnímu managementu.

Tam, kde jsou identifikovány mezery a podniknuty kroky na jejich zaplnění – jako například navržením nových chráněných území a přehodnocením managementových kategorií u území již existujících – je nutné brát v úvahu celou škálu managementových kategorií.

Při revidování *stávajících* chráněných území je třeba přehodnotit způsob ochrany a nalézt takový, který nejlépe napomůže zachování biodiverzity v chráněném území. Neexistuje přitom žádná hierarchie, např. že by kategorie I byla nutně lepší než kategorie II, III či IV. Na druhé straně nelze jednotlivé kategorie navzájem jednoduše zaměňovat. Jediný princip, který by se měl při volbě kategorie vždy uplatňovat, je vhodnost účelu managementu, přiřazeného danému chráněnému území, v rámci celé soustavy, **úměrného ekologickým potřebám a ohrožujícím faktorům daného druhu nebo ekosystému** v kontextu celé krajiny nebo mořské oblasti s výskytem daného fenoménu. Cíl chráněného území je také třeba brát v úvahu v okamžiku revidování a přiřazování managementové kategorie. V některých případech bude nejlepší zvýšit míru přísnosti ochrany kvůli zhoršení ekologického stavu (nebo stavu z hlediska ochrany) druhu nebo ekosystému uvnitř chráněného území nebo napříč areálem jejich rozšíření – kupříkladu část nebo celé území kategorie V může být reklasifikováno jako kategorie Ib. V jiných případech může být strategičtější posunout management takovým směrem, aby byl flexibilnější vůči udržitelnému využívání (např. z kategorie II do kategorie VI).

Vzrůst míry přísnosti ochrany bude zpravidla odpovědí na pokračující ubývání biodiverzity v rámci existujícího chráněného území. Kdy ale mohou správci přírodních zdrojů zvolit méně přísný přístup namísto restriktivnějšího? Příkladem mohou být tyto situace:

- Pokud se životaschopnost populace druhu nebo integrita ekosystému zlepšila v celém areálu rozšíření a už dále nevyžaduje omezení využívání území člověkem ani intenzívní ochranu.
- Pokud není pravděpodobné, že potenciální způsob využívání území nižší managementové kategorie člověkem ovlivní stav druhu nebo ekosystému.
- Pokud změna kategorie zvýší rozlohu chráněného území ve prospěch cílových druhů a ekosystémů. Například v oblasti ochrany vodních toků může být účinnější pečovat o celé povodí kvůli zachování jeho ekosystémových funkcí s méně restriktivní ochranou než chránit pouze hlavní tok řeky v kategorii I nebo II; to ovšem vždy platí v závislosti na nejdůležitějších faktorech, ohrožujících předměty ochrany.
- Pokud se biodiverzita adaptovala na kulturní systémy hospodaření a absence těchto zásahů nyní vyvolává tlak na schopnost druhů přežít nebo na jejich životaschopnost.

Kritéria přiřazování managementových kategorií během plánování soustavy chráněných území

Pro volbu konkrétní kategorie u daného chráněného území neexistují jasná a pevně daná pravidla. Převažuje však přístup uznávající, že o všechna chráněná území nelze pečovat stejným způsobem a že volbě managementového přístupu musí předcházet zvažování různých možností i ohrožujících faktorů vztahujících se k území. Některé obecné principy jsou uvedeny níže.

- **Začněte od ekologických potřeb druhů a ekosystémů.** Možnosti managementu by měly být primárně determinovány ekologickými charakteristikami a způsobem života druhů a ekosystémů. Kupříkladu různé druhy mají různé reakce na vyrušování a obecně platí, že nejcitlivější druhy vyžadují přísnější ochranu za použití restriktivnějších managementových postupů.
- **Zvažujte ohrožující faktory, působící na druhy nebo ekosystémové hodnoty.** Některé ohrožující faktory přímo evokují určité managementové postupy. Kupříkladu s ilegálním rybolovem v mořských chráněných územích se lze nejlépe vypořádat tak, že se místním rybářským komunitám povolí dohodnutá míra úlovků (např. v chráněném území kategorie V nebo VI), což je povzbudí ke kontrole ilegálních aktivit zvenčí.
- **Zvažujte cíle chráněného území, stávající a navrhované mezinárodní typy ochrany a to, jak přispívají k ochranářským snahám na úrovni krajiny, státu a celosvětové biodiverzity.** Každé stávající chráněné území by mělo být zřízeno pro určitý účel. Tam, kde se plánování rozšíří až na úroveň celé krajiny nebo státu, však může vzniknout potřeba znovu zvážit původní účel a cíle. Při stanovení nejlepšího přístupu k managementu lokalit mohou být užitečné mezinárodní typy ochrany, například na základě Úmluvy o světovém dědictví nebo Ramsarské úmluvy.
- **Zvažujte vyvinutí a realizaci procesu přiřazování/revidování managementových kategorií v daném státě.** Státní instituce odpovědná za chráněná území by měla vyvinout oficiální proceduru pro přehodnocování a přiřazování managementových kategorií. Například agentura pro chráněná území Panamy se v důsledku ekologické analýzy mezer rozhodla pro revizi managementových kategorií u všech chráněných území v zemi.
- **Žádné ztráty přírodního charakteru, ekosystémových funkcí ani životaschopnosti druhů.** Volba kategorie managementu by v naprosté většině případů neměla vést ke zhoršení stávajícího přírodního charakteru chráněného území (např. IUCN by za normálních okolností nenavrhovala chráněné území kategorie V nebo VI pro území s víceméně přírodním charakterem), i když i zde mohou existovat výjimky.
- **Při přiřazování kategorie posuzujte celou krajinu nebo mořskou oblast.** Volba kategorie by spíše než hodnotu individuální lokality měla odrážet příspěvek daného chráněného území k celkové mozaice ochrany přírody, tj. cíle managementu pro každé území by neměly být stanovovány izolovaně. Kupříkladu ostrovní jezero nemusí být významné pouze pro usedlé populace, ale i jako místo zastávky tažných ptáků. Podobně doporučujeme, aby ti, kdož plánují opatření v oblasti ochrany životního prostředí, vytvářeli pro daný biodiverzitní prvek různorodé portfolio území s managementem v rámci všech kategorií IUCN.
- **Bez klíčových partnerů to nejde.** Volba managementu by měla odrážet potřeby, schopnosti a požadavky místních komunit a obecně by měla být prováděna teprve po diskusi s klíčovými partnery – cíle managementu, které mají podporu místních komunit, mají daleko vyšší pravděpodobnost na úspěch než takové, které se stanou nepopulárními nebo vůči nimž vznikne odpor.
- **Při volbě kategorie chráněného území zvažujte účinnost managementu.** Správci by také při doporučování účelu managementu (kategorií chráněných území) měli brát v úvahu jeho současnou i očekávanou efektivitu v daném území. Neefektivní nebo neexistující management v chráněném území kategorie I nebo II (tzv. „syndrom parku na papíře“) může mít v konečném důsledku daleko menší dopady na ochranu než ve fungujících chráněných územích kategorie V nebo VI, a to přesto, že pravidla managementu v těchto územích jsou daleko méně přísná.
- **Restriktivnější managementové kategorie nejsou vždy lepší.** Ochranáři často předpokládají, že kategorie I – IV zaručují po vyhlášení chráněných území účinnější ochranu než kategorie V – VI . Tak tomu ovšem vždy není; kupříkladu méně restriktivní přístupy, které zahrnují větší území, mohou někdy být účinnější.
- **Používejte kategorie jako nástroj pro plánování uvnitř chráněného území.** V rámci jednoho chráněného území může být schváleno více zón s odlišnými cíli managementu, pokud to prospěje celkovému managementu území. Zvažujte proto možnost zřízení dočasných zón uvnitř chráněných území (kupř. umožnit místním komunitám udržitelné využívání lesních produktů s malými dopady na přírodu).
- **Zvažujte společenské přínosy diverzifikace portfolia kategorií.** Pečlivé zvažování celé škály managementových kategorií chráněných území může často zlepšit vnímání chráněných území veřejností a tím zvýšit pravděpodobnost úspěchu – zejména pokud lidé vidí, že chráněné území neznamená vždy „uzamčení“ suchozemských, vodních nebo mořských zdrojů. Používání určitých kategorií může v klíčových partnerech vyvolávat pocit odpovědnosti za ochranu přírody a může rozšiřovat možnosti vyhlašování území pro ochranu (např. u míst posvátných z hlediska víry místních obyvatel, která zároveň mají významný přínos pro ochranu biodiverzity, jako je tomu v případě Národního parku Tikal v Guatemale).

Plánování ve vztahu ke změně klimatu

Globální oteplování bude ovlivňovat plánování chráněných území mnoha způsoby. Změna klimatu přináší růst

průměrných ročních teplot, změny vodního režimu a téměř jistě zvýšení nepředvídatelnosti přírodních jevů. Je pravděpodobné, že nastanou zásadní změny přírodních atributů, ovlivňujících ekosystémy a stanoviště i rozšíření biotických přírodních prvků. V části světa mohou vysychat mokřady a naproti tomu suché oblasti se mohou stát náchylnými k zaplavování. Nízko ležící ostrovy a pobřeží budou náchylnější k erozi, smižování rozlohy území a ubývání stanovišť v důsledku zvyšování hladiny oceánů a vyššímu výskytu bouří. Druhy a stanoviště na okrajích svých areálů budou globální změnou klimatu negativně ovlivněny s vyšší pravděpodobností. Změní se také sezónní rytmus rostlin a živočichů. U mnoha chráněných území se zvýší pravděpodobnost jejich ohrožení potenciálním úbytkem druhů a ekosystémů; naopak jejich místo mohou zaujmout jiné druhy, ačkoli je pravděpodobné, že mnoho méně mobilních a přizpůsobivých druhů bude vystaveno rostoucímu riziku vymření. Zároveň ovšem budou chráněná území schopna hrát úlohu při zmírňování dopadů klimatické změny tím, že vytvoří jakési „nárazníky" vůči extrémním klimatickým jevům (Stolton *et al.* 2008) a soustavu přírodních stanovišť, sloužících jako cesty pro rychlou migraci a prostor pro evoluci a adaptaci (Dudley a Stolton 2003).

Správci chráněných území a úřady se začínají zajímat o možnosti snižování dopadů klimatické změny, dostupné v chráněných územích, i pro maximalizaci přínosů, které mohou dobře navržené soustavy chráněných území pro společnost při zmírňování dopadů mít. Z pohledu cílů a kategorií managementu to může mít řadu důsledků:

- Pravděpodobné dopady klimatické změny by měly být zapracovány do plánování soustav chráněných území pro maximalizaci příležitostí, které nabízí škála managementových přístupů, na základě poznání výhod a nedostatků různých kategorií vůči klimatické změně. To je dnes třeba brát v úvahu při plánování celých soustav i jednotlivých chráněných území, abychom byli připraveni na budoucí změny (přitom musíme brát v úvahu, že dosud nemáme nejmenší představu, jaké tyto změny budou – plánování proto musí zahrnovat velkou míru flexibility).
- Propojování chráněných území koridory a sítěmi bude stále důležitější pro usnadnění pohybu druhů a zvyšování pravděpodobnosti přírodních transferů na místa, kde najdou vhodnější podmínky pro přežití. Všude, kde to je možné, je vhodné plánovat rozsáhlejší chráněná území s větším rozsahem biogeografických charakteristik.
- Některé druhy mohou úplně vymřít, nebudou-li v areálu jejich potenciálního přírodního rozšíření existovat místa s klimatickým režimem, umožňujícím jejich přežití. Může být tudíž potřebné vytvořit programy na přemísťování druhů na vhodnější lokality a zlepšení vazeb mezi ochranářskými aktivitami *in situ* a *ex situ*.
- Je pravděpodobné, že v důsledku klimatické změny bude pro ochranu druhů a stanovišť potřebná vyšší míra managementu s řízenými zásahy. To vyvolá otázky o přiřazení konkrétních kategorií a možná povede k většímu využívání kategorie IV.
- Změna podmínek může vyvolávat potřebu změny managementu v jednotlivých chráněných územích. V některých případech mohou drsnější podmínky změnit některé tradičně kulturní typy krajiny na neudržitelné a ohrozit i zbývající druhy, což ve spojení s opuštěním takových území člověkem vyvolá potřebu změny např. kategorie V na kategorii Ib. V jiných situacích naopak dosud skoro nedotčená přírodní území mohou nadále přežívat pouze díky lidským zásahům, což si může vyžádat jejich přesun z kategorie Ia do kategorie IV. Je nutné poznamenat, že ke změnám kategorií by mělo docházet jen vzácně a stejně důsledným postupem, jakým došlo k přiřazení kategorie původní.
- Může vzniknout potřeba přemístit chráněná území (např. díky zvýšení hladiny oceánů) nebo vytvořit nová; v některých případech se stávající chráněná území mohou stát zbytečnými, pokud druhy, pro jejichž ochranu byla zřízena, už v nich nadále nedokáží přežít. Zvykli jsme si na to, že se na chráněná území díváme jako na něco neměnného a posvátného, avšak v podmínkách klimatické změny už takový přístup nemůže být považován za účinný způsob naplňování cílů ochrany přírody.
- Je zapotřebí podporovat výzkum vztahů mezi chráněnými územími a dopady klimatické změny. Takový výzkum by měl také pomoci správcům chráněných území při vymýšlení odpovídajících reakcí na klimatickou změnu.
- Kdekoli je to možné, měla by se zřizovat větší chráněná území, zahrnující širší škálu biogeografických charakteristik a poskytující prostor pro změny areálů i sloužící k vyrovnávání dopadů extrémních klimatických jevů.

Většina takových strategií jde daleko za rámec těchto zásad. Musíme však shromažďovat informace o relativních přínosech jednotlivých kategorií i o tom, jak mohou být účinněji využívány jako klíčový prvek obecných strategií, vyvíjejících reakce na klimatickou změnu. V tabulce 5 je uvedena předběžná „SWOT-analýza" jednotlivých kategorií z pohledu změny klimatu.

Tabulka 5. „SWOT-analýza“ jednotlivých kategorií s ohledem na změnu klimatu

Kategorie	Silné stránky	Slabé stránky	Příležitosti	Hrozby
Kategorie Ia	Přísná ochrana nedotčeného prostředí poskytuje základní údaje pro měření změn a plánování reakcí na ně	Často poměrně malá území, tudíž s nízkou tlumící schopností	Nově vznikající stresové faktory vyžadují rozsáhlejší managementové zásahy a mohou vést např. k potřebě přístupu typu kategorie IV	Ponechání chráněného území v úplné izolaci může být vysoce riskantní tváří v tvář rychlým environmentálním změnám
Kategorie Ib	U rozsáhlých území s relativně nepřeměněnými stanovišti se obecně předpokládá, že budou odolnější vůči změnám klimatických podmínek – což dává příležitost chránit celé ekosystémy a na ně vázané procesy		Šance udržet velmi velká území s nepřeměněnými stanovišti s minimálními zásahy člověka, umožňující přirozené adaptace na klimatickou změnu	
Kategorie II			Dostatek prostoru pro zaměření na ekosystémový přístup; existence aktivního managementu, který by to měl umožnit	Mnohá chráněná území kategorií II a III přežívají díky ziskům z cestovního ruchu, který může být ohrožen při zvýšení cen pohonných hmot a díky kampaním proti rekreačním letům.
Kategorie III	Zpravidla kultovní lokality s vysokou mírou zájmu na pokračování ochrany	Často jsou příliš malá na to, aby byla schopna absorbovat dopady klimatické změny	Mohou představovat „ostrovy“ ochrany přírody v jinak silně pozměněné krajině	
Kategorie IV	Managementové zásahy pro udržování cílových stanovišť a druhů již mohou být součástí plánů péče	Zpravidla jde o fragmenty stanovišť, u nichž je pravděpodobné, že budou mít relativně nízkou odolnost vůči změnám klimatu	V těchto územích již existuje management vykonávaný člověkem, takže představují vhodnou laboratoř pro zkoušení různých modifikací managementu	Ztráta podmínek nezbytných pro přežívání některých druhů, které jsou v území chráněny
Kategorie V	Fungující dlouhodobé managementové strategie	Určitá část stanovišť již byla pozměněna a pravděpodobně oslabena (např. přítomností invazních druhů)	Spolupráce s místními komunitami při vývoji adaptivních managementových strategií v řadě typů kulturní krajiny a mořských oblastí	Opouštění půdy díky měnícím se podmínkám a následné ztráty kulturních ekosystémů, na nichž se postupem času stala závislá biodiverzita. Dodatečné tlaky na využívání zdrojů v důsledku zhoršení podmínek.
Kategorie VI	Přijaté závazky na trvalou, dlouhodobou ochranu		Spolupráce s místními komunitami při vývoji adaptivních managementových strategií pro udržitelný rozvoj	Měnící se klima způsobuje, že původně udržitelné systémy managementu se stávají méně životaschopnými
Všechny kategorie	Udržování zdravých ekosystémů, o nichž se soudí, že jsou nejlépe přizpůsobeny k tomu, aby odolávaly dopadům změny klimatu. Udržování adaptivního potenciálu a genetických bank *in situ*	Fixované v konkrétních lokalitách a tím citlivější na změny klimatu	Měnící se managementové strategie v reakci na změny, využívání zkušeností z ostatních kategorií a z míst s udržitelným managementem mimo chráněná území	Změna klimatu dělá lokality nevhodnými pro cílové druhy a stanoviště

Využívání kategorií chráněných území IUCN jako nástroje politiky ochrany přírody

Ačkoli kategorie nebyly původně zamýšleny jako nástroj nějaké politiky, v praxi tak bývají často používány, a to jak samotným IUCN, tak i – daleko častěji – státními i jinými institucemi. Každý, kdo kategorie používá, by si měl být této skutečnosti vědom a brát ji v úvahu při praktické aplikaci. Existuje šest základních typů použití kategorií pro účely politik; jejich oficiální status se liší:

- **Mezinárodní deskriptivní politika:** tam, kde jsou kategorie oficiálně převzaty kvůli evidenci – což je jedním z původních cílů systému kategorií. Kategorie byly přejaty systémem OSN, kupříkladu *Seznamem chráněných území OSN*[8] a *Programem činnosti pro chráněná území* CBD, a Světovou databází chráněných území. Na mezinárodní úrovni je systém kategorií v omezeném měřítku využíván také globálními institucemi a dohodami, jako například Mezivládním fórem pro lesy, Hodnocením lesů OSN a také v kontextu biosférických rezervací.
- **Mezinárodní preskriptivní politika:** poněkud kontroverznější bylo omezené použití kategorií pro navrhování mezinárodních politik, zahrnujících kontrolu konkrétních managementových zásahů v chráněných územích. Nejvýznamnější z nich bylo vypracování dokumentu „Pozice IUCN vůči těžbě v kategoriích I až IV". Toto doporučení (číslo 2.82) bylo přijato Světovým kongresem ochrany přírody IUCN v Ammánu v roce 2000. V něm se mezi jiným doporučuje *„členům IUCN zakázat na základě zákona využívání a těžbu minerálních zdrojů v chráněných územích, odpovídajících managementovým kategoriím IUCN I až IV"*. Toto doporučení sehrálo významnou úlohu při přijetí tzv. „no-go" závazku firem Shell a ICMM v lokalitách světového dědictví. Představuje nové využití systému kategorií IUCN v tom, že systém kategorií provazuje s omezením využívání zdrojů; zároveň však ale nastolil důležitou otázku, zda je systém pro tyto účely dostatečně přísný.
- **Regionální politika:** systém kategorií IUCN přejaly dvě regionální úmluvy a dohody (Dillon 2004). Jde o Strategii a akční plán pro cirkumpolární soustavu chráněných území (CPAN) na ochranu arktické flóry a fauny (CAFF) z roku 1996 a o Revidovanou africkou úmluvu o ochraně přírody a přírodních zdrojů z roku 2003. V případě Africké úmluvy měly kategorie IUCN na revidovanou úmluvu silný vliv a vytvořily rámec pro řadu kapitol, schválených již na počátku pracovní skupinou z institucí pro ochranu přírody a poté rozeslaných řadě expertů vlád afrických států, kteří upravili text tak, aby odpovídal africkému kontextu. Článek V úmluvy definuje „území pro ochranu přírody" (Conservation Area) jako každé chráněné území vyhlášené a manažované zpravidla pro řadu různých účelů a pokračuje tím, že u těchto účelů odkazuje na všech šest kategorií IUCN. Jiný příklad použití kategorií existuje v Evropě, kde byla připravena společná publikace WCPA/Federace EUROPARC *„Interpretace a aplikace managementových kategorií chráněných území v Evropě"* s cílem poskytnout vodítko v evropském kontextu.
- **Národní deskriptivní politika:** řada států vědomě podnikla pokusy o sjednocení kategorizace chráněných území se systémem IUCN buď změnou vlastních kategorií tak, aby přímo odpovídaly tomuto systému, nebo cestou schválení ekvivalentů kategorií IUCN, takže je potom snadné jejich vzájemné srovnávání. Ačkoli je používání kategorií dobrovolné, většina zemí je v současnosti používá pokud ne pro všechna, tedy alespoň pro některá svá chráněná území. Kolem 10 % národních legislativ v oblasti chráněných území přešlo od roku 1994 k používání kategorií IUCN. Mezi takové země patří například Austrálie, Brazílie, Bulharsko, Gruzie, Kambodža, Kuba, Kuvajt, Maďarsko, Mexiko, Niger, Slovinsko, Uruguay a Vietnam.
- **Národní preskriptivní politika:** v malém počtu zemí došlo k explicitnímu provázání politik s kategoriemi, a to včetně úrovně financování (např. v Rakousku) nebo politik pro povolování sídel v chráněných územích. V řadě případů došlo v jednotlivých státech k rozpracování a objasnění toho, co jednotlivé kategorie znamenají v národním kontextu; vychází se z původního rámce, ale jsou upřesněny prováděcí detaily – jako v případě Madagaskaru.
- **Politika NGO:** používání kategorií NGOs je méně oficiální, nicméně je významné. Kupříkladu některé NGO reálně považují za chráněná území pouze kategorie I – IV, což má vliv na mnoho ekoregionálních nebo bioregionálních plánů. NGO také používají kategorie IUCN pro účely prosazování určitých záměrů, například pro lobování za konkrétní managementové postupy v chráněných územích.

Zkušenosti s aplikací systému kategorií v různých politikách

Dosavadní vývoj nám umožňuje do určité míry shrnout zkušenosti s použitím systému kategorií jako politiky takto:

- kategorie mají velký potenciál pro ovlivňování politiky a legislativy v oblasti chráněných území na všech úrovních a míra jejich používání prudce vzrostla od publikování prvních zásad z roku 1994;
- lze očekávat, že relativní význam systému kategorií při ovlivňování rozhodovacích procesů poroste, zejména na

[8] Kategorie z roku 1994 byly použity jako základ pro sestavování verzí Seznamu OSN z let 1997 a 2003.

národní úrovni, tak, jak bude stále šířeji a účinněji prosazováno naplňování *Programu činnosti pro chráněná území* CBD;

- výhodou zapojení systému kategorií na úrovni rozhodování o politikách je to, že to dává systému mimořádnou váhu a kredibilitu a může zlepšit povědomí a chápání důležitosti chráněných území;
- nejefektivnější využití systému kategorií při rozhodování je tam, kde se systém aplikuje pružně v reakci na jedinečné národní nebo regionální okolnosti a podmínky;
- používání systému kategorií také umožňuje uznání z hlediska mezinárodních standardů.

Pro použití systému kategorií v rozhodovacích procesech ovšem existuje i řada omezení. Mezi ně patří:

- zpochybnění validity a přesnosti procesů, použitých při zařazování chráněných území do kategorií IUCN, zejména u kategorií I – IV: týkají se především politického doporučení „no-go" pro těžební činnost v kategoriích IUCN I – IV a potvrzují, že použití pro účely politik vyžaduje při aplikování kategorií větší důkladnost, než tomu bylo v minulosti;
- nedostatek povědomí o a/nebo porozumění systému kategorií IUCN;
- kolísavá spolehlivost údajů o chráněných územích ve Světové databázi chráněných území a v *Seznamu chráněných území OSN*;
- nedostatek pochopení a povědomí o tom, jak lze systém kategorií aplikovat na národní úrovni a také v rámci jednotlivých biomů.

Z toho plyne, že budoucí snahy o využívání systému kategorií pro rozhodování o politikách musí být založeny na jasnějším pochopení a objektivní aplikaci kategorií.

6. Specializované aplikace

Chráněná území zahrnují obrovskou škálu biomů, typů vlastnictví i motivací – to vše má vliv na způsob, jakým jsou nastaveny cíle managementu, a tudíž na to, jaké budou následně použity kategorie. Tato kapitola se podrobněji věnuje některým konkrétním případům, které v minulosti způsobovaly nedorozumění: lesním, sladkovodním a mořským chráněným územím, posvátným přírodním místům a úloze obnovy v ochraně území.

Lesní chráněná území

U lesních chráněných území existovala řada nejasností, zejména o tom, co se v rámci lesního biomu „počítá" za chráněné území, především pokud jsou takové informace začleněny do širších datových souborů, pojednávajících o lesních zdrojích. Následující zásady (vycházející z práce Dudley a Phillipse, 2006) se zabývají touto řadou témat:

- definicí lesa v kontextu lesních chráněných území;
- aplikací systému kategorií IUCN v lesích;
- výpočtem rozlohy lesních chráněných území;
- která území nejsou pokryta definicí lesních chráněných území IUCN?
- rozlišování biologických koridorů, „nášlapných kamenů" a nárazníkových zón uvnitř a vně lesních chráněných území.

Definice lesa v kontextu lesních chráněných území

Definice lesa podle UNECE/FAO

Les: půda, zakrytá korunami stromů (nebo ekvivalentní úrovní zakmenění) na více než 10 % území, které má rozlohu větší než 0,5 ha. Stromy musí být schopny dosahovat v dospělosti a *in situ* minimální výšky 5 m. Les může být tvořen buď uzavřenými lesními formacemi, kde stromy v různých patrech a podrost zakrývají značnou část půdy, nebo otevřené lesní formace s nepřerušeným vegetačním krytem, v němž koruny stromů pokrývají více než 10 % plochy. Mladé přírodní porosty a všechny plantáže, zřízené pro lesnické účely, které dosáhly hustory korun 10 % nebo výšky stromů 5 m, jsou zahrnuty mezi lesy, stejně jako oblasti, normálně představující součást lesních území, které nejsou dočasně zalesněné v důsledku zásahu člověka nebo z přírodních příčin, avšak u nichž se předpokládá, že budou opět přeměněny na les.

Zahrnuje: lesní školky a semenné sady, které tvoří integrální součást lesů; lesní cesty; smýcené tratě; protipožární průseky a ostatní malé otevřené plochy; lesy v národních parcích, přírodních rezervacích a dalších chráněných územích, jakými jsou například území se zvláštním vědeckým, historickým, kulturním nebo duchovním významem; větrolamy a „shelterbelts", tvořené stromy o rozloze nad 0,5 ha o šířce větší než 20 m; plantáže primárně používané pro lesnické účely, včetně plantáží kaučukovníku a porostů korkových dubů.

Vylučuje: území převážně určené pro zemědělské účely.

Ostatní lesní půda: půda zakrytá korunami stromů v rozmezí 5 – 10 % se stromy, schopnými dosahovat v dospělosti in situ výšky 5 m, anebo zakrytá korunami (nebo ekvivalentní úrovní zakmenění) z více než 10 % se stromy neschopnými přesáhnout v dospělosti in situ výšku 5 m (např. trpasličími nebo zakrslými stromy), případně pokrytá keři nebo křovinami z více než 10 %.

Tato definice je odvozena z definice UNECE/FAO a IUCN k ní doplňuje následující výklad:

Doporučení pro praktický postup: definice UNECE/FAO by se měla používat ve vztahu k lesům v lesních chráněných územích s následujícími výhradami:

- lesní plantáže, kde hlavním cílem jejich managementu je produkce průmyslové kulatiny, kaučuku/pryskyřice nebo ovoce, by započteny být *neměly*;
- území, určené k obnově přírodních lesů, by se *měla* počítat, jestliže základním cílem jejich managementu je udržování a ochrana biodiverzity a na ní vázaných kulturních hodnot;
- „kulturní lesy" by měly být započteny, *pokud* se chrání primárně pro svoji biodiverzitu a na ni vázané kulturní hodnoty..

Aplikace systému kategorií IUCN v lesích

Většině potenciálních nejasností kolem toho, co je a co není chráněné území, se lze vyhnout, pokud se zdůrazňuje hierarchická povaha definice a systém se aplikuje postupnými kroky. Stručně řečeno, na lesní chráněná území by se kategorie měly aplikovat jen tehdy, pokud dané sporné území již splňuje definici chráněného území. I pokud je chráněné území identifikováno správně, existuje možnost chyb při rozhodování o přiřazení kategorie. Vyvstávají dvě základní otázky:

- **Jaká část chráněného území by měla být pokryta lesem, aby se lokalita mohla počítat mezi lesní chráněná území?** Některé významné lesy uvnitř lesních chráněných území mohou být ve skutečnosti minoritními stanovišti (například reliktní lesy, poříční lesy a mangrovy). Tím vznikají problémy s interpretací a dostupností dat. Mají lesní statistikové vylišovat i malé frakce chráněných území, na nichž roste les?

- **Stávají se všechny lesy v chráněném území automaticky lesním chráněným územím?** Některá chráněná území, zejména v kategoriích V a VI, mohou zahrnovat území se stromy, která nepatří mezi chráněné lesy, jako je tomu například u plantáží exotických dřevin v mnohých evropských chráněných územích kategorie V. **Tyto plochy nesplňují výše uvedenou definici lesa, navrženou pro používání v chráněných územích**, avšak v současné době bývají někdy evidovány jako „chráněné" – a v oficiálních statistikách se proto mohou objevit jako „lesní chráněná území".

Důležité je, aby se při stanovování rozsahu lesních chráněných území používal standardizovaný postup, který jedině může přinést smysluplné a přesné údaje. Při výpočtech by se mělo dodržovat pořadí, popsané níže. Lesní chráněná území

lze vykazovat jako jednoznačnou podmnožinu v celostátních statistikách chráněných území při podchycení informací o všech chráněných lesích, avšak po eliminaci plantáží, nacházejících se v méně přísně chráněných kategoriích.

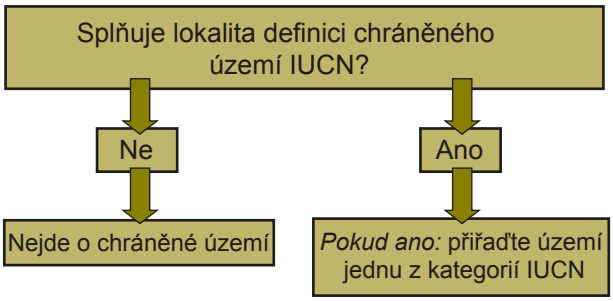

Doporučení pro praktický postup a interpretaci: proces přiřazování by měl *začít* u definice chráněného území podle IUCN a následně by mělo *dojít k upřesnění* s odkazem na kategorie IUCN.

Z toho vyplývá, že ***území, které lze sice přiřadit jedné z kategorií na základě zhodnocení způsobu jeho managementu, avšak které nenaplňuje všeobecnou definici chráněného území, by nemělo být považováno za chráněné území ve smyslu IUCN.***

Výpočet rozsahu lesních chráněných území

Kdykoli jsou požadovány statistické údaje, vztahující se specificky k lesům, je nutné identifikovat tu část chráněných území, která je lesy pokryta. To bude jen málokdy jednoduché: mnoho chráněných území obsahuje nějaký les, naopak „lesní chráněná území" nebývají zcela pokryta lesem a kromě toho je někdy při výpočtech třeba brát v úvahu i lesy v rámci širší ochrany celé krajiny, které nesplňují výše uvedená identifikační kritéria.

Doporučení pro praxi: výpočet rozlohy lesních chráněných území by měl zahrnovat tyto kroky:

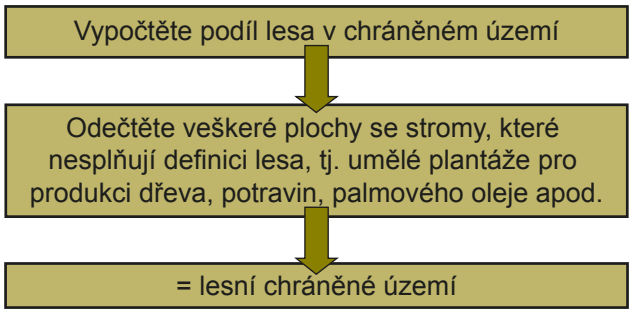

Jaká území nejsou pokryta definicí lesních chráněných území IUCN?

Existuje mnoho způsobů využívání lesů – z nichž některé mají velké společenské a ekologické či biologické přínosy – které nespadají pod definici IUCN.

Doporučení pro praxi: následující lokality nelze automaticky považovat za lesní chráněná území:

- lesy spravované pro ochranu jiných hodnot než biodiverzity – např. bezzásahové lesy z důvodů ochrany povodí nebo zdrojů pitné vody či ochrany proti lavinám, požární průseky, větrolamy a protierozní opatření;
- lesy spravované primárně jako přírodní zdroj pro místní komunity – např. lesy pěstované kvůli lesním produktům kromě dřeva, pro palivové dříví a krmivo, pro rekreační nebo církevní účely;
- lesy spravované jako strategický zdroj – např. jako zásoby paliva pro případ konfliktů;
- lesy s nejasnými primárními cíli managementu, jejichž důsledkem sice je ochrana biodiverzity, která však není považována za rovnocennou ostatním typům využívání či je v porovnání s nimi hodnocena jako méně významná;
- lesy, nevyužívané díky náhodě – např. ve středním dělícím pásu nebo na krajích dálnic, lesy spravované armádou nebo bezpečnostními složkami.

Některé příklady jsou uvedeny v tabulce 6.

Tabulka 6. Příklady lesních chráněných území a dobře zachovalých lesů, které nejsou lesními chráněnými územími

Typ lesa	Příklad	Poznámka
Příklady lesních chráněných území		
Chráněné území kategorie Ia IUCN	Přírodní rezervace Wolong, Sečuán, Čína IUCN	Přísně chráněné území zřízená primárně na ochranu pandy velké; zahrnuje centrum pro rozmnožování pandy v zajetí.
Chráněné území kategorie II IUCN	Národní park Huerquehue, Chile	Tento národní park je celý chráněný (uvnitř něho leží několik objektů využívaných pro ekoturistiku, které jsou však vyňaty z chráněného území). Zřízen byl především pro ochranu jedinečných araukáriových lesů.
Chráněné území kategorie III IUCN	Území mnohonásobného využití Monterrico, Guatemala	Jde o pobřežní oblast s nejrozsáhlejšími zbývajícími porosty mangrovů v zemi, želvími plážemi a určitými mořskými společenstvy. Mangrovové porosty jsou chráněny a je v nich umožněn ruční rybolov.
Chráněné území kategorie IV IUCN	Rezervace na ochranu živočichů Dja, Kamerun	Leží na jihovýchodě Kamerunu v povodí Konga. V chráněném území i v jeho okolí žije množství obyvatel, a to včetně pygmejského kmene Baka. Pro kontrolu nad obchodem s „bushmeat“ (maso z velkých lidoopů) a pomoc při obnově lesů je nutný aktivní management.
Chráněné území kategorie V IUCN	Hora Sugarloaf, Národní park Breton Beacons, Velká Británie	Lesy na úbočích hory jsou vlastněny a pečuje se o ně jako o chráněné území prostřednictvím National Landtrust, velkou britskou nevládní organizací. V omezené míře je v lesním chráněném území povolena pastva ovcí. Okolní kopce se celé využívají pro pastvu ovcí.
Chráněné území kategorie VI	Antropologická rezervace Talamanca Cabérar, Kostarika	V tomto chráněném území se povoluje určitá míra hospodářského využívání lesa, zejména původními obyvateli, ale většina rozlohy zůstává pod přísnou ochranou.
Příklady lesů, které nejsou lesními chráněnými územími		
Lesy v kategorii V IUCN	Uměle vysazené lesy v Národním parku Snowdonia, Wales, Velká Británie	Ačkoli umělé lesy leží v chráněném území kategorie V, jde o čistě komerční lesy tvořené exotickými dřevinami ve státním vlastnictví, a díky tomu tato oblast není považována za lesní chráněné území.
Lesy s různými environmentálními účely	Rozvodí Brisbane, Queensland, Austrálie	Některé části povodí kolem Brisbane jsou vyčleněny jako území se zákazem kácení a dalších typů poškozování pro udržování podzemních vod, zásobujících město. Lesy jsou přísně chráněny, avšak nikoli jako chráněná území, neboť zde není stanovena jako jejich specifický účel ochrana biodiverzity, ačkoli zde leží i chráněná území, představující nedílnou součást uvedeného povodí.
Lesy, o které pečuje místní komunita	Místní komunita v Kribi, jihozápadní Kamerun	Místní obyvatelé pečují o lesy v rámci projektu, řízeného WWF. Zdejší lesy jsou určeny k tomu, aby přinášely užitek jak místním obyvatelům, tak i životnímu prostředí, nejsou však vyhlášeny jako chráněné území (a nemají stanovené speciální cíle na ochranu biodiverzity).
Lesy s multifunkčním využitím	Lesy v pohoří Jura, Švýcarsko	Švýcarská lesnická politika klade důraz na multifunkční hospodaření v lesích, výběrné kácení s ochranu přírody. Jura představuje cenný přírodní zdroj jak pro místní komunity, tak i živou přírodu. Region jako celek však není chráněn jako chráněné území, ačkoli v něm leží některá chráněná území (různých kategorií).
Lesy chráněné souhrou okolností	Lesy na hranici mezi Jižní a Severní Koreou (v demilitarizované zóně)	Rozsáhlé lesní oblasti jsou kompletně chráněny vyčleněním pro účely obrany; tato situace se však může změnit, dojde-li k politickým změnám.

Vzdálený atol Aldabra kategorie Ia v souostroví Seychely v západním Indickém oceánu představuje ideální přírodní laboratoř pro studium tropických mořských ekosystémů a souvisejícího prostředí (například vodních trav a mangrovů). © *Sue Stolton*

Území divoké přírody Imfolozi (v rezervaci zvěře Imfolozi, KwaZulu Natal, Jižní Afrika) je územím kategorie Ib, jehož management je zajišťován na úrovni provincie; odtud vzešel podnět ke zřizování dalších území s divokou přírodou v Africe. Na snímku vidíme „poutníky" z Wilderness Leadership School při návštěvě území v rámci pětidenní pěší exkurze, během níž používali způsoby táboření, šetrné k přírodě. © *Vance G. Martin*

Kaziranga je klasickým národním parkem kategorie II. Turisté si mohou krajinu Kazirangy, proslavené jednorohými nosorožci indickými, vychutnat při jízdě na slonech nebo plavbě člunem po Brahmaputře. © *Nigel Dudley*

Národní památka „Organ Pipe Cactus“ (kategorie III) chrání většinu jedinců kaktusů tohoto druhu, rostoucích ve Spojených státech. © *Nigel Dudley*

Na rozloze menší než 1 km² chrání přírodní rezervace Insel Vilm (kategorie IV) na stejnojmenném ostrově jedny z nejstarších doubrav a bučin v celém Německu; návštěvnost je přísně řízena a na většinu plochy ostrova je vyloučen vstup. © *Sue Stolton*

Národní park Snowdonia kategorie V ve Walesu chrání rozsáhlé oblasti větrem bičovaných náhorních plošin a rozeklaných vrcholů uprostřed kulturní krajiny, formované hlavně pastevectvím a v minulosti i těžebním průmyslem. © *Nigel Dudley*

Rezervace pro udržitelný rozvoj Mamirauá (kategorie VI) v Brazílii je součástí rozsáhlého chráněného komplexu (přes 6 milionů hektarů) v povodí Amazonky. Její management spočívá na rovnováze mezi potřebami ochrany biodiverzity a poskytováním možností pro získávání obživy pro místní obyvatele udržitelným způsobem. © *Jim Barborak*

Národní park Grampians (kategorie II) ve Victorii, Austrálie, chrání 975 druhů cévnatých rostlin; to představuje třetinu flóry celého státu a zahrnuje i 148 druhů, které jsou ve Victorii ohrožené. © *Nigel Dudley*

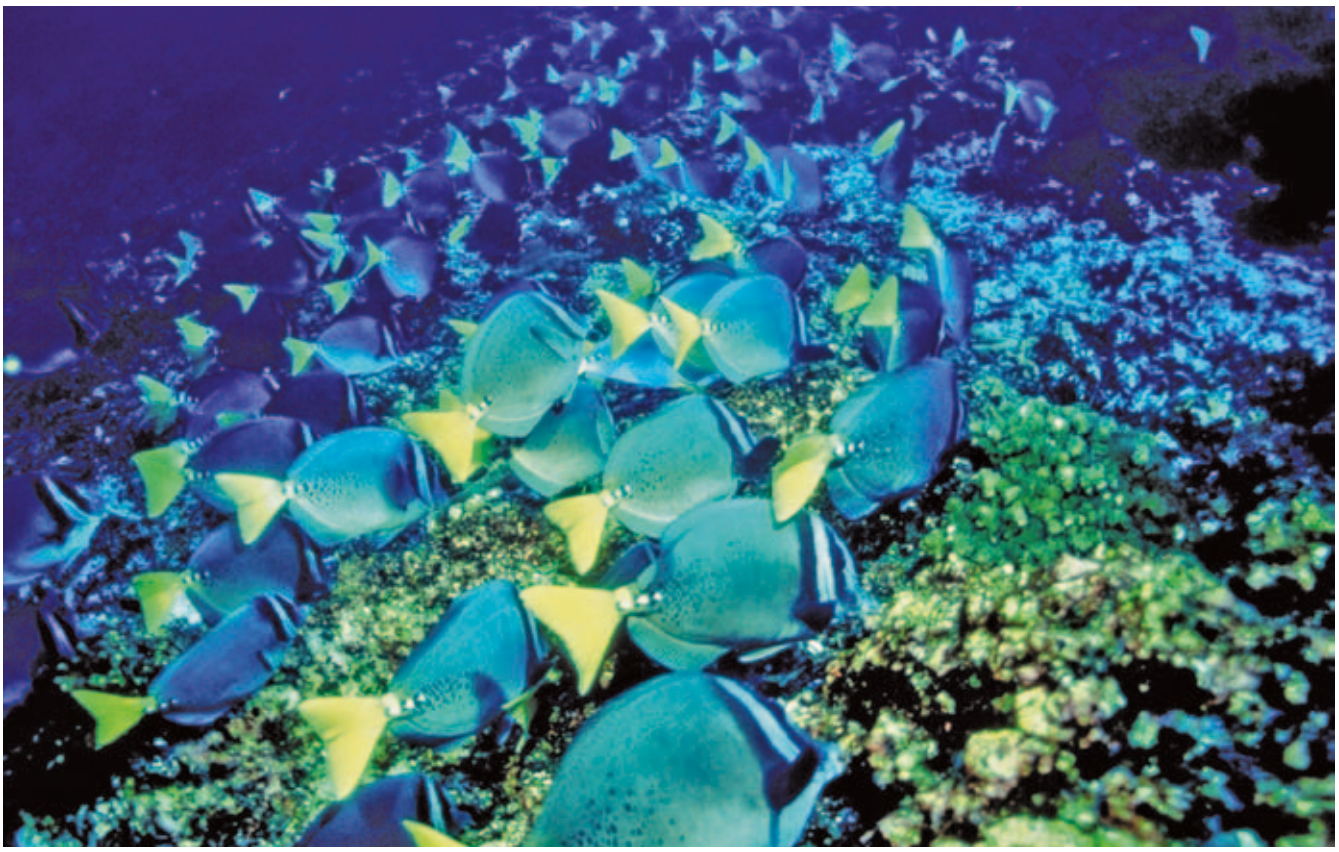

Vysoce produkční vody, chráněné kolem přírodní rezervace Atol das Rocas (kategorie Ia, Brazílie), představují potravní základnu pro takové druhy, jako jsou tuňáci, mečouni, kytovci, žraloci a mořské želvy na jejich cestě k východnímu atlantickému pobřeží Afriky. © *Pedro Dosahal*

Poslední zbývající území deštného pralesa v Singapuru je chráněno v přírodní rezervaci Bukit Timah (164 ha) a sousedící přírodní rezervaci Central Catchment (kolem 2000 ha); v obou případech jde o chráněná území kategorie IV. Dohromady představují méně než 4 % rozlohy původních deštných pralesů. © *Nigel Dudley*

Biosférická rezervace Kogelberg byla první biosférickou rezervací, vyhlášenou v jižní Africe. Tvoří součást celosvětové sítě biosférických rezervací UNESCO. Na 10 000 km^2 v ní roste 1300 různých druhů rostlin – jde o nejvyšší rostlinnou druhovou diverzitu na světě. © *Nigel Dudley*

Reserve de Geumbeul, malé území v Senegalu, o které pečuje místní komunita, chrání pobřežní mangrovy a rozmnožující se populaci želvy obrovské a přímorožce (Oryx gazella). © *Nigel Dudley*

Diskuse o zonaci chráněných území v Katalánsku, Španělsko. Soustava chráněných území různých kategorií pomáhá uchovat biodiverzitu této bohaté středomořské krajiny. © *Nigel Dudley*

Národní park Yellowstone (kategorie II) v USA je krajinou, která byla v průběhu věků modelována působením geologických sil. V Yellowstonu najdeme nejrozmanitější a nedotčenou kolekci gejzírů, horkých pramenů, bahenních sopek a fumarol na světě. © *Roger Crofts*

Odhaduje se, že v jižní Africe (Botswana, Namibie, Jihoafrická Republika a Zimbabwe) existuje nějaká forma ochrany divoké přírody nebo udržitelné obhospodařování divokých přírodních zdrojů asi na 14 milionech hektarů soukromých pozemků. © *Nigel Dudley*

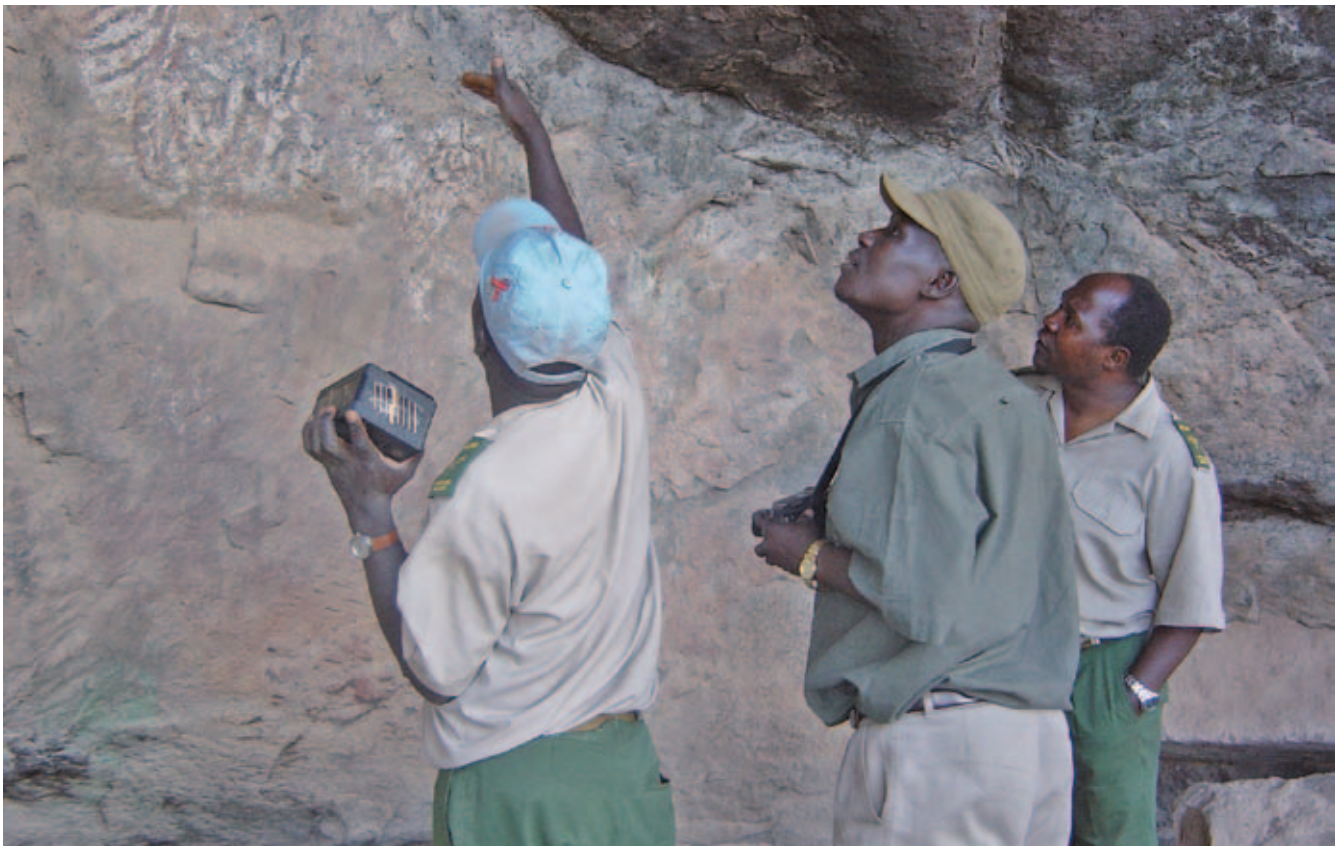

Národní park Nyika (kategorie II) v Malawi zahrnuje několik posvátných přírodních míst, ale i významné skalní kresby a vysokou míru přirozené biodiverzity. © *Nigel Dudley*

Rozlišování biologických koridorů, „nášlapných kamenů“ a nárazníkových zón uvnitř a vně lesních chráněných území

IUCN také navrhuje pravidla, s jejichž pomocí lze určit, zda některé významné spojovací biotopy – jako například biokoridory nebo ochranná pásma – spadají či nespadají pod definici chráněného území (viz tabulka 7).

Tabulka 7. Rozpoznávání přírodních území chráněných pro udržování konektivity typu biokoridorů, „nášlapných kamenů“ a tlumicích zón uvnitř a vně chráněných území

Prvek	Popis	Příklady
Biokoridor	Území s příhodnými stanovišti nebo stanovišti procházejícími obnovou, propojující dvě nebo více chráněných území (nebo propojujících významná stanoviště, která nejsou zvláště chráněna) pro umožnění vzájemné výměny druhů, migrace, výměnu genů a podobně	**Chráněná území** ● Vyhlášení lesní oblasti propojující dvě lesní chráněná území za plnohodnotné chráněné území s přiřazenou kategorií IUCN **Oblasti bez územní ochrany** ● Oblasti lesů certifikovaných pro dobré hospodaření, které leží mezi lesními chráněnými územími ● Lesnaté území propojující dvě chráněná území, o které jejich vlastníci dočasně dobrovolně pečují s cílem ochránit divokou přírodu ● Lesní oblast, na kterou existuje právo na ochranu přírody (easement), vlastněné státem nebo soukromou ochranářskou organizací
Ekologický „nášlapný kámen“	Území s příhodnými stanovišti nebo stanovišti procházejícími obnovou mezi dvěma chráněnými územími nebo jinými významnými typy stanovišť, poskytující dočasná stanoviště pro tažné ptáky a podobné druhy	**Chráněná území** ● Reliktní lesy chráněné proto, že v nich leží místa tahových zastávek ptáků **Oblasti bez územní ochrany** ● Lesní oblasti vyčleněné z ekonomického využívání farmáři na základě dobrovolných dohod a státem poskytovaných kompenzací, jejichž cílem je poskytovat dočasná stanoviště pro tažné ptáky
Tlumicí zóna	Oblast kolem jádrového chráněného území, o niž se pečuje s cílem uchování hodnot vlastního chráněného území	**Chráněná území** ● Lesy na okraji chráněného území, jehož využívání je umožněno místní komunitě přírodě blízkým způsobem, který nemá dopady na cíle ochrany. V typickém případě jde o chráněná území kategorií V nebo VI, obklopující přísněji chráněné jádro (I – IV). V některých zemích požívají ochranná pásma zákonnou ochranu jako součást vyhlášeného chráněného území. **Oblasti bez územní ochrany** ● Lesní oblast mimo chráněná území, o niž se citlivě pečuje prostřednictvím dohod s místními komunitami, a to jak s kompenzačními platbami, tak i bez nich.

Mořské chráněné oblasti

Mořské chráněné oblasti (MPAs) svou povahou představují samostatnou problematiku z hlediska jejich managementu, který může vyžadovat rozdílné přístupy než u suchozemských chráněných území. Mezi některé ze specifických charakteristik oblastí v mořské říši, které na souši nenajdeme nebo jsou tam relativně neobvyklé, patří:

- MPAs se vyhlašují v kapalném, trojrozměrném prostředí; v některých případech je třeba zvažovat i použití různých managementových postupů v různých hloubkách (viz bod 3 diskuse, uvedené dále);
- existují v nich zpravidla mnohosměrné toky (např. příliv a odliv, proudy);
- otázka držby je v mořském prostředí v podstatě neaplikovatelná; ve většině případů se mořské oblasti považují za „veřejný statek“, k němuž mají všichni uživatelé právo vstupu i jeho využívání;
- úplná ochrana může být nezbytná pouze v určitých obdobích roku, kupříkladu kvůli ochraně míst rozmnožování ryb a mořských savců;
- vstup do MPAs a aktivity v nich je často mimořádně obtížné (a často nemožné) kontrolovat, regulovat nebo postihovat, a jen zřídka lze aplikovat institut hranic nebo omezení vůči vlivům z vnějšku;
- MPAs jsou vystaveny vlivům z okolí a zejména vlivům „po proudu“, které mají často původ v oblastech mimo dosah managementu; manažovat mořské oblasti jako separátní jednotky je proto daleko těžší, než je tomu na souši;
- měřítko, v němž funguje konektivita v mořském prostředí, může být velmi veliké.

Dnes existuje kolem 5000 MPAs a mnohé z nich byly přiřazeny k jedné nebo více kategoriím IUCN. Aplikace kategorií v mořském prostředí však bývá v současné době často nepřesná. Kromě toho v situacích, kdy jedno chráněné území zasahuje zároveň na pevninu i do moře, nebývají jeho „mořské" cíle často brány při stanovování kategorie v úvahu. Nedůslednosti tohoto druhu mezi podobnými typy MPA snižují účinnost celého systému jako celosvětového klasifikačního programu. Tato kapitola zásad se proto snaží napomoci zvýšení přesnosti přiřazování kategorií a reportingu.

Obecné principy pro aplikaci kategorií na MPAs (nebo na zóny uvnitř MPA)

1. Odlišení MPAs od ostatních území, kde je cílem managementu nějaká forma ochrany přírody

Aby území mohlo být považováno za mořskou chráněnou oblast, je zapotřebí, aby splňovalo obecnou definici chráněného území podle IUCN; některá území, zřízená primárně pro odlišné účely (např. pro obranu státu), mohou mít také význam pro ochranu biodiverzity, avšak jako mořská chráněná území by být klasifikována neměla. Definice MPA, používaná IUCN od roku 1999, zněla: *„jakákoli oblast v zóně přílivu a odlivu nebo pod ní, spolu s veškerými vodami a na ně vázanou flórou, faunou a historickými a kulturními prvky, která je chráněna zákonem nebo jinými účinnými prostředky pro ochranu části nebo celého prostředí, jež zahrnuje"* (Kelleher 1999). Nová, komplexní definice chráněného území podle IUCN (viz str. 8) nyní nahradila tuto definici z roku 1999 i pro mořské oblasti. Ačkoli v nové definici není uveden specifický odkaz na mořské prostředí, zajišťuje jasnější rozlišování mezi územími, zaměřenými na ochranu přírody, a takovými, kde prvotním účelem je využívání zdrojů, jako např. v případě rybolovných oblastí. Nevylučuje zahrnutí vhodných rybolovných ochranných zón, které však musí být konzistentní s novou definicí, aby mohly být zařazeny mezi MPA v databázi IUCN/WCPA-Marine. Díky tomu všechny oblasti na moři, které jsou nějakým způsobem určeny k ochraně přírody, pod tuto definici spadají, a u ostatních území je jasné, jakým směrem by se měla vyvíjet, aby mohla dosáhnout formálního uznání u IUCN jako MPAs.

Stejně jako u suchozemských chráněných území existuje i zde široká škála typů správy. Kupříkladu zejména v Tichomoří a v jihovýchodní Asii byla zřízena řada MPAs, která jsou v péči místních komunit. V současnosti nejsou mezinárodními agenturami všechna uznávána jako MPAs a nefigurují proto na státních nebo mezinárodních seznamech ani jim nelze přiřadit kategorii. Příkladem může být Západní Samoa, kde byla zřízena síť více než 50 malých vesnických rybích rezervací v rámci „Vesnického plánu rybolovu" (Village Fisheries Management Plan; Sulu *et al.* 2002). Smyslem kategorií IUCN je aplikovat jakýkoli typ právního nebo jiného účinného managementového přístupu, a mořská chráněná území v péči komunit mohou být uznávána jako chráněná území a kategorizována na základě svých cílů managementu za podmínky, že splňují definici chráněného území.

2. Dočasná ochrana

Některé lokality, jako jsou trdliště ryb nebo jejich pelagické migrační trasy, jsou kriticky důležité a dotčené druhy jsou zde v určitých, jasně předpověditelných obdobích mimořádně zranitelné, zatímco po zbytek roku nevyžadují žádný jiný management než okolní oblasti. Tak například speciální uzavřená oblast pro tresky, Irish Sea Cod Box, je určena k ochraně tresek prostřednictvím omezení rybolovu v období tření. EU podporuje vytváření takových „boxů", v nichž jsou na rybolovné aktivity či vjezd plavidel uvalena buď sezónní, nebo trvalá omezení. Tyto „boxy" mohou získat označení MPAs, pokud splní definici chráněného území.

3. Aplikace kategorií v MPAs s vertikální zonací

V trojrozměrném mořském prostředí zavedly některé státy trojrozměrnou zonaci (tj. rozdílná pravidla uvnitř vodního sloupce v porovnání s těmi, která platí pro mořské dno); důsledkem toho bude vznik odlišných kategorií IUCN v různých hloubkách vodního sloupce. Může to sice představovat jeden ze způsobů, jak se zaměřit na ochranu bentosu při současném umožnění rybolovu v pelagiálu, vytváří to však problémy s kontrolou a vertikální zonaci navíc není možné jednoduše znázornit v existujících dvojrozměrných databázích nebo na mapách. Významnější je ale to, že vazby mezi pelagickými a bentickými systémy a druhy nemusí být dobře známy, takže rybolov při hladině nebo ve středních hloubkách může mít neznámé ekologické dopady na bentická společenstva na dně. Z těchto důvodů WCPA-Marine od trojrozměrné zonace odrazuje. Pro onen malý počet MPAs, v nichž nastává tato situace, IUCN v současnosti doporučuje, aby takové oblasti byly kategorizovány na základě managementového režimu, který je nejméně restriktivní. Například je-li bentický systém přísně chráněný a pelagickou oblast je možné využívat způsobem kompatibilním s kategorií VI, měla by být celá mořská oblast přiřazena kategorii VI. Takový přístup nezlehčuje vyšší úroveň ochrany (a skrývá v sobě původní cíl ochrany bentosu). Tyto případy se však týkají jen hrstky oblastí a aplikace nejméně restriktivní kategorie pravděpodobně odráží ekologickou nejasnost toho, zda vyšší úroveň ochrany bentických společenstev je za těchto okolností skutečně efektivní.

4. Používání zonace v MPAs s více způsoby využití

Pro MPAs je typické, že zahrnují dynamické mořské ekosystémy v kapalném prostředí, existuje v nich vysoká diverzita stanovišť a druhů a vyskytují se v nich i tažné druhy mořských živočichů. Tato komplikovanost často diktuje nutnost většího počtu cílů a složitých managementových programů. To je v mořském prostředí mimořádně důležité a v zásadách dobré praxe pro MPAs, zpracovaných IUCN, se jako nejlepší způsob managementu takových oblastí s více způsoby využívání doporučuje zonace (Kelleher 1999; Day 2002).

MPAs s větším počtem způsobů využívání mohou zahrnovat celé spektrum zón, z nichž každá může mít odlišné cíle, takže v některých z nich může být povoleno více využívat a vyvážet určité zdroje než v jiných (např. v MPAs tohoto typu bývají běžně vyhlašovány zóny se zákazem rybolovu).

WCPA bere problematiku zonace v rámci systému kategorií v úvahu. Podobně jako u suchozemských chráněných území je možné odděleně nahlašovat jednotlivé managementové jednotky

uvnitř MPAs, pokud jsou:

- popsány v primární legislativě nebo v právně zakotveném plánu péče;
- jasně definovány a vymapovány;
- cíle managementu pro jednotlivé zóny jednoznačné, což umožňuje jejich přiřazení ke konkrétní kategorii chráněného území.

Navrhuje se, aby tento přístup byl uplatňován pouze v rozsáhlých MPAs s více způsoby využití, kde jsou jednotlivé zóny definovány z právního hlediska a každá z nich zaujímá nejméně 25 % celkové rozlohy oblasti (viz str. 35 pro objasnění „sedmdesátipětiprocentního pravidla").

Stanovování zón v MPAs by mělo být založeno na nejlepších dostupných vědeckých podkladech a úsudcích a mělo by k němu také docházet teprve po konzultacích s odpovídajícími klíčovými partnery.

Pro ilustrování tohoto přístupu je v tab. 8 předvedena forma vstupní informace o Velkém bariérovém útesu, navržená UNEP-WCMC jako doplněk pro *Seznam chráněných území OSN*:

Tabulka 8. Kategorizace Velkého bariérového útesu

Území	Kategorie IUCN	Rozloha (ha)
Mořský park Velkého bariérového útesu se skládá z:		3 444 000
Velký bariérový útes	Ia	86 500
Velký bariérový útes	II	11 453 000
Velký bariérový útes	IV	1 504 000
Velký bariérový útes	VI	21 378 000
Commonwealth Islands [9]		18 500

5. Aplikace různých kategorií v MPAs

V mořském prostředí lze použít kteroukoli z kategorií, i když některé mohou být vhodnější než jiné. Tabulka 9, aniž by si kladla nároky na úplnost, ukazuje některé možnosti rozsahu managementových přístupů a jejich aplikace. Tyto doplňkové pokyny je třeba vždy vnímat v souvislosti s celkovým popisem jednotlivých kategorií v těchto zásadách.

Rozsah aktivit, při nichž se z oblasti odebírají přírodní zdroje, a míra jejich regulace patří mezi významné faktory při přiřazování

Tabulka 9. Použití kategorií u mořských chráněných oblastí

Kategorie	Poznámky k použití v mořských chráněných oblastech (MPAs)
Ia	Cílem těchto MPAs je ochrana biodiverzity a ostatních hodnot v přísně chráněných územích. Mořské rezervace se zákazem odebírání zdrojů jsou specifickým typem MPA, který splňuje tento požadavek. Staly se důležitým nástrojem pro ochranu mořské biodiverzity i rybářský management (Palumbi 2001; Roberts a Hawkins 2000). Mohou být tvořeny celou MPA nebo – častěji – být oddělenou zónou v rámci MPA s multifunkčním využíváním. Jakékoli odebírání mořských druhů a modifikace, těžba nebo sběr mořských zdrojů (např. cestou rybolovu, sklizně, bagrování, dobývání nerostů nebo vrtů) není s touto kategorií slučitelné; výjimku představuje např. vědecký výzkum. Návštěvnost je omezená, aby se zaručilo zachování předmětů ochrany. Vyčlenění přísně chráněných oblastí v mořském prostředí má zásadní význam, zejména pro ochranu rybích trdlišť a pro vytvoření vědeckých referenčních oblastí, které budou co možná nejméně narušené. Takové oblasti je ovšem nesmírně obtížné vymezit (bóje mohou vyvolávat shlukování ryb a anulovat hodnotu těchto oblastí jako nenarušených) a tudíž i složité je prosadit. Kdykoli se bude uvažovat o možnosti použití kategorie Ia, součástí hodnotících kritérií by mělo být i využívání okolních vod „proti proudu" i aspekty mořské konektivity. Na oblasti kategorie Ia by se mělo zpravidla hledět jako na „jádra", obklopená jinými vhodnými chráněnými oblastmi (tj. oblasti kolem kategorie Ia by také měly být chráněny takovým způsobem, který bude doplňovat a zajišťovat ochranu biodiverzity v jádrové oblasti kategorie Ia).
Ib	Oblasti kategorie Ib v mořském prostředí by měly být relativně nenarušené, do velké míry bez lidského vyrušování, aktivit a různých zařízení, a měly by mít potenciál zůstat v takovém stavu díky účinnému managementu. Otázka „divoké přírody" je v mořském prostředí méně zřejmá než u suchozemských chráněných území. Za předpokladu, že jsou tyto oblasti relativně nenarušené a chráněné před vlivem člověka, lze hodnoty typu „samoty", „prožívání ticha" či „prožívání přírodních oblastí obsahujících prvky divoké přírody" snadno nalézt po potopení se pod hladinu. Otázka přístupu dopravními prostředky není tak kritická jako u suchozemských území s divokou přírodou, díky obrovské rozloze oceánů a skutečnosti, že mnohé z takových oblastí by nebyly dosažitelné jiným způsobem; důležitější je však minimalizovat míru využívání, aby bylo zajištěno, že „pocit divočiny" bude v oblastech, považovaných za vhodné k vyhlášení v kategorii Ib, zachován. Kupříkladu trvalá kotviště mohou být jedním ze způsobů, jak řídit míru návštěvnosti, omezovat dopady na mořské dno a přitom umožňovat přístup.

[9] Povšimněte si, že Commonwealth Islands jsou právně součástí GBR Marine Park, zatímco většina ostatních ostrovů, které jsou v jurisdikci státu, nikoli.

Tabulka 9. Aplikace kategorií v mořských chráněných oblastech (pokračování)

Kategorie	Poznámky k použití v mořských chráněných oblastech (MPAs)
II	Oblasti kategorie II představují v mořském prostředí veliký problém, neboť jejich posláním je „ochrana ekosystémů“ a zároveň umožnění návštěvnosti, rekreačních aktivit a přírodě neškodné turistiky. V mořském prostředí není obecně jejich využívání pro těžbu (ať již živých nebo neživých materiálů) jako klíčová aktivita slučitelné s cíli kategorie II. Je tomu proto, že se dnes ví, že mnohé činnosti, byť prováděné v malém měřítku (jako například rybolov), způsobují z ekologického hlediska poškozování přírodních zdrojů, a nyní jsou proto považovány za neslučitelné s ochranou ekosystémů. Tam, kde nejde takové činnosti v oblastech kategorie II účinně kontrolovat tak, aby bylo zajištěno plnění celkového cíle ochrany ekosystémů, mělo by se zvážit, zda by vůbec měly být povoleny či zda by se cíle dané rezervace nebo zóny uvnitř rezervace neměly přehodnotit a územím být realističtěji přiřazena jiná kategorie (např. V či VI). Ochrana přírody v mořských oblastech kategorie II by měla být zajišťována prostřednictvím formální ochrany a neměla by vyžadovat aktivní management nebo manipulaci se stanovišti.
III	Ochrana přírodních památek nebo prvků v mořském prostředí může sloužit celé řadě cílů. Lokalizovaná ochrana prvků typu podmořských hor má vysokou hodnotu ekologickou, zatímco jiné podmořské útvary mohou mít pro určité skupiny kulturní či rekreační význam, a to včetně podvodních historických nebo archeologických nalezišť. Kategorie III bude v mořském prostředí relativně méně běžnou kategorií.
IV	Oblasti kategorie IV by v mořském prostředí měly hrát významnou úlohu v ochraně přírody a přežívání druhů (tím, že budou podle potřeby zahrnovat místa páření a rozmnožování i místa poskytující potravu) nebo jiných prvků, nezbytných pro dobrý stav celostátně či lokálně významných druhů rostlin či trvale žijících nebo tažných druhů živočichů. Cílem kategorie IV je ochrana konkrétních druhů nebo stanovišť, často včetně aktivních managementových zásahů (kupř. ochrana nejdůležitějších bentických stanovišť před poškozováním vlečnými sítěmi nebo bagrováním). Ochranný režim, zaměřený na konkrétní druhy nebo skupiny, přičemž ostatní aktivity nejsou omezovány, lze často klasifikovat v kategorii IV (např. rezervace pro kytovce). Časově omezenou ochranu, jako v případě sezónních zákazů rybolovu nebo ochrana pláží, na nichž kladou vejce mořské želvy během období rozmnožování, lze také kvalifikovat v rámci kategorie IV. Na rozdíl od souše, kde kategorie IV může zahrnovat fragmenty ekosystémů, představuje v mořském prostředí použití této kategorie příležitost pro ochranu ekosystémů v širším měřítku, takže nejčastěji zahrnuje i prvky kategorie Ia nebo Ib a II.
V	Koncept ochrany širších oblastí se v mořském prostředí těší stále větší pozornosti. V oblastech kategorie V je kladen důraz na význam „interakce člověka a přírody v průběhu času“, specifické pro mořské prostředí. Kategorie V můžeme nejčastěji očekávat v příbřežních oblastech. Udržování dlouhodobých a udržitelných způsobů rybolovu nebo udržitelného využívání korálových útesů, někdy i při přítomnosti kulturně pozměněných pobřežních stanovišť (např. vysazováním kokosových palem) může vytvářet managementovou mozaiku, pro niž bude vhodná kategorie V.
VI	MPAs, v nichž se uchovávají hlavně přírodní stanoviště, avšak je umožněn udržitelný sběr určitých prvků, jako jsou určité druhy využívané jako potrava nebo malá množství korálů a lastur pro obchod s turisty, mohou být identifikována jako kategorie VI. Někdy bývá obtížné stanovit okamžik, v němž se mořská oblast, kde probíhá využívání přírodních zdrojů, kvalifikuje jako mořské území kategorie VI; ten bude v konečném důsledku stanoven s ohledem na to, zda oblast splňuje obecnou definici chráněného území, a také podle toho, zda v ní existuje ověřitelná ekologická udržitelnost, měřitelná odpovídajícími indikátory.

vhodné kategorie IUCN jednotlivým MPA (nebo zónám uvnitř MPA). Tyto aktivity včetně jakéhokoli způsobu rybolovu nejsou slučitelné s cíli kategorií Ia a Ib a není ani velká pravděpodobnost, že by mohly být tolerovány v kategorii II.

6. Klasifikování MPAs podle jejich zaměření a nikoli podle názvů kategorií

Přiřazení MPA ke kategorii IUCN by mělo být založeno na posouzení cílů managementu, nikoli na názvech kategorií. Stejný název MPA může mít v různých zemích rozdílné významy. Například termín „útočiště“ (sanctuary) se v severoamerickém kontextu používá pro MPA s více způsoby využití, vyhlašovaná v rámci Federálního programu pro mořská útočiště (National Marine Sanctuary Program, kupř. Florida Keys National Marine Sanctuary). Stejně znějící termín „sanctuary” má však jinde význam velmi odlišný– například ve Velké Británii odkazuje na přísně chráněné mořské rezervace, v nichž jsou zakázány jakékoli aktivity spočívající v extraktivním využívání přírodních zdrojů. Stejně jako je tomu u suchozemských a sladkovodních chráněných území, i u MPAs jsou kategorie nezávislé na názvu jednotlivých oblastí.

Vnitrozemská vodní chráněná území

Ekosystémy sladkých vod zabírají pouze malou rozlohu naší planety, avšak ze všech biomů a stanovišť jsou pravděpodobně nejohroženější lidskými aktivitami. Státní instituce i ochranářská komunita se zavázaly chránit sladkovodní druhy a stanoviště ve stejné míře na moři i na souši, avšak tyto závazky stále čekají na své naplnění. Přitom ochranou těchto významných stanovišť se zároveň zabezpečují životně důležité služby pro lidstvo, které je konfrontováno se stále větším nedostatkem pitné a užitkové vody. Problematika ochrany sladkých vod by tedy měla být začleněna do managementu všech relevantních chráněných území, o něž by se vždy mělo automaticky pečovat s ohledem na jejich širší kontext z hlediska bioregionů a ucelených povodí.

Definice: vnitrozemské mokřady, sladkovodní systémy a mokřady

Termíny *vnitrozemské vody (vnitrozemské mokřady), sladkovodní systémy* či prostě *mokřady* se často používají ve stejném smyslu, avšak existují mezi nimi rozdíly. Označení *vnitrozemské vody* nebo *vnitrozemské mokřady* se vztahují ke všem vodním systémům mimo moře včetně vnitrozemských slanisek a systémů s brakickou vodou; zda se mezi ně počítají i přechodné systémy typu estuárií, je pouze otázkou interpretace. *Vnitrozemské mokřady* je pojem užívaný CBD. Přívlastek *sladkovodní* je odborně definován jako „vztahující se k, žijící v, nebo tvořený vodou, která není slaná". Z odborného hlediska tedy tato definice vylučuje slaniska a brakické systémy, avšak v praxi se tento termín často používá jako ekvivalent vnitrozemských mokřadů. Ramsarská úmluva definuje *mokřady* jako *„oblasti bažin, slatinišť, rašelinišť nebo vodních útvarů, přírodní i umělé, trvalé nebo dočasné, s vodou stojatou nebo tekoucí, sladkou, brakickou nebo slanou, včetně oblastí s mořskou vodou, jejíž hloubka při maximálním odlivu nepřevyšuje šest metrů"*. V některých oblastech světa se pojem *mokřady* běžně neformálně chápe tak, že jsou z něho vyloučeny vodní systémy bez vegetace typu potoků, jezer a podzemních vod. Pro účely těchto zásad používáme pro popis celé škály vodních a semiakvatických stanovišť a na ně vázaných druhů nespadajících pod mořskou klasifikaci termín *vnitrozemské vody*. Přírodní vnitrozemské mokřady zahrnují (upraveno podle *Millenium Ecosystem Assessment*, sloučená zpráva o mokřadech a vodních tělesech, tab. 3.1):

- trvalé i dočasné řeky a potoky;
- trvalá jezera;
- sezónní jezera, bažiny a močály včetně inundačních území;
- zalesněné mokřady bažiny a močály včetně inundačních území;
- mokřady alpínských poloh a tundry;
- prameny, oázy a geotermální mokřady;
- podzemní mokřady včetně jeskyň a systémů podzemních vod.

Problémy ochrany vnitrozemských vod

Vztahy mezi chráněnými územími a ochranou vnitrozemských vod jsou velmi složité. Probíráme-li je, nacházíme mnoho navzájem neslučitelných či problematických skutečností, jako například:

- **Vztahy vůči krajině a jejich úloha.** Vnitrozemské vodní systémy jsou součástí krajiny, jejíž určité části jsou vázány na části povodí směrem proti proudu[10] prostřednictvím řady nadzemních i podzemních hydrologických procesů. „Oplocení" mokřadních systémů je ve většině případů technicky neproveditelné z důvodů popsaných dále. Nejefektivnější chráněná území, určená pro ochranu vnitrozemských vod, jsou součástí přístupu tzv. integrovaného managementu říčních povodí (integrated river basin management, IRBM, někdy nazývaný také integrated catchment management nebo watershed management). IRBM představuje strategii pro souběžné zajišťování environmentálních, ekonomických a sociálních cílů na úrovni celé krajiny (širšího území). IRBM je formou *ekosystémového přístupu*, k jehož naplňování se zavázaly státy – smluvní strany CBD. Vlády celého světa také přijaly závazek na plánování a realizaci integrované péče o vodní zdroje (IWRM), což je koncept teoreticky podobný IRBM, který však není z geografického hlediska vázaný na říční povodí. V praxi bohužel při ochraně biodiverzity vnitrozemských vod nebývá IWRM ani IRBM věnována dostatečná pozornost.
- **Hydrologické procesy.** Zásadním "řídícím faktorem" ve vnitrozemských systémech tekoucích (lotických) vod je režim průtoku[11]: rozsah, frekvence, časování, trvání a míra změn průtoku. V systémech stojatých vod (lentických) je hlavní proměnnou vodní stav: jeho sezónní a cyklické změny. Průtok a vodní stav charakterizují „hydrologický obraz" systému. U téměř všech vnitrozemských vodních systémů vzniká voda „mimo" vlastní systém a vstupuje do něho pozemními a podpovrchovými cestami a přítoky. Aby byl chráněn hydrologický režim, je třeba zajistit přísnou ochranu nebo management směrem proti proudu a vzhůru proti spádu a často i směrem do podzemních povodí.[12] V mnoha případech je také nutný přeshraniční management vod, i když konkrétní chráněné území leží jenom v jednom státě. V případě většiny existujících chráněných území to s sebou nese nutnost práce s klíčovými partnery, jinak není možné zajistit průtokový režim mimo hranice těchto území.
- **Konektivita podél toku.** Toky a jejich systémy mají lineární nebo podélný rozměr zároveň s laterální, vertikální a časovou dimenzí. Ochrana konektivity podél toku – vazeb mezi stanovišti, druhy, společenstvími a ekologickými procesy mezi horním a dolním úsekem koridoru podél toku nebo říční sítě – bývá často hlavním cílem aktivní ochrany vnitrozemských vod a zahrnuje i zabránění vzniku fyzikálních nebo chemických bariér či jejich odstraňování. Ochrana konektivity podél toku bývá také považována za kriticky významný faktor pro udržování resilience systémů vůči dopadům klimatické změny. Naproti tomu dodatečné umělé zvyšování konektivity, k němuž často dochází při přesunech mezi povodími, může mít zhoubné následky v důsledku invazí nepůvodních druhů. Tradiční chráněná území mívají často podobu polygonů, nikoli lineárních struktur, a jen málokdy jsou zřizována kvůli ochraně a managementu konektivity podél toků. Naopak toky bývají často využívány k vyznačování hranic chráněných území, aniž by jim samotným byla věnována odpovídající pozornost.
- **Laterální konektivita.** Laterální vazby mezi toky a okolní krajinou mají zásadní význam pro „ekologické zdraví" těchto toků i na ně vázaných nivních a poříčních společenstev. Tyto vazby jsou z větší části řízeny výše popsanými

[10] *Povodí* je zde definováno jako území obklopené souvislým rozvodím povrchových vod a ležící směrem vzhůru od každého jednotlivého bodu na toku; v případě systémů uzavřených povodí jde o veškeré území odvodňované do jezera.

[11] *Průtok* je definován jako množství vody protékající daným bodem za jednotku času.

[12] Podzemní ekvivalent rozvodí nebo povodí povrchových vod.

hydrologickými procesy; interakcí mezi vlastním tokem a pobřežním územím se zde vytvářejí dynamické podmínky, které jsou základem pro vznik jedinečných a bohatých stanovišť v nivách a pobřežních mokřadech. Z těchto území také pochází organický i anorganický materiál, který se dostává do toku, a území samotná chrání vodní stanoviště před polutanty. Šířka těchto území silně kolísá od poměrně úzkých pásů v oblastech se strmými břehy až po mimořádně rozsáhlé nivy. Při udržování pobřežních a nivních stanovišť a jejich konektivity s říčními kanály mohou chráněná území hrát významnou úlohu.

- **Vodní interakce mezi povrchovou a podzemní vodou.** Ochrana druhů a stanovišť obývajících povrchové vnitrozemské vody obvykle vyžaduje zaměřit se na podpovrchovou hydrologii. Systémy závislé na spodní vodě jsou v mnoha oblastech běžné a vyžadují ochranu jak podzemních toků, tak i povrchových vod. Fungování mnohých povrchových vodních útvarů je také závislé na spodní vodě (její hladině) bez ohledu na to, zda je tato hladina spodní vody napájena z podzemí nebo ne. Podzemní voda, například v krasových oblastech, představuje stanoviště pro často velice specializované druhy a zároveň zdroj vody pro milióny lidí. Povodí podzemních a povrchových vod se nemusí prostorově ani geopoliticky překrývat, což jen zvyšuje míru problémů, které je nutné při ochraně tekoucích vod řešit.
- **Ohrožující faktory z vnějšku.** Vnitrozemské vody se obecně nacházejí na nejnižší úrovni krajiny a v důsledku toho jsou vystaveny veškerým disturbancím, které se šíří povodími a jsou transportovány vodou (např. znečištění, půdní eroze a eutrofizace). Všechna chráněná území se musí potýkat s ohrožujícími faktory, pocházejícími z území vně jejich hranic; ta, která chrání vnitrozemské vodní systémy, musí explicitně reagovat na nebezpečí přicházející po proudu, po spádu, ale v některých případech i proti proudu (jako např. u invazívních druhů).
- **Vyloučení z přístupu k vnitrozemským vodním zdrojům.** Lidské komunity se odjakživa usazovaly v blízkosti vnitrozemských vodních systémů, které jim poskytovaly širokou škálu životně důležitých ekosystémových služeb. Základní právo na přístup k sladké vodě, a to jak v chráněných územích, tak i v oblastech nad nimi proti proudu, se může dostávat do konfliktu s cíli některých kategorií chráněných území, které omezují využívání zdrojů člověkem.
- **Více managementových institucí.** V mnoha zemích – pokud ne ve všech – existují překrývající se a potenciálně konfliktní kompetence různých státních institucí ve vztahu k managementu sladkovodních zdrojů, mokřadních druhů, vodních stanovišť, okolní krajiny i chráněných území. Díky tomu může být péče o druhy a stanoviště vnitrozemských vod uvnitř chráněných území - což, jak bylo posáno výše, bude pravděpodobně vyžadovat i management území a vod mimo ně – komplikována nutností koordinovat aktivity mezi větším počtem úřadů a institucí, z nichž některé se ochraně biodiverzity dostatečně nevěnují.

Stručně řečeno, problémy vyvstávají jeden za druhým. Zatímco v ideálním případě mohou chráněná území zřízená pro ochranu vnitrozemských vodních ekosystémů zahrnovat celá povodí, daleko běžnější budou situace, kdy je nutné aplikovat inovativní kombinace chráněných území a dalších strategií v rámci IRBM. Existující chráněná území vyhlášená k ochraně suchozemských ekosystémů a k tomu i přizpůsobená, bezpochyby přinášejí určité výhody i pro biodiverzitu mokřadů prostřednictvím péče o krajinu, avšak existují významné příležitosti pro daleko lepší ochranu. Nová chráněná území mohou – a měla by – od samého počátku brát v úvahu i otázky ochrany vnitrozemských vod, aby byla zajištěna jejich lepší integrace. Následující stránky přinášejí základní zásady, podle nichž může celá škála různých managementových přístupů v chráněných územích reprezentovaná kategoriemi, lépe napomáhat ochraně mokřadů.

Aplikace nové definice chráněných území

Nová definice chráněného území – *jasně definovaný geografický prostor, který je uznaný, specializovaný a o který se pečuje – prostřednictvím právních nebo jiných účinných prostředků – tak, aby dlouhodobě zajišťoval ochranu (uchování) přírody spolu se souvisejícími ekosystémovými službami a kulturními hodnotami* – je pro vnitrozemské vody použitelná ve větší míře, než tomu bylo u dřívější definice díky nahrazení původní formulace „území na souši a/nebo na moři" spojením *„jasně definovaný geografický prostor"*. Chráněná území, jejichž primárním účelem je ochrana prvků vnitrozemských vod typu říčních koridorů nebo jezer, jsou nyní touto definicí jednozačně pokryta. Mezi taková patří určité typy chráněných území jedinečných z hlediska ochrany vnitrozemských vodních ekosystémů, jako jsou například vyhlášené divočící řeky[13]. Pod definici chráněného území normálně spadá široká škála strategií na ochranu vnitrozemských vod, zacílených na ochranu kvality a možství vody, jako je například management pro environmentální průtoky[14] a aplikace tzv. rozumných managementových přístupů k využívání území. Zmiňujeme je zde proto, že účinné ochrany vnitrozemských vodních systémů uvnitř chráněných území lze ve většině případů dosáhnout pouze prostřednictvím koordinovaného používání takových strategií mimo hranice vlastního chráněného území.

Aplikace kategorií chráněných území

Pro území, explicitně určená k aktivní ochraně vnitrozemských mokřadů, lze obecně použít všechny kategorie. Příklady chráněných území s jasně formulovanými cíli, vztahujícími se k aktivní ochraně vnitrozemských mokřadů, lze nalézt v každé z kategorií IUCN (tabulka 10):

[13] Divočícím a malebným řekám bývá v některých zemích věnována samostatná legislativa.

[14] Kvalita, množství a načasování vodních průtoků, nutných pro udržování složek, funkcí, procesů a resilience vodních ekosystémů, poskytujících statky a služby lidem.

Tabulka 10. Příklady chráněných území různých kategorií poskytujících přínosy pro ochranu vnitrozemských vod

Kategorie	Příklad	Popis
Ia	Přírodní rezervace Srebarna (Bulharsko)	Biosférická rezervace o rozloze 600 ha. Lokalita světového dědictví a ramsarská lokalita na ochranu jezera Srebarna v dunajské nivě. Rezervace byla zřízena primárně pro ochranu bohaté avifauny, zejména vodního ptactva.
Ib	Avon Wilderness Park (Austrálie)	Park pro ochranu divoké přírody o rozloze 39 650 ha, pokrývající celé povodí řeky Avon, vyhlášený pro ochranu přírody a individuální rekreaci na základě Zákona o národních parcích.
II	Národní park Pantanal (Brazílie)	Národní park (a ramsarská lokalita) o rozloze 135 000 ha, situovaný v obrovské proláklině, fungující jako vnitrozemská delta. Území je tvořeno rozsáhlými oblastmi sezónně zaplavovaných savan, ostrovů xerofytních křovin a vlhkých opadavých lesů.
III	Jezero Ganga (Mongolsko)	Přírodní prvek (a ramsarská lokalita) o rozloze 32 860 ha, zahrnující malé brakické jezero a s ním propojená sladkovodní jezera ve východním Mongolsku s jedinečnou krajinou kombinující mokřady, stepi a písečné duny. Celé území má velký význam pro rozmnožování a a jako zastávka tažných vodních ptáků.
IV	Koshi Tapu (Nepál)	Rezervace pro ochranu divoké přírody o rozloze 17 500 ha, rozkládající se podél řeky Sapta Kosi, tvořená rozsáhlými bahnitými náplavy a okrajovými bažinami. V rezervaci se nachází poslední nepálská populace divoce žijících vodních bůvolů.
V	Big South Fork (USA)	Toto národní poříční rekreační území zahrnuje 50 585 ha plošiny Cumberland a chrání volně tekoucí úsek Big South Fork řeky Cumberland a jejích přítoků. Území je z větší části chráněno pro rekreační účely.
VI	Titicaca (Peru)	Národní rezervace o rozloze 36 180 ha, zřízená pro ochranu nejvýše položeného jezera s možností lodní plavby na světě.

Vnitrozemské vody lze zónovat, aby se tak v různé míře umožnilo jejich využívání. Kupříkladu v Národním parku Jezero Malawi (Malawi) jsou v určitých oblastech s omezenou rozlohou povoleny metody tradičního rybolovu, zatímco na většině území parku není lov původních druhů ryb dovolen.

To, zda a jak propojovat kategorie chráněných území s lokalizovanými způsoby ochrany, se bude lišit případ od případu. Tabulka 11 přináší přehled řady lokalizovaných strategií a popisuje, zda jsou vysoce slučitelné, nikoli neslučitelné nebo zcela neslučitelné s kategoriemi chráněných území IUCN. Jde samozřejmě o zevšeobecnění; určitě budou existovat výjimky. Lokality světového dědictví, ramsarské lokality a biosférické rezervace byly zařazeny proto, že bývají široce využívány při ochraně prvků vnitrozemských vod, a protože převzaly zonaci jako nástroj managementu.

Tabulka 11. Kompatibilita různých typů ochrany vnitrozemských vod s kategoriemi IUCN

Typ chráněného území: popis se obecně vztahuje k typům jako izolovaným jednotkám – všechny mohou existovat i jako součást většího území	Kompatibilita s kategorií chráněného území							Pokud leží mimo I – VI, pravděpodobnost, s jakou přispívá k ochraně v rámci IRBM*	Příklady
	Ia	Ib	II	III	IV	V	VI		
Vyhlášení/uznání na základě mezinárodní úmluvy nebo programu									
Lokalita světového dědictví	■	■	■	■	▒	▒		nízká	jezero Malawi (Malawi)
Ramsarská lokalita	■	■	■	■	■	■	■	velmi vysoká	chráněná oblast Horní Navua (Fidži)
Biosférická rezervace	■	■	■	■	■	■	■	vysoká	jezero Dalai (Čína)
Mechanismus ochrany sladkovodních území, založený na územní ochraně									
Volně tekoucí řeky	▒	■	■	■	■	▒	▒	vysoká	horní tok řeky Delaware (USA)
Poříční rezervace			▒		■	■	■	vysoká	chráněné území Esplanade na řekách Douglas a Daly (Austrálie)
Rezervace v říční nivě /ochranná zóna	■	▒	▒	■	▒		▒	vysoká	Pacaya-Samiria (Peru)
Rezervace s povoleným rybolovem /sklízením plodin					▒	▒	▒	vysoká	Lubuk Sahab (Indonézie)
Mokřadní rezervace pro ochranu zvěře a lov					▒	▒	▒	střední	rezervace pro zvěř Ndumo (Jižní Afrika)
Chráněné území s povoleným rekreačním rybolovem							■	střední	řeka Onon (Mongolsko)
Území pro ochranu vodních zdrojů	■	■	■		▒	■	■	vysoká	Národní park Pohoří Ruwenzori (Uganda)
Území pro obnovu vodních zásob					■			vysoká	mokřad Susupe (Saipan)
Ostatní mechamismy územní ochrany s potenciálními přínosy pro ochranu sladkovodních zdrojů									
Mořská rezervace/příbřežní managementová zóna	■	▒	■	■	■	■	■	nízká	dunajská delta (Rumunsko)
Sezónně omezený rybolov					▒	▒	■	střední	jezero Santo Antonio (Brazílie)
Lesní rezervace			■	▒	▒	■	▒	střední	vyhrazený les Sundarbans (Bangladéš)
Certifikovaná lesní oblast							■	střední	horní tok řeky St. John (USA)

■ Výrazně kompatibilní s kategorií chráněného území
▒ Nikoli neslučitelná s kategorií chráněného území
Málo vhodná či nevhodná pro kategorii chráněného území

*IRBM = integrovaný management říčních povodí, viz text

Ne všechna chráněná území vyhlášená celá nebo zčásti na ochranu vnitrozemských vod, a to včetně ramsarských lokalit, mají přiřazenu nějakou kategorii. Naopak mnohá chráněná území, přispívající k ochraně vnitrozemských vodních ekosystémů, nemají zase status ramsarských lokalit. Díky tomu není v současné době možné celosvětově vyhodnotit, která ze stávajících chráněných území mají mezi svými cíli i ochranu vnitrozemských vod či jak by na ně mohly být aplikovány kategorie IUCN. Různé druhy vnitrozemských vodních systémů s různým stupněm nedotčenosti se mohou více hodit do jedné kategorie chráněných území než do jiné: tabulka 12 k tomu dává určitá doporučení.

Tabulka 12. Nejvhodnější kategorie chráněných území pro různé typy sladkovodních mokřadních ekosystémů

Typ sladkovodního ekosystému	Kategorie IUCN							Příklady
	Ia	Ib	II	III	IV	V	VI	
Říční systémy								
Celá povodí	■	■	■					Národní park Kakadu (Austrálie)
Celá řeka/tok nebo jejich významné úseky						■	■	řeka národního dědictví Fraser (Kanada)
Pramenné oblasti			■					lesní rezervace Adirondack (USA)
Střední a dolní tok		■	■					Národní park Doñana (Španělsko)
Poříční zóny			■				■	chráněné území Esplanade na řekách Douglas a Daly (Austrálie)
Úseky říčních kanálů				■		■		národní památka Hippo Pool (Zambie)
Rokle				■				chráněná oblast Fish River Canon (Namibie)
Vodopády				■				Národní park Iguacu (Argentina/Brazílie)
Mokřady a jezera								
Mokřady říčních niv			■			■	■	rezervace udržitelného rozvoje Mamirauá (Brazílie)
Jezera			■	■		■	■	jezero Balaton (Maďarsko)
Části jezer					■	■	■	Národní park Ostrovy Rubondo (Tanzanie)
Vnitrozemské delty	■		■		■		■	Oblast péče o divokou přírodu Delta Okawanga (Botswana)
Pobřežní delty			■			■	■	biosférická rezervace Delta Dunaje (Rumunsko)
Pobřežní mokřady			■				■	Doñana National Park (Spain)
Geotermální mokřady	■		■	■				jezero Bogoria (Keňa)
Prameny	■		■	■				Ash Meadows National Wildlife Refuge (USA)
Mokřady alpínského a tundrového pásu	■	■	■	■				mokřady Bitahai (Čína)
Sladkovodní bažiny	■		■	■	■		■	bažiny Busanga (Zambie)
Rašeliniště	■		■	■	■			národní přírodní rezervace Silver Flowe (Velká Británie)
Podzemní mokřady								
Krasové vody a jeskyně	■			■				Mira Minde Polje a související prameny (Portugalsko)

Integrovaná ochrana suchozemských a vnitrozemských mokřadních systémů

Často bývá obtížné identifikovat „chráněné území s vnitrozemskými vodami“ a vliv určitého chráněného území na vodní systémy může být vyvolán samotnými cíli jeho managementu spíše než samotnými jeho hlavními stanovišti. Mořská chráněná území jsou snadno identifikovatelná díky své lokalizaci. Vnitrozemské vodní systémy však pokrývají pevninské oblasti a vyskytují se doslova ve všech suchozemských chráněných územích. Některá chráněná území, jako například volně tekoucí řeky a mnohé ramsarské lokality, se mohou zřetelně kvalifikovat jako „chráněná území vnitrozemských vod“, avšak vymezování jiných lokalit může být nejednoznačné. Některé od samého počátku zahrnují jak suchozemské, tak i sladkovodní cíle ochrany, zatímco jiné byly původně vyhlášené pro ochranu suchozemských prvků a teprve v průběhu času začaly přibírat i další cíle, zasahující do vnitrozemských vod. Jedním z příkladů může být Krugerův národní park v Jižní Africe: ačkoli byl původně vyhlášen pro ochranu velkých savců, odhaduje se, že na břehových a poříčních zónách závisí 50 % veškeré bioty parku a management se nyní ze 30 % zaměřuje na vnitrozemské vody.

Ačkoli některá chráněná území jsou přínosem i pro vnitrozemské mokřadní systémy na jejich území, existuje řada opačných příkladů. V mnoha případech dochází k tomu, že vnitrozemské mokřadní ekosystémy v chráněných územích jsou libovolně pozměňovány tak, aby zajišťovaly zásobování vodou a elektřinou, či dokonce aby umožňovaly pozorování volně žijících živočichů nebo jiné formy rekreace. Je třeba, aby došlo k integraci ochrany vnitrozemských mokřadů do managementu všech příslušných chráněných území včetně příbřežních MPAs. Management suchozemských chráněných území by se měl také více věnovat i vnitrozemským vodám, například prostřednictvím:

- ochrany nebo obnovy podélné a boční konektivity říčních koridorů (kupř. odstraňováním bariér, obnovou propojení řek s jejich nivami, zajištěním toho, že silnice a s nimi spojená infrastruktura uvnitř chráněných území nebudou fragmentovat říční systémy);
- ochranou původní fauny (např. zákazem vysazování exotických druhů ryb nebo nadměrného rybolovu);
- ochranou původní flóry – zejména v pobřežních zónách, kterým se ve větších chráněných územích může dostávat méně pozornosti;
- řízením vodních rekreačních aktivit (kupř. omezením provozu motorových člunů a vypouštění odpadů z lodí);
- přísnou ochranou kvality vody (např. pečlivým managementem bodového znečištění odpadními vodami z rekreačních zařízení);
- ochranou horních toků tak, aby jejich uživatelé dále po proudu mohli také využívat ekosystémových služeb;
- ochranou a obnovou pobřežních tlumivých zón jak v samotném území, tak i při jeho hranicích, je-li řeka zároveň hranicí chráněného území (a tam, kde je to možné, rozšiřováním hranic chráněného území za pomoci vhodných kritérií, týkajících se vnitrozemských mokřadních ekosystémů – kupř. využitím hranic povodí a ne pouze samotných toků k vymezení území);
- speciální ochranou posvátných pramenů nebo jezer, majících kulturní význam.

Zčásti díky přetrvávající nejednozačnosti v tom, zda lokalita je či není „chráněným územím vnitrozemských vod“, je vyčlenění těchto prvků v registrech typu WDPA stále velkým problémem. Vyměření a interpretace velikosti mnohých mokřadů může být obtížné a v mnoha případech silně kolísá díky přírodním faktorům (např. sezónnním záplavám); v současnosti proto WDPA nemá postupy pro měření jejich délek. Dokud nebude ochrana vnitrozemských mokřadů účinněji začleněna do plánů péče pro chráněná území a dokud tyto plány péče nebudou brát v úvahu procesy a ohrožující faktory z oblastí mimo hranice chráněného území, geografický rozsah vnitrozemských mokřadních ekosystémů uvnitř chráněných území vypovídá spíše o jejich ochranném potenciálu než o reálné ochraně.

Posvátná přírodní místa

Posvátná místa (včetně posvátných přírodních míst a rozsáhlejších území), která jsou v souladu s národními a mezinárodními definicemi chráněných území, mohou být potenciálně uznávána jako legitimní součásti soustav chráněných území a může jim být přiřazena kterákoli ze šesti kategorií chráněných území IUCN. Zároveň platí, že kulturní a duchovní hodnoty chráněných území by mohly být lépe uplatněny v rámci mnoha kategorií, v nichž dnes chybějí nebo jsou nedostatečně podchyceny.

Mnohá chráněná území zahrnují lokality, které jsou významné pro jeden a někdy dokonce více než jeden náboženský nebo duchovní systém, ať již jde o přírodní posvátná místa nebo architektonické památky typu kláštěrů, kaplí, svatyní a poutních cest. Jenom v soustavách chráněných území v nejméně religiózních zemích Evropy, ustavených výhradně s využitím ekologických kritérií, obsahuje odhadem 20 – 35 % území významné kulturní nebo duchovní hodnoty. Existují země a oblasti, kde je veškerá příroda považována za posvátnou, a chráněná území mohou představovat jen malé jednotky v rámci velkých posvátných krajinných celků. Správci by měli zajistit, aby tyto duchovní hodnoty byly chráněny zároveň s hodnotami přírodními. Posvátná místa však v současnosti nebývají podchycena v rámci vyhlašování chráněných území a jejich plánů péče a stávající politiky ani právní rámec neposkytují posvátným (přírodním) místům odpovídající podporu. Existují podložené a nezpochybnitelné důkazy pro to, že posvátná přírodní místa poskytují účinnou ochranu biodiverzitě, často již po stovky let. Posvátná místa mohou existovat ve více či méně přírodních ekosystémech, kulturní krajině nebo i v krajině silně obhospodařované a pokud se nacházejí v chráněných územích, měla by být plně začleněna do managementových strategií ve spolupráci s příslušnými skupinami či komunitami věřících. Některé příklady přináší tab. 13.

Tabulka 13. Příklady posvátných míst v kategoriích IUCN

Ia	**Přísná přírodní rezervace: chráněné území převážně pro vědecké účely**		
	Srí Lanka	Národní park Yala	Důležitý pro buddhisty a hinduisty a vyžadující vysokou míru ochrany z náboženských důvodů.
	Ruská federace	Juganskij Chanty	Význam pro křesťanství. Chráněné území bylo zřízeno kolem jezera Numto; jde o posvátné místo národností Chantů a Něnců
Ib	**Území divoké přírody: chrání a manažuje se hlavně pro ochranu divoké přírody**		
	Mongolsko	hora Bogd Chan	Hora je významná pro buddhismus a dříve i pro šamanismus. Byla státem oficiálně prohlášena za posvátnou. Existující záznamy o vyhlášení území pro ochranu divoké přírody se datují již rokem 1294.
	Mongolsko	Dornod Mongol	Významné pro buddhismus. Vangiin Tsagaan Uul (Bílá hora Vangi) je posvátný buddhistický vrchol uvnitř rezervace.
II	**Národní park: území určené hlavně pro ochranu ekosystémů a pro rekreaci**		
	Malawi	Národní park Nyika	Rozsáhlé území zahrnující čtyři posvátná místa, která místní obyvatelé dosud využívají pro ceremoniál přivolávání dešťů.
	Japonsko	Národní park a lokalita světového dědictví Pohoří Kii	Několik šintoistických a buddhistických chrámů, posvátných míst a poutních stezek je stoupenci obou náboženství využíváno po více než tisíc let.
	Indie	Národní park Velká Himalaya	Zahrnuje mnoho míst církevního významu pro hinduisty.
III	**Přírodní památka: území určené především pro ochranu specifických přírodních prvků**		
	Kambodža	Rezervace divoké přírody Phnom Prich	Malé území uvnitř rezervace tvoří posvátný les a tudíž přírodní památka (jiným podobným příkladem mohou být lesy Kaya v Keni).
	Ruská federace	Zlaté hory na Altaji	Posvátné pro původní obyvatele Altaje i mnoho různých náboženství včetně buddhismu, křesťanství a islámu.
	Řecko	Lokalita světového dědictví Poloostrov Mount Athos	Bašta řeckokatolického křesťanství, zahrnující 20 klášterů zachovalých v původním funkčním stavu a stovky menších řeholních sídel, pousteven a jeskyní, vzniklých za dobu více než tisíce let mnišského působení.
	Španělsko	Přírodní rezervace a přírodní park Monserrat	Svatá hora s prastarými poustevnami a křesťanským klášterem, který je od 14. století poutním místem. Jde dnes o nejnavštěvovanější chráněné území ve Španělsku.
IV	**Území pro péči o stanoviště/druhy: území zřízená hlavně pro ochranu prostřednictvím managementových zásahů**		
	Libanon	Lokalita světového dědictví Údolí Qadisha a Les božích cedrů	Posvátné lesy křesťanské maronitské církve spolu s důležitým klášterem, poustevnami a rezidencí církevních hodnostářů.
	Borneo	Zahrady *tembawang*	Některá posvátná místa vyžadují průběžnou údržbu či dokonce výsadbu, jako je tomu u zahrad tembawang, v nichž nacházíme vysokou míru biodiverzity.
	Srí Lanka	Park divoké přírody Peak (Sri Pada-Adams Peak)	Posvátné přírodní místo pro islám, buddhismus, hinduismus i křesťanství, vábící mnoho poutníků těchto náboženství.

Tabulka 13. Příklady posvátných míst v kategoriích IUCN (pokračování)

V	**Chráněná krajina/mořská oblast: území pro ochranu krajiny nebo mořského prostředí a rekreaci**		
	Čína	Národní park Xishuangbanna	Území s několika osvátnými místy (háji a horami), o která již po dlouhou dobu pečuje místní komunita.
	Rumunsko	Přírodní park Vanatori Neamţ	Duchovní srdce Rumunska, zahrnující 16 křesťanských klášterů spolu s úžasnou divokou přírodou: s populacemi zubra evropského, medvěda a vlka.
VI	**Chráněné území s managementem zdrojů: území sloužící hlavně trvale udržitelnému využívání přírodních ekosystémů**		
	Ekvádor	Cayapas Mataje	Území s udržitelným využíváním, o němž se tvrdí, že se v něm nachází nejvyšší mangrove na světě, známé pro významné spirituální osoby, uctívané místními obyvateli.
	USA	San Francisco Peaks National Forest	Posvátné místo pro více než deset kmenů původních obyvatel Ameriky.
	Egypt	Lokalita světového dědictví St. Catherine – Mt. Sinai	Hora Sinai je posvátná pro judaismus, křesťanství i islám. Prastarý klášter Sv. Kateřiny je lokalitou světového dědictví.

Kdekoli je to možné, správci posvátných míst by se měli podílet na jejich managementu. Tradiční správci posvátných míst by měli komunikovat a překládat kulturní a duchovní hodnoty těchto míst na pomoc při stanovování cílů managementu. Posvátná místa nabízejí vynikající příležitost angažovat se v takovém dialogu a rozvíjet synergie, které budou environmentálně udržitelné a společensky spravedlivé.

Posvátná místa a kategorie chráněných území

To, zda konkrétní posvátná přírodní místa budou či nebudou zahrnuta do národních soustav chráněných území, záleží na přání jednotlivých skupin věřících nebo na tom, zda cíle managementu lokality splňují definici chráněných území IUCN a požadavky jednotlivých kategorií. Z toho plyne, že se skupiny věřících také nejprve musí ztotožnit s významem lokality pro udržování biodiverzity vedle jejích náboženských hodnot.

Je třeba dbát o zajištění toho, že kulturní a duchovní hodnoty nebudou poškozovat hodnoty ekologické a naopak, management chráněného území nebude v rozporu s jeho náboženskými hodnotami. Účinné zapojení posvátných míst, či ze širšího pohledu vnímání posvátnosti přírody, do ochranářských plánů je možné jedině tehdy, přistupuje-li se k němu bez ohledu na ideologické, věcné či institucionální hranice. Stručně to lze charakterizovat jako proces, slučující znalosti a moudrost s ochranou biodiverzity. Zařazení posvátných míst do kterékoli kategorie chráněných území musí stavět na jejich multikulturních a horizontálních hodnotách, což naopak může vytvořit vyváženou synergii mezi duchovní, kulturní a přírodní rozmanitostí při podpoře holistických cílů ochrany.

Geodiverzita

"Geodiverzita je rozmanitost hornin, nerostů, fosilií, charakteru krajiny, sedimentů a půd spolu s přírodními procesy, které je formují a mění".

Mnohá chráněná území zahrnují i významnou geodiverzitu a některá z nich jsou dokonce primárně vyhlašována pro geodiverzitní hodnoty; v obou případech udržování těchto hodnot vyžaduje speciální pozornost z hlediska managementu. Geodiverzita je v definici chráněných území IUCN zahrnuta pod pojmem „ochrana přírody".

Geodiverzita je základem života na Zemi i rozmanitosti přírodních stanovišť a typů krajiny. Mnoho individuálních geologických prvků a typů krajiny má kulturní či dokonce kultovní význam pro člověka, což ovlivňuje způsob, jakým pohlížíme na přírodní nebo polopřírodní stanoviště kolem nás. Geodiverzita má také nesmírný dopad na mnoho aspektů kulturní krajiny, zastavěná území i ekonomické aktivity. Ochrana geodiverzity může být odpovědí na naplňování řady zájmů včetně takových, které jsou spojovány s významnými paleontologickými nalezišti, referenčními lokalitami pro geologické vědy, atraktivními prvky spojovanými s cestovním ruchem a terénními útvary, majícími mimořádný kulturní nebo duchovní význam. Geodiverzita může přispívat k udržitelnému hospodářskému rozvoji formou cestovního ruchu, orientovaného na geologické prvky. Porozumění funkčním vazbám mezi geodiverzitou a biodiverzitou je významné zejména pro ochranářský management v dynamických ekosystémech, kde to jsou právě přírodní procesy (např. záplavy, eroze a depozice materiálu), co udržuje diverzitu stanovišť a ekologické funkce.

Toto je explicitně vyjádřeno v ekosystémovém přístupu a je zcela zásadní v době, kdy ekosystémy čelí dopadům klimatické změny. Geodiverzita proto patří při úvahách o udržitelném managementu území, řek a mořského pobřeží mezi klíčové prvky. To vyžaduje integrovaný přístup k péči o přírodní dědictví, území a vody na úrovni celé krajiny nebo ekosystémů, založený na porozumění přírodním procesům a práci s nimi i na znalosti jejich pravděpodobných reakcí na klimatickou změnu.

Ačkoli kategorie III zřetelně umožňuje zaměřit se i na ochranu specifických geologických prvků nebo charakteristických terénních tvarů, geodiverzitu lze chránit – a je tomu tak i ve skutečnosti – v jakékoli z kategorií IUCN a pod jakýmkoli typem správy. Některé příklady jsou uvedeny v následující tabulce 14.

Tabulka 14. Příklady geodiverzity v různých kategoriích chráněných území IUCN

Kategorie	Příklad	Stát
Ia		
Ib		
II	Národní park Grand Canyon	USA
III	Jenolan Karst Conservation Reserve	Austrálie
IV		
V	Národní park Breton Beacons	Velká Británie
VI		

Ačkoli ji zdaleka nelze považovat za vyčerpávající, představuje následující tabulka 15 určité vodítko pro určení situací, kdy mohou geodiverzitní hodnoty odpovídat konkrétním kategoriím chráněných území IUCN.

Tabulka 15. Příklady kategorií chráněných území IUCN vhodných pro různé aspekty geodiverzity

Konkrétní aspekt geodiverzity	Vhodná(é) kategorie
Ochrana je zaměřena primárně na konkrétní individuální prvek (přírodní památku typu vodopádu nebo jeskyně) nebo na lokalitu národního či mezinárodního významu pro geologické vědy.	Primárně kategorie III
Seskupení charakteristických terénních prvků (např. geologický systém ledovcového údolí) a/nebo procesů či geologických prvků.	Primárně kategorie Ia, Ib, II a V
Prvky v sobě skrývají potenciál pro interpretaci a geoturistiku.	Primárně kategorie II a III
Geodiverzita samotná je základem pro existenci stanovišť a druhů (např. vápnomilné rostliny nebo živočichové, adaptovaní na život v jeskyních).	Primárně kategorie Ia, Ib, II, IV, V a VI
Geodiverzita má významné vazby na kulturní krajinu (např. jeskyně využívané jako obydlí nebo terén, přizpůsobený zemědělské produkci na terasách).	Primárně kategorie V, též kategorie II a III
Geodiverzita je základem udržitelného managementu (činnosti spojené s přírodními procesy, jako je např. turistika kvůli jeskyním).	Primárně kompatibilní s kategoriemi V a VI

Obnova a kategorie chráněných území IUCN

Volba kategorie chráněného území IUCN se primárně provádí s ohledem na cíl managementu, tj. vztahuje se k *cílům* managementu spíše než k současnému stavu území; proto lze obnovu provádět v každé z kategorií. V praxi však kategorie samotná obvykle vypovídá o stavu chráněného území a aktivní obnova není zpravidla vhodná pro každou kategorii chráněných území. Kupříkladu kategorizace s ohledem na divokou přírodu (Ib) není většinou vhodná pro území, které pro udržení takových hodnot vyžaduje časově nevymezené managementové zásahy. V některých situacích může mít obnova v chráněném území podobu časově omezeného zásahu, zatímco v jiných případech změny, které proběhly v území, jsou již tak hluboké, že je zpotřebí provádět pravidelné a dlouhodobé zásahy: tak je tomu často v případech, kdy z území vymizely některé ekologické složky, jako například významné druhy.

Některé zásahy, jako je regulace invazívních druhů a pro určité typy stanovišť a za předepsaných podmínek i vypalování, mohou být potřebné v kterékoli kategorii. Následující doporučení popisují obecné situace, z nichž však mohou existovat výjimky:

- **Obnova prostřednictvím přírodních procesů jako výsledek pasívní ochrany** (*mise en défens*): kupříkladu u starých lesních porostů odstraněním tlaků na kácení nebo pastvu; obnova rybí obsádky korálových útesů omezením rybolovu; zabránění sešlapu v horských rostlinných společenstvech – vhodné pro jakoukoli kategorii chráněného území.
- **Obnova prostřednictvím časově omezených zásahů pro odstranění minulých škod:** jeden či více zásahů pro odstranění škod, například reintrodukce vyhubených rostlin, umělá výsadba pro urychlení obnovy lesa, selekce náletových semenáčků, probírky, odstraňování invazívních druhů – zpravidla nevhodné v přísně chráněných územích kategorií Ia nebo Ib, avšak obvykle vhodné pro ostatní kategorie.[15]

[15] Je-li obnova úspěšná, je možné, aby chráněné území bylo překategorizováno na kategorii Ia nebo Ib.

- **Obnova pro ochranu biodiverzity:** například umělé udržování hladiny vody v mokřadech v povodí, kde došlo k značným hydrologickým změnám, vytváření pařezin pro udržování významných kulturních lesů, využívání pastvy domácího skotu pro udržování biodiverzitních hodnot – obecně vhodné pro kategorie IV – VI.
- **Obnova jako kontinuální proces jak pro přírodní zdroje, tak pro biodiverzitu:** kupříkladu obnova produktivity půdy pro člověka po působení půdní eroze – vhodné pro kategorie V – VI.

Tabulka 16. Orientační průvodce vztahem mezi obnovou a různými kategoriemi IUCN

<table>
<tr><th colspan="7">Kategorie IUCN</th></tr>
<tr><th>Ia</th><th>Ib</th><th>II</th><th>III</th><th>IV</th><th>V</th><th>VI</th></tr>
<tr><td colspan="7">Obnova cestou přírodních procesů jako výsledek formální ochrany</td></tr>
<tr><td colspan="2"></td><td colspan="5">Aktivní, časově omezená obnova</td></tr>
<tr><td colspan="4"></td><td colspan="3">Kontinuální obnova kvůli biodiverzitě</td></tr>
<tr><td colspan="5"></td><td colspan="2">Kontinuální obnova kvůli biodiverzitě a potřebám člověka</td></tr>
</table>

V případech, kde celková destrukce stanovišť postoupila již tak daleko, že obnovu vyžaduje chráněné území jako celek, může být rozumné počkat s přiřazením kategorie teprve poté, až bude zřejmé, jak úspěšný byl projekt obnovy. Požadovaná míra obnovy a aktivního managementu se může v mnoha chráněných územích zvyšovat v důsledku dopadů klimatické změny.

7. Mezinárodní ochranářské iniciativy

Pod OSN nebo pod hlavičkou regionálních dohod existuje řada paralelně probíhajících pokusů o ochranu klíčových stanovišť. Z tohoto pohledu mají mimořádný význam Úmluva o biologické rozmanitosti, lokality světového dědictví UNESCO, rezervace programu Člověk a biosféra UNESCO a ramsarské lokality. Následující kapitola se zabývá zejména tím, jaký je vztah konkrétních ramsarských lokalit a lokalit světového dědictví ke kategoriím IUCN.

Úmluva o světovém dědictví

Památky světového dědictví představují výběr nejvýznamnějších kulturních a přírodních území světa, uznaných Úmluvou o světovém dědictví UNESCO; v daných státech je jim potom poskytována adekvátní ochrana. Patří mezi ně památky typu Angor Wat v Kambodži nebo egyptské pyramidy, ale i výjimečná přírodní území, jako je Národní park Serengeti v Tanzánii nebo Národní park Canaima ve Venezuele. Státy nominují lokality k zařazení do Seznamu památek světového dědictví; podmínkou je jejich uznání, závisící na odborném zhodnocení[16], po němž následuje posouzení a konečné rozhodnutí členů Výboru pro světové dědictví. Vhodnost k zařazení do seznamu závisí na tom, zda lokalita má či nemá tzv. „vynikající univerzální hodnoty" (Outstanding Universal Values, OUV), což je termín, vztahující se k těm hodnotám území, jež demonstrují jeho celosvětový význam, a k požadavku na to, aby území bylo integrální a byla zajištěna funkční péče o ně. IUCN je oficiálně uveden v textu úmluvy jako poradní orgán pro všechny lokality přírodního a smíšeného přírodně-kulturního dědictví. To představuje provádění odborného hodnocení všech lokalit, kandidujících na zařazení do seznamu, a také realizaci monitorovacích misí, požadovaných pro stávající lokality, v nichž může dojít k nějakému ohrožení. V podstatě všechny lokality světového dědictví jsou zároveň chráněnými územími. V minulosti byly lokality světového dědictví vedeny na *Seznamu chráněných území OSN* odděleně, což ale vedlo k duplicitám, neboť mnohá z nich byla na seznamu zároveň evidována i v jedné z kategorií IUCN.

Co požaduje Úmluva o světovém dědictví po přírodních lokalitách na Seznamu světového dědictví

Cílem následujících poznámek je napomoci státním institucím při posuzování vztahu mezi přírodními lokalitami světového dědictví a systémem kategorií chráněných území IUCN. Nezabývají se památkami v kategorii kulturního dědictví, z nichž většina neleží v chráněných územích (a pokud ano, potom pouze náhodou).

Vztah mezi lokalitami světového dědictví a chráněnými územími z pohledu teorie

Verze *„Provozních pokynů"* Úmluvy o světovém dědictví z roku 2008 vysvětluje, co se požaduje v rámci světového dědictví. Stanoví, že území může být zapsáno do seznamu jedině tehdy, pokud splňuje odpovídající kritéria pro světové dědictví a pokud jsou splněny přísné podmínky integrity a aktivní ochrany (odstavec 88), což znamená, že musí:

- zahrnovat všechny prvky, nutné pro vyjádření *vynikajících univerzálních hodnot*, pro něž je nominováno k zápisu na Seznam;
- mít velikost adekvátní pro to, aby bylo zajištěno úplné zastoupení všech prvků a procesů charakterizujících význam území;
- nesmí být poznamenáno negativními účinky rozvoje a/nebo být zanedbané.

O potenciálních lokalitách světového dědictví se rozhoduje na základě několika kritérií, z nichž dvě (ekosystémy a biodiverzita) jsou mimořádně důležitá pro chráněná území. Tato dvě kritéria popisují odstavce 94 – 95:

- **Kritérium ix (ekosystémy):** území „by mělo mít dostatečnou rozlohu a obsahovat všechny nezbytné prvky, umožňující demonstrovat klíčové aspekty procesů, nutných pro dlouhodobé udržování ekosystémů a biologické rozmanitosti, kterou obsahují".
- **Kritérium x (biodiverzita):** území „by mělo zahrnovat stanoviště pro udržování co nejrozmanitější fauny a flóry, charakteristické pro danou biogeografickou provincii a tamní ekosystémy".

Provozní pokyny uznávají, že *„žádné území není zcela nedotčené, všechna přírodní území jsou v dynamickém stavu a do určité míry vždy zahrnují kontakt s člověkem. V přírodních územích často probíhají lidské aktivity včetně těch, které jsou provozovány tradičními společnostmi a místními komunitami. Tyto aktivity mohou být slučitelné s „vynikajícími univerzálními hodnotami" daného území, jsou-li z ekologického pohledu udržitelné"* (odst. 90).

V neposlední řadě také obsahují kapitolu, nazvanou *Ochrana a management* (odst. 96 – 118), v níž jsou nastíněna opatření pro dlouhodobou aktivní ochranu území navržených jako světové dědictví. Jmenovitě odst. 97 stanoví, že: *„všechny nemovitosti zapsané na Seznam světového dědictví musí mít adekvátní dlouhodobu legislativní, regulatorní, institucionální a tradiční ochranu a management zajišťující jejich zabezpečení. Tato ochrana by měla zahrnovat i adekvátně definované hranice."*

Odstavec 98 *Provozních pokynů* dále dodává, že: *„legislativní a regulatorní opatření na národní i místní úrovni by měla zajistit zachování území a jeho ochranu proti hospodářskému využívání a takovým změnám, které by mohly mít negativní dopad na vynikající univerzální hodnoty nebo integritu…území. Smluvní strany rovněž zajistí úplnou a účinnou implementaci takových opatření"*.

Pokud jde o vztah mezi nominovanými územími a stávajícími chráněnými územími, *Provozní pokyny* v článku 102 stanoví, že *„hranice nominovaných území mohou být identické s hranicemi jednoho či více stávajících nebo navrhovaných chráněných území, jako například národních parků nebo přírodních rezervací, biosférických rezervací […]. Zatímco tato stávající chráněná území mohou zahrnovat několik managementových zón, pouze některé z takových zón mohou splňovat kritéria pro zápis do Seznamu"*. Z tohoto vyjádření vyplývá, že některá území s právní ochranou se nemusí kvalifikovat pro status světového dědictví,

[16] Všechny lokality s přírodními hodnotami jsou vyhodnocovány IUCN a všechna území s kulturními hodnotami ICOMOS – Mezinárodním výborem pro památky a lokality.

tj. určité formy právní ochrany nemusí být dostatečně restriktivní pro to, aby splnily požadavky světového dědictví. Přestože tedy Provozní pokyny neříkají, že území musí být „chráněným" nebo odkazovat na některou z kategorií IUCN, lze odvodit, že lokality, které nepodléhají konkrétnímu režimu územní ochrany, by měly být ze Seznamu světového dědictví vyloučeny (např. viz odstavce 97 a 102): očekává se proto, že o lokality světového dědictví se bude pečovat takovým způsobem, který je ekvivalentní péči o chráněné území, ať již jsou či nejsou formálně chráněna. Tuto interpretaci také IUCN aplikuje v rámci své poradenské úlohy.

Vztah mezi lokalitami světového dědictví a chráněnými územími v praxi

Požadavkem pro zapsání na Seznam světového dědictví je mít účinný režim managementu, což v praxi znamená, že naprostá většina lokalit světového dědictví v přírodní kategorii je chráněným územím. UNEP-WCMC připravuje pasporty pro všechny navrhované lokality světového dědictví, v nichž je explicitně uvedena i managementová kategorie chráněných území IUCN, do níž navrhované území spadá. Existuje zde tedy jasná vazba mezi přírodními lokalitami světového dědictví a systémem kategorií. Tato situace se vyvinula v průběhu času. Na počátku fungování úmluvy existovaly v některých přírodních lokalitách světového dědictví takové způsoby hospodářského využívání, které by dnes pro Výbor pro světové dědictví nebyly přijatelné. V důsledku toho zahrnují některé lokality světového dědictví území s takovými způsoby využívání, které nejsou slučitelné s principy chráněných území. Tato území jsou natolik velká, že je lze považovat za jasně definované zóny v rámci lokality světového dědictví a ne pouze za „již dříve existující" narušení jinak relativně zachovalého chráněného území. Smluvní strany mohou teoreticky navrhovat novelizace k vyloučení takových území ze svých starších nominací. V několika případech k tomu skutečně došlo; vyžadovalo to vždy pečlivé posouzení případ od případu.[17]

Většina existujících a aktuálně nominovaných lokalit světového dědictví leží v hranicích stávajících chráněných území. Tam, kde jsou chráněná území s podobnými a vzájemně se doplňujícími hodnotami oddělena velkými mezerami, vzniká možnost pro zapsání vícenásobných nominací; ty se dnes stávají stále častějšími (např. rezervace Discovery Coast Atlantic Forest Reserves v Brazílii a chráněná území Cape Floral Region v Jižní Africe). Případové studie, popsané v tabulce 17 ukazují, jak v průběhu posledních 25 let docházelo ke zpřísňování tohoto přístupu. Nové lokality světového dědictví se postupně začínají stále více řídit definicí chráněného území IUCN a území, která nepodléhají ochrannému režimu, bývají ve stále rostoucí míře vylučována. Přesto pokračují některé výjimky (např. poloostrov Valdés v Argentině) a pro přírodní lokality světového dědictví stále není závazný požadavek, aby byla oficiálními chráněnými územími, pokud lze adekvátní ochranu a management zajistit jinými prostředky.

Tabulka 17. Změna vztahů mezi přírodními lokalitami světového dědictví a chráněnými územími v průběhu času

Název lokality	Kritéria Světového dědictví	Kategorie IUCN	Rok zápisu	Diskuse
Galapážské ostrovy, Ekvádor	vii, viii, ix, x	II (suchozemská), IV (mořská)	1978	K nominaci došlo v rámci vůbec první skupiny území, navržených k zařazení na seznam Světového dědictví, takže suchozemské hranice nevyloučily území se zemědělstvím ani sídla; výsledkem byla lokalita světového dědictví, která zahrnuje rozsáhlé dobytčí ranče a hustě osídlené městské oblasti. V roce 2001 byla lokalita rozšířena, aby zahrnula i mořské chráněné území, které zahrnuje komplex zón s multifunkčním využíváním nízké intenzity (potápění, lov jednotlivých ryb).
Velký korálový útes, Austrálie	vii, viii, ix, x	V	1981	Jedná se o zónu s multifunkčním využíváním s řadou povolených aktivit, s režimem od přísné ochrany po rekreaci včetně rybolovu. Ve zprávě, vyhodnocující nominaci, IUCN navrhovala, aby skutečné hranice lokality světového dědictví byly omezeny na plně chráněné jádrové území (takovou poznámku nenacházíme ve vyhodnocení nominace Galapág), avšak nakonec v téže zprávě doporučil nominaci k zápisu v podobě, v jaké byla původně předložena.
Jezero Bajkal, Rusko	vii, viii, ix, x	Ia, II, IV	1996	Tato lokalita se skládá z několika zřetelně odlišných managementových jednotek spolu s územím s omezenou ochranářskou hodnotou (např. pobřežními ochrannými zónami). Existuje zde řada potenciálně neslučitelných typů využívání včetně komerčního rybolovu, těžby dřeva, zemědělství, lovu a turistiky. Původní doporučení pro lokalitu světového dědictví zahrnovalo mnohem rozsáhlejší území včetně velkých měst, avšak nakonec bylo zapsáno menší území s menším počtem konfliktních typů využívání.

[17] Například v Národním parku Pirin v Bulharsku se v poslední době uvažuje o vypuštění lyžařských areálů z existující lokality světového dědictví

Tabulka 17. Změna vztahů mezi přírodními lokalitami světového dědictví a chráněnými územími v průběhu času (pokračování)

Název lokality	Kritéria Světového dědictví	Kategorie IUCN	Rok zápisu	Diskuse
East Rennel, Šalamounovy ostrovy	ix	-	1998	V lokalitě trvale žije kolem 800 osob polynéského původu. Praktikuje se zde zemědělství, rybolov a lov pro vlastní obživu. U většiny stavebních materiálů závisejí místní obyvatelé na lesních materiálech. Půda je ve zvykovém vlastnictví a sladkovodní jezero je považováno za společný majetek. Šlo o první lokalitu ve zvykovém managementovém režimu v historii, která měla být zapsána na Seznam světového dědictví. V tomto případě Výbor pro světové dědictví na doporučení IUCN zaznamenal, že zvykový managementový režim byl dostatečně účinný, aby zajišťoval ochranu přírodních hodnot.
Poloostrov Valdés, Argentina	x	II, IV, VI	1999	Soubor sedmi samostatných chráněných území s významným podílem (např. > 50 %) soukromé půdy. Majitelé pozemků jsou motivováni ke spolupráci prostřednictvím společného plánování managementu, ačkoli z právního hlediska to zjevně nejsou povinni dělat. Aktuální hrozbou je parcelace pozemků pro obytnou zástavbu na pobřeží. Jde o experiment v rámci soukromého vlastnictví půdy uvnitř přírodní lokality světového dědictví.
Lesní atlantické pobřežní rezervace Discovery, Brazílie	ix, x	Ia, II	1999	Soustava osmi samostatných chráněných území, rozkládajících se na více než 450 km^2 a ležících uvnitř biosférické rezervace o rozloze jeden milion ha – půda v oblastech mezi rezervacemi je většinou v soukromém vlastnictví.
Chráněná území oblasti Cape Floral Region, Jižní Afrika	ix, x	Ib, II, IV	2004	Zápis těchto lokalit je výsledkem mnohaletého procesu, během něhož nejprve nebyla přijata státní nominace pro absenci konsolidovaného režimu managementu v soustavě sedmi z uvedených chráněných území. Na základě toho byla předložena konečná nominace splňující odborné požadavky IUCN a území bylo Výborem pro světové dědictví zapsáno.
Sečuánské rezervace pro pandu velkou, Čína	x	-	2006	Původní hranice lokality navržené státem zahrnovaly města, zemědělské oblasti a veřejnou infrastrukturu. Revize původního návrhu zabrala přes 10 let. IUCN požadovala revizi hranic tak, aby v návrhu zůstala pouze jádrová území. Konečná verze hranic odpovídá požadavkům IUCN.

Vztah mezi lokalitami světového dědictví a kategoriemi chráněných území IUCN

Z výše uvedeného vyplývá, že jelikož nejsou všechny přírodní lokality světového dědictví chráněnými územími, nemohou mít tedy všechna přiřazenu kategorii IUCN. V praxi jich ale většina chráněnými územími je a má nějakou kategorii. Přírodní místa světového dědictví nacházíme ve všech kategoriích IUCN, ovšem se zřetelným vychýlením směrem k přísněji chráněným cílům managementu kategorií Ia, Ib a II. K červnu 2008 existovalo 166 lokalit světového dědictví v kategorii přírodní a 25 v kategorii smíšené. Z nich 139 bylo zapsáno pod kritérii ix a/nebo x (zaměřují se tudíž na ochranu biodiverzity/druhů), a to buď výlučně nebo v kombinaci s kritérii vii a viii, která se netýkají biodiverzity a jsou považovány za „biodiverzitní" přírodní památky světového dědictví. Obr. 4 ilustruje frekvenci výskytu jednotlivých kategorií chráněných území IUCN mezi lokalitami světového dědictví.[18]

Přes 70 % lokalit světového dědictví zapsaných pro své biodiverzitní hodnoty obsahuje (jako celek nebo zčásti) chráněná území kategorie II. Některé z těchto lokalit mohou také zahrnovat chráněná území jiných kategorií (kupříkladu Te Wahipounamu na Novém Zélandu se skládá z několika různých chráněných území, reprezentujících pět managementových kategorií). Graf na obrázku 4 ukazuje, že jen velmi málo biodiverzitních lokalit světového dědictví zahrnuje chráněná území kategorií V a VI (tyto kategorie jsou zastoupeny v osmi, resp. šesti lokalitách světového dědictví, pro něž je v databázi UNEP-WCMC uvedena kategorie chráněného území). Z nich pouze tři (2 % všech biodiverzitních lokalit) jsou tvořeny výlučně chráněnými územími kategorií V nebo VI – a to australský Velký bariérový útes (u něhož probíhá změna), Národní park Banc d'Arguin v Mauretánii (kupř. zpravidla považovaný za kategorii II) a chráněná oblast Ngorongoro v Tanzánii. Typické pro tato území je, že jsou velmi rozsáhlá: 348 700 km^2, 12 000 km^2 a 8 288 km^2.

[18] Protože lokalita světového dědictví se může skládat z více než jednoho chráněného území, součty nemusí dohromady dát 100 %. Přitom také jen 128 z 139 biodiverzitních lokalit a 38 ze 47 ostatních přírodních lokalit jsou v databázi WDPA přiřazeny atributy chráněného území.

Obr 4. Četnost kategorií chráněných území IUCN v přírodních lokalitách světového dědictví chráněných kvůli biodiverzitě a v přírodních lokalitách s jiným účelem

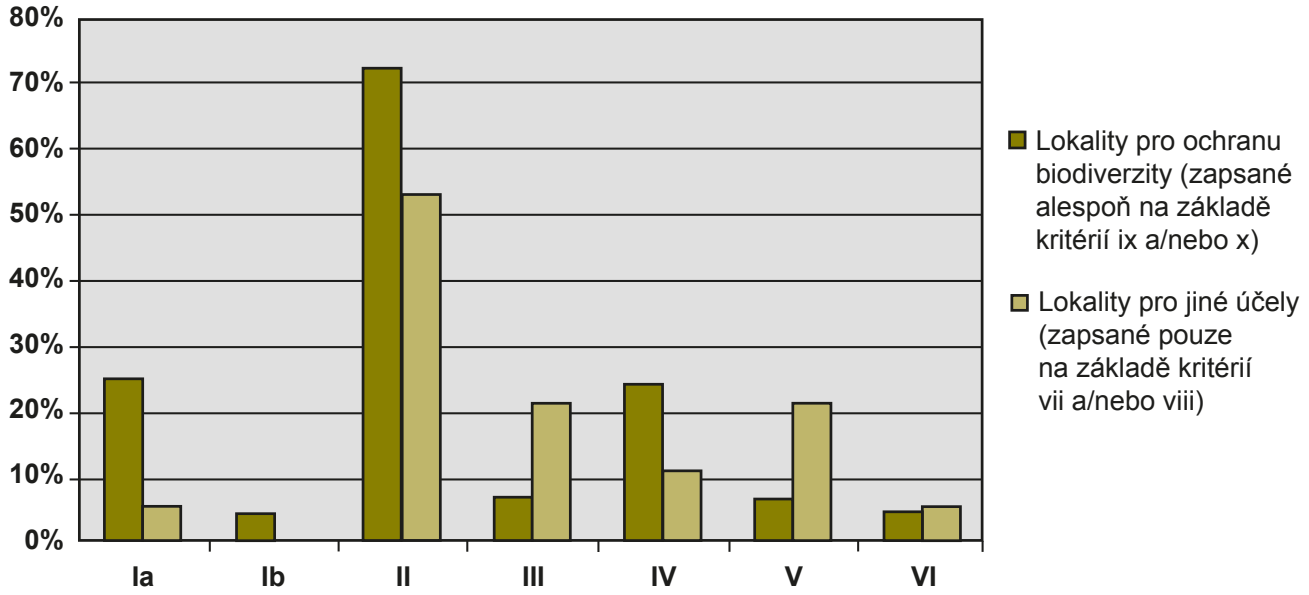

Závěry

Pro státy, které se chystají nominovat přírodní lokalitu světového dědictví, připomínáme:

- Ve všech přírodních lokalitách světového dědictví musí existovat účinný režim managementu. Z toho vyplývá, že v podstatě ve všech případech musí jít o vyhlášená chráněná území.
- Neexistuje žádné pravidlo, podle něhož by musela být těmto lokalitám přiřazena některá z kategorií IUCN, avšak opět to lze důrazně doporučit; ve skutečnosti všechny pasporty navrhovaných lokalit světového dědictví WCMC zahrnují kategorii (kategorie) IUCN, odpovídající příslušné lokalitě. Většina lokalit, zapsaných pod kritérii (ix) nebo (x), odpovídá kategorii IUCN I či II; existují však výjimky a akceptovatelná je kterákoli kategorie.

Ramsarská úmluva

Ramsarská úmluva vybízí smluvní strany, aby vyhlašovaly významné mokřady a pečovaly o ně způsobem, který nezmění jejich ekologický charakter. 158 smluvních stran (vlád) se zavázalo k „rozumnému využívání" všech mokřadů na svém území (včetně řek), aktivní ochraně „mokřadů mezinárodního významu" (ramsarských lokalit) a k mezinárodní spolupráci. Každá z nich souhlasila s tím, že provede inventarizaci svých mokřadů a připraví „strategický rámec pro ramsarský seznam" pro systematické a reprezentativní vyhlašování mokřadních typů stanovišť na svém území a jejich management. Z úmluvy plyne řada přínosů pro ochranu mokřadů, neboť vytváří morální tlak na členské státy, aby zřizovaly mokřadní chráněná území a pečovaly o ně, vytvářely standardy, metodické pokyny a zprostředkovávaly spolupráci při rozumném využívání; úmluva má tříletou periodu globálního reportingu a monitoringu a podporuje participaci NGO, místních komunit a domorodých obyvatel.

Zatímco mnohé mokřady mezinárodního významu (ramsarské lokality) mají také další status ochrany (např. jsou chráněny v rámci národní legislativy, jako lokality světového dědictví nebo biosférické rezervace UNESCO), pro ramsarské lokality *neexistuje povinnost*, aby byly právně chráněny **v rámci národní legislativy**. Naopak se někdy daří přesvědčit státní úřady, které by jinak nechtěly zřídit národní chráněné území, aby je vyhlásily alespoň v rámci Ramsarské úmluvy.

Ochrana poskytovaná úmluvou představuje sama o sobě právní podporu, která však existuje jen v rámci tzv. „soft law" a nemusí být vždy zcela srozumitelná. Kupříkladu v *Kritériích pro identifikaci mokřadů mezinárodního významu* nenajdeme žádný odkaz na status ochrany.

Z *Informačního listu ramsarských mokřadů* vyplývá, že status ochrany není mandatorní, neboť bývá popsán např. slovním spojením „pokud došlo ke zřízení rezervace..". Manuál Ramsarské úmluvy (2006) je zcela přesný: *„Vyhlášení mokřadu zařazeného na ramsarský seznam nevyžaduje, aby lokalita byla předtím vyhlášena za chráněné území"*. Ve skutečnosti registrace pod Ramsarskou úmluvou, zejména v případě území, která jsou vystavena intenzívnímu využívání lidmi (kteří buď spotřebovávají přírodní zdroje, nebo mají prospěch z přírodních funkcí mokřadů), má poskytovat ochranu nezbytnou pro zajištění dlouhodobé udržitelnosti. Takového cíle lze nejlépe dosáhnout přípravou a naplňováním odpovídajícího plánu péče, a to za aktivní spoluúčasti všech klíčových partnerů. Jak již bylo uvedeno, zařazení mokřadu do seznamu pod Ramsarskou úmluvou, zejména v případě lokalit vystavených intenzívnímu využívání lidskými komunitami, by mělo poskytnout **nezbytnou ochranu** pro zajištění dlouhodobé

udržitelnosti. Zařazení mezi ramsarské mokřady dává území vyšší status, zaměřuje na ně ve vyšší míře pozornost a mělo by přispívat k jejich dlouhodobé aktivní ochraně a rozumnému využívání; to, zda ramsarský status vyžaduje i dodatečnou právní ochranu na národní úrovni, záleží na rozhodnutí státních a místních úřadů. Využívání mokřadů člověkem je slučitelné se zařazením do seznamu ramsarských mokřadů za předpokladu, že naplňují ramsarský koncept „rozumného využívání" (udržitelného využívání) a nevedou k negativním změnám jejich ekologického charakteru.

Ramsarský sekretariát někdy pohlíží na Ramsarský seznam jako na soubor „chráněných území": kupříkladu dokument *Výjimečná řešení zřídka vedou k udržitelnosti* přináší „úvod do konceptu mokřadů mezinárodního významu jako **soustavy chráněných území**" (zvýrazněno námi). Některé smluvní strany považují zařazení lokality do seznamu zároveň za vyhlášení chráněným územím (ať má či nemá přiřazenu kategorii IUCN), jiné nikoli.

Systém kategorií a ramsarské lokality

V původní verzi managementových kategorií byly biosférické rezervace a lokality světového dědictví identifikovány jako samostatná kategorie, avšak ramsarské lokality takto označeny nebyly. Zásady z roku 1994 potom neuváděly v samostatné kategorii žádné mezinárodní označení. Na deváté konferenci smluvních stran Ramsarské úmluvy bylo odsouhlaseno (rezoluce IX.22) zahrnout data o kategorii IUCN do databáze ramsarských lokalit. 37 z celkem 84 lokalit (44 %), vyhlášených od 1. ledna 2007, zahrnuje i informace o kategoriích IUCN. Ramsarské lokality se vyhlašují na národní úrovni. Systém kategorií IUCN je prostředkem pro jejich klasifikaci na základě cílů managementu. Ramsarské lokality přesně odpovídají tomuto přístupu, protože samotný jejich koncept v sobě zahrnuje myšlenku celé řady cílů managementu. Na druhé straně některé Ramsarské lokality v sobě často zahrnují řadu managementových zón s různými cíli managementu, z nichž každý odpovídá samostatné kategorii v systému IUCN. Některé se mohou skládat z řady kategorií s rozdílným způsobem využívání území.

Zásady IUCN nabízejí několik způsobů, jakými lze pomocí systému kategorií řešit mnoho různých situací, které mohou u ramsarských lokalit nastávat. Jakmile je zjištěno, že lokalita splňuje definici chráněného území IUCN, doporučujeme dvoufázový postup:

- **Etapa I:** *stanovení, zda celá ramsarská lokalita má být klasifikována v rámci jedné nebo více než jedné kategorie.*

K tomu je nutné zjistit, která z následujících tří teoretických možností nastane:

1. *Pro celou ramsarskou lokalitu existuje jediná instituce, odpovídající za management a z právních důvodů je celá lokalita klasifikována právními předpisy tak, že má jeden primární cíl managementu.*

   Takovému území bude přiřazena jediná kategorie.

I když zásady vyžadují, aby přiřazení kategorie bylo založeno na primárním účelu managementu, berou zároveň v úvahu to, že plán péče často obsahuje managementové zóny, vytvořené z celé řady důvodů a beroucí v úvahu místní podmínky. Pro stanovení odpovídající kategorie je třeba, aby management alespoň na třech čtvrtinách - ale raději více - území zajišťoval jeho primární účel; péče o zbývající části potom nesmí být s tímto primárním účelem v rozporu.

2. *Existuje jediná instituce, odpovídající za management dvou či více území, vytvářejících dohromady ramsarskou lokalitu, avšak každé takové území má odlišné, právně definované cíle managementu.*

   Zásady pamatují na tuto situaci tím, že *„chráněná území různých kategorií spolu často sousedí a někdy je dokonce jedna kategorie „usazena" v kategorii jiné"*. Tak například mnohá území kategorie V obsahují území kategorií I a IV: některé z nich potom sousedí s územími kategorie II. Některá území kategorie II obsahují území kategorií Ia a Ib.

   V tomto případě budou oddělené části ramsarské lokality zařazeny do odlišných kategorií.

3. *Za management oddělených částí s různými cíli managementu, které dohromady tvoří ramsarskou lokalitu, odpovídají dvě nebo i více institucí.*

   V tomto případě bude zařazení těchto území do různých kategorií opět správným způsobem interpretace zásad.

- **Etapa 2:** *přiřazení částí ramsarské lokality jednotlivým kategoriím.*

Systém kategorií lze aplikovat na řadu rozličných právních i managementových situací, jaké charakterizují ramsarské lokality v různých zemích. To je v naprostém souladu s očekáváním, jak bude systém aplikován. IUCN konstatuje, že chráněná území se mají zřizovat tak, aby naplňovala cíle odpovídající národním, lokálním nebo i soukromým účelům a potřebám (nebo jejich kombinaci), a teprve poté je možné označit je některou z kategorií IUCN na základě cílů managementu. Kategorie byly vytvořeny proto, aby usnadňovaly komunikaci a přenos informací, nikoli proto, aby celý systém řídily.

Přínosy

Přínosy systému, který lze aplikovat v mezinárodním měřítku a transparentním způsobem, jsou významné. Zásadní výhodou je, že umožňuje globální hodnocení existujících ramsarských lokalit. Dále usnadňuje rozvoj a další upevňování systému ramsarských lokalit tak, aby se stal součástí celosvětového rámce pro chráněná území. Umožňuje také, aby se soustava ramsarských lokalit mohla dávat do spojitosti s celosvětově komplexním, adekvátním a reprezentativním systémem chráněných území a přispívat k jeho rozvoji.

Existuje již záměr na vytvoření příručky popisující podrobněji vztahy mezi ramsarskými lokalitami a kategoriemi chráněných území IUCN.

Úmluva o biologické rozmanitosti

Na sedmém zasedání konference smluvních stran (COP 7) CBD v roce 2004 schválilo jejích 188 smluvních stran *Program činnosti pro chráněná území*, jednu z nejambicióznějších environmentálních strategií v historii. Cílem programu je do roku 2010 (na pevnině) a 2012 (na moři) zřídit „komplexní, účinně manažované a ekologicky reprezentativní *národní a regionální soustavy chráněných území*". Obsahuje přes 90 specifických, časově omezených cílených akcí zaměřených na smluvní strany i další entity.

Program konkrétně *„uznává důležitost jednotného mezinárodního klasifikačního systému chráněných území a výhody plynoucí z poskytování informací, které jsou porovnatelné mezi státy a regiony, a proto vítá probíhající úsilí IUCN WCPA při upřesňování systému kategorií IUCN a vyzývá smluvní strany, ostatní vlády a relevantní organizace, aby přiřazovaly managementové kategorie svým chráněným územím a poskytovaly tak informace, odpovídající upřesněným managementovým kategoriím chráněných území IUCN pro účely reportingu"*.

CBD si odsouhlasila svoji vlastní definici chráněného území jako *geograficky definovaného území, které je vyhlášeno nebo regulováno a o něž se pečuje tak, aby byly naplňovány specifické cíle ochrany*. Existuje nepsaná dohoda mezi sekretariátem CBD a IUCN, podle níž obě tyto definice znamenají totéž. Důležité je, že Program práce CBD explicitně uznává kategorie chráněných území IUCN:

> Zkoumat možnost vytvoření harmonizovaného systému a časového harmonogramu pro podávání hlášení o územích, vyhlášených podle Úmluvy o mokřadech, Úmluvy o světovém dědictví a programu MAB organizace UNESCO, případně jiných regionálních systémů, existují-li, a brát přitom v úvahu dosavadní práci UNEP-WCMC na harmonizaci reportingu **a systému managementových kategorií chráněných území IUCN** pro účely reportingu (zvýrazněno námi)

Na deváté konferenci smluvních stran CBD v roce 2008 byla opětovně potvrzena podpora používání kategorií:

"*9. Znovu potvrzuje znění odstavce 31 rozhodnutí VII/28, které…. uznává důležitost jednotného mezinárodního klasifikačního systému chráněných území a výhody plynoucí z poskytování informací, které jsou porovnatelné mezi státy a regiony, a proto vítá probíhající úsilí IUCN WCPA při upřesňování systému kategorií IUCN a vyzývá smluvní strany, ostatní vlády a relevantní organizace, aby přiřazovaly managementové kategorie svým chráněným územím a poskytovaly tak informace, odpovídající upřesněným managementovým kategoriím chráněných území IUCN pro účely reportingu* ".

Existuje tedy jasný pokyn CBD, že by státy měly používat systém kategorií IUCN při podávání hlášení o pokroku dosaženém při zřizování a udržování soustav chráněných území.

8. Účinnost kategorií IUCN

IUCN vždy zdůrazňovala, že kategorie je založena na cíli a je nezávislá na účinnosti managementu: to znamená, že neplní-li chráněné území svůj cíl, neměla by se tím ospravedlňovat následná změna kategorie (ba naopak by se měla zvýšit kapacita potřebná pro zajišťování managementu). Mnozí však požadují, aby mezi kategoriemi a účinností existovala užší vazba: následující kapitola proto zkoumá, jaké se nabízí možnosti.

Hodnocení managementu a kategorie IUCN

Účinnosti managementu chráněných území je věnována stále větší pozornost, neboť je považována za zásadní prvek udržování funkční soustavy chráněných území, a vyhodnocování managementu se v současné době považuje za velmi užitečný nástroj pro zvyšování účinnosti tím, že poskytuje shrnující a praktické informace pro manažéry i další osoby. *Vyhodnocování účinnosti managementu je definováno jako hodnocení toho, jak kvalitní je péče o území* – primárně rozsahu, v jakém chrání příslušné hodnoty a dosahují dílčích i komplexních cílů. Termín „účinnost managementu" v sobě zahrnuje tři hlavní oblasti managementu chráněných území:

- otázky koncepce, vztahující se jak k jednotlivým lokalitám, tak k soustavám chráněných území;
- adekvátnost a vhodnost systémů managementu a jeho procesů;
- naplňování cílů chráněného území včetně udržování jeho hodnot.

Hodnocení je dnes považováno za součást vnímavého, aktivního managementu chráněných území, který pomáhá manažerům v jejich každodenním rozhodování o rozvržení času a finančních prostředků a ve vzrůstající míře také jako etapa v reportingovém procesu o ochraně přírody v mezinárodním kontextu prostřednictvím úmluv typu CBD. Kupříkladu v *Programu práce pro chráněná území* CBD se smluvní strany zavázaly, že vytvoří systémy hodnocení účinnosti managementu a reportingu na 30 % svých chráněných územích do roku 2010.

Vyhodnocování účinnosti managementu může:

- umožňovat a podporovat adaptivní přístup k managementu;
- napomáhat při efektivním přidělování finančních prostředků;
- podporovat zodpovědnost a transparentnost;
- zapojovat společnost a vytvářet podporu pro chráněná území.

Skutečnost, že existuje tak rozsáhlá škála důvodů pro vyhodnocování v kombinaci s velikou diverzitou chráněných území – s různými hodnotami a cíli, kulturními okolnostmi, managementovými režimy a problémy – vede k tomu, že by nebylo praktické snažit se o vytvoření jednotné metodiky hodnocení. IUCN-WCPA se proto rozhodla vytvořit společný rámec (2. vydání, Hockings *et al.* 2006), který poskytuje dobrý základ pro navrhování systémů hodnocení, přináší doporučení, co hodnotit, a nabízí rámcová hodnotící kritéria. Proces hodnocení doporučovaný IUCN shrnuje tabulka 18. Na základě tohoto rámce lze použít řadu hodnotících „nástrojů" pro realizaci jednotlivých hodnocení v různém měřítku a do různé hloubky.

Tabulka 18. Prvky rámce WCPA pro vyhodnocování efektivity managementu chráněných území

	Design		Vhodnost/adekvátnost		Vyhodnocení	
	Kontext	**Plánování**	**Vstupy**	**Proces**	**Výstup**	**Výsledek**
Těžiště hodnocení	Význam Ohrožující faktory Environmentální politika	Design a plánování	Zdroje, s nimiž je potřeba hospodařit	Jak se provádí management	Realizace managementových programů a aktivit	Míra naplnění plánovaných cílů
Hodnocená kritéria	Hodnoty Ohrožující faktory Zranitelnost Klíčoví partneři Národní kontext	Legislativa a politika Systém Plánování managementu	Adekvátnost zdrojů, které jsou k dispozici pro management	Vhodnost managementových procesů	Výsledky managementových aktivit	Účinnost managementu vztažená k cílům

Během posledních 10 – 15 let byla vyvinuta řada systémů hodnocení účinnosti managementu, ačkoli mnohé z nich byly použity pouze v několika málo chráněných územích. Více než 90 % hodnocení na úrovni lokalit bylo provedeno pomocí systémů, kompatibilních s rámcem IUCN-WCPA. To znamená, že mají společný základní postup a do značné míry i společná kritéria, ačkoli indikátory a metody hodnocení se liší. Systémy lze rozdělit do dvou základních typů: (1) systémy využívající zejména poznatky expertů a (2) systémy využívající monitoring, průzkumy mezi klíčovými partnery a jiné kvantitativní či kvalitativní zdroje dat. Některé hodnotící systémy v sobě kombinují oba tyto přístupy v závislosti na hodnoceném typu managementu. Expertní hodnotící systémy většinou používají metodu dotazníků, jejichž prostřednictvím žádají respondenty s detailní znalostí chráněného území a jeho managementu, aby ohodnotili různé aspekty péče o území nebo popsali jeho charakteristiky typu povahy a významnosti hodnot chráněného území a ohrožujících faktorů. Taková hodnocení mohou být podpořena ucelenou bází poznatků založenou na výsledcích monitoringu a výzkumů prováděných na lokalitě. Tento přístup se často používá při hodnocení velkého počtu chráněných území, mnohdy pro veškerá chráněná území ve státě, neboť je rychlejší a nevyžaduje takové náklady a zdroje jako postup založený na monitoringu.

Vztah mezi hodnocením a přiřazováním kategorií

Hodnocení může obsáhnout dva rozdílné aspekty týkající se účinnosti chráněných území:

- zda cíle, odsouhlasené pro chráněné území odpovídají kategorii, která mu byla přiřazena. To přestává být akademickým problémem ve chvíli, kdy státní politika či legislativa váží rozhodování (týkající se např. financování, povolených způsobů využívání území, výkonu práva myslivosti apod.) na stanovení konkrétní kategorie.
- zda jsou takové cíle účinně naplňovány.

V prvním případě jde v zásadě o hodnocení managementových záměrů. Účelem takového hodnocení není prověřit účinnost managementu, ale vyjasnit vztah mezi jeho deklarovanými a skutečně realizovanými cíli. Tento přístup byl vyvinut IUCN-WCPA v Evropě a byl použit jednak k „certifikaci" toho, že chráněnému území byla přiřazena správná kategorie (na základě platné legislativy a dalších předpisů) a jednak k ověření, zda management lokality je prováděn v souladu s cíli managementu odpovídajícími dané kategorii. Prozatím nebyla sepsána metodika a celý systém se teprve vytváří. Zaměřuje se zejména na první dva prvky rámce WCPA– kontext a plánování – a jen minimálně (pokud vůbec) na další dva výstupy.

Druhý aspekt se zaměřuje do větší hloubky na to, zda jsou stanovené cíle naplňovány v praxi. Cíle bývají za normálních okolností upřesněny na celostátní úrovni prostřednictvím odpovídající legislativy nebo jiných systémů správy (např. tradičních autorit u území, chráněných místními komunitami), které poskytují všeobecné směrnice pro management území. Kupříkladu vyhlášení území za chráněné v kategorii II znamená, že má být primárně chráněno pro ochranu biodiverzity při nulovém (nebo velice omezeném) využívání zdrojů. V některých případech mohou mít správci území potíže s takovou péčí o území, která by byla v absolutním souladu s těmito cíli. Předpokládá se, že výsledky hodnocení účinnosti managementu by neměly být používány jako základ pro stanovení nebo změnu kategorie, přiřazené konkrétnímu chráněnému území. Tak například odpovídající reakcí na vyhodnocení účinnosti managementu, které odhalilo neschopnost kontrolovat nezákonné využívání zdrojů v chráněném území kategorie II, by nemělo být přeřazení tohoto území do kategorie V (která umožňuje určitou úroveň udržitelného využívání zdrojů), nýbrž snaha o takovou úpravu managementu, který by umožňoval účinněji zajišťovat původní, právně podložené cíle.

IUCN bude v budoucnu prověřovat požadavky na přísnější hodnocení účinnosti v kontextu systému kategorií a zaměří se na praktické důsledky.

Dodatek. Typologie a slovníček pojmů

Uživatelé těchto zásad je budou číst řádku po řádce a budou se snažit je využít ve složitém rozhodovacím procesu; často přitom budou pracovat v jiném než mateřském jazyce. Zásady proto musí být co nejsrozumitelnější, avšak tento požadavek je komplikován skutečností, že mnoho pojmů, užívaných v ochraně přírody, je vágně definováno a často mívá různou interpretaci. Slovníček v tabulce 19 má proto sloužit k vyjasnění problematických pojmů a měl by se používat spolu s definicemi a popisy jednotlivých kategorií. Použité prameny vycházejí všude tam, kde to je možné, v maximální možné míře z předcházejících definic IUCN, případně z definic CBD, takže by měly být známé zástupcům státních institucí i všem ostatním, kteří budou s kategoriemi pracovat.

Tabulka 19. Definice pojmů použitých v těchto zásadách

Termín	Definice	Zdroj a poznámky
Agrobiodiverzita	Zahrnuje volně rostoucí rostliny blízce příbuzné polním plodinám (divoké příbuzné plodin), pěstované rostliny (variety) a plemena hospodářských zvířat. Agrobiodiverzita může být cílem ochrany v chráněných územích pro divoké příbuzné plodin, tradiční a ohrožené variety, zejména takové, které jsou závislé na tradičních kulturních postupech; a/ nebo tradiční a ohrožená plemena, zejména pokud jsou závislá na tradičních kulturních systémech hospodaření, které jsou kompatibilní s „divokou biodiverzitou“.	**Zdroj**: Amend, T., J. Brown, A. Kothari, A. Phillips and S. Stolton (Eds). 2008. *Protected Landscapes and Agrobiodiversity Values*. Díl 1 série Values of Protected Landscapes and Seascapes. Heidelberg: Kasparek Verlag, jménem IUCN a GTZ.
Biologická rozmanitost	Variabilita uvnitř živých organismů ze všech zdrojů včetně m.j. suchozemských, mořských a ostatních vodních ekosystémů a ekologických komplexů, jichž jsou součástí; to představuje diverzitu uvnitř druhů, mezi druhy a diverzitu ekosystémů.	**Zdroj**: CBD, článek 2. Používání termínů http://www.cbd.int/convention/articles.shtml?a=cbd–02 **Překlady**: text je na webové stránce CBD k dispozici v arabštině, čínštině, angličtině, francouzštině, ruštině a španělštině.
Biom	Rozsáhlá část živého prostředí určitého regionu (jako např. smrkové lesy nebo travinné porosty), charakterizovaná svou specifickou vegetací a udržovaná hlavně prostřednictvím místních klimatických podmínek.	**Zdroj**: převzato z Biodiversity Glossary of the CBD Communication, Education and Public Awareness (CEPA) Toolkit: http://www.cbd.int/ cepa/toolkit/2008/cepa/index.htm
Ochranné pásmo (tlumicí, nárazníková zóna)	Území mezi jádrovým chráněným územím a okolní krajinou nebo mořským prostředím, které chrání soustavu proti potenciálně škodlivým vnějším vlivům a které je v podstatě přechodovým územím.	Zdroj: Bennett, G. a K.J. Mulongoy. 2006. *Review of experience with ecological networks, corridors and buffer zones*. Technical Series no. 23. Montreal: Secretariat of the CBD (SCBD).
Území chráněné místní komunitou	Přírodní i pozměněné ekosystémy včetně významné biodiverzity, ekologických služeb a kulturních hodnot, dobrovolně chráněné domorodými obyvateli a místními i pohyblivými komunitami prostřednictvím zvykového práva a jiných účinných prostředků.	**Zdroj**: Borrini-Feyerabend, G., A. Kothari a G. Oviedo. 2004. *Indigenous and Local Communities and Protected Areas: Towards Equity and Enhanced Conservation*. Best Praktice Protected Area Guidelines Series No. 11. Gland a Cambridge: IUCN.
Koridor	Způsob zachovávání životně důležité ekologické či environmentální konektivity udržováním fyzického propojení jádrových území.	**Zdroj**: Bennett, G. a K.J. Mulongoy. 2006. *Review of experience with ecological networks, corridors and buffer zones*. Technical Series no. 23. Montreal: Secretariat of the CBD (SCBD).

Tabulka 19. Definice pojmů použitých v těchto zásadách (pokračování)

Termín	Definice	Zdroj a poznámky
Ekosystém	Dynamický komplex společenstev rostlin, živočichů a mikroorganismů a jejich neživého prostředí, navzájem fungující jako funkční jednotka.	**Zdroj**: CBD, článek 2. Používání termínů http://www.cbd.int/convention/articles.shtml?a=cbd–02 **Překlady**: text je na webové stránce CBD k dispozici v arabštině, čínštině, angličtině, francouzštině, ruštině a španělštině.
Ekosystémové služby	Užitek, který člověk získává z ekosystémů. Zahrnuje zaopatřovací služby typu potravy a vody; regulační služby typu regulace povodní, sucha, degradace půdy a chorob; podpůrné služby typu tvorby půd a koloběhu živin; a konečně kulturní služby typu rekreačních, duchovních, církevních a dalších nemateriálních přínosů.	**Zdroj**: Hassan, R., R. Scholes a N. Ash (Eds). 2005. *Ecosystems and Human Well-Being: Current State and Trends: Findings of the Condition and Trends Working Group v. 1 (Millenium Ecosystem Assessment)*. Washington DC: Island Press. Definice v: Chapter 1: MA Conceptual Framework.
Rámec	Nadřazená struktura stanovující společný účel a směr pro plány a programy.	**Zdroj**: The CBD Communication, Education and Public Awareness (CEPA) Toolkit: http://www.cbd.int/cepa/toolkit/2008/cepa/index.htm Tato definice pochází ze slovníčku CEPA, který je aktualizovanou verzí komunikačního slovníčku, vyvinutého IUCN CEC Product Group on Corporate Communication pod redakcí Fritse Hesselinka roku 2003.
Geodiverzita	Diverzita nerostů, hornin (jak „pevných“, tak „driftujících“), fosilií, terénních útvarů, sedimentů a půd spolu s přírodními procesy, které vytvářejí topografii, krajinu a základní strukturu Země.	**Zdroj**: McKirdy, A., J. Gordon a R. Crofts. 2007. *Land of Mountain and Flood: the geology and landforms of Scotland*. Edinburgh: Birlinn.
Správa	V kontextu chráněných území lze správu definovat jako „interakce mezi struktury, procesy a tradicemi, které určují, jakým způsobem je vykonávána moc, jak jsou přijímána rozhodnutí o záležitostech veřejného zájmu a jakou mají občané nebo jiní klíčoví partneři možnost mluvit do veřejných záležitostí“. Forma správy se vyjadřuje prostřednictvím právního a politického rámce, strategií a plánů hospodaření; zahrnuje organizační uspořádání pro implementaci politik a plánů a zajišťování monitoringu. Správa zahrnuje pravidla rozhodování včetně toho, kdo získává přístup k informacím a podílí se na rozhodovacích procesech i na rozhodnutích samotných.	**Zdroj**: Borrini-Feyerabend, G., A. Kothari a G. Oviedo. 2004. *Indigenous and Local Communities and Protected Areas: Towards Equity and Enhanced Conservation*. Best Practice Protected Area Guidelines Series No. 11. Gland and Cambridge: IUCN.
Kvalita správy	Jak kvalitně je chráněné území spravováno – rozsah, v němž odpovídá principům a kritériím „dobré správy“, stanovené a zvolené relevantními národy, komunitami a vládami (součást jejich smyslu pro morálku, kulturní identitu a hrdost) a obecně spojené s principy, s nimiž se ztotožňují mezinárodní agentury a úmluvy.	**Zdroj**: Borrini-Feyerabend, G. 2004. ”Governance of protected areas, participation and equity”, pp. 100 –105 in Secretariat of the Convention on Biological Diversity, *Biodiversity Issues for Consideration in the Planning, Establishment and Management of Protected Areas and Networks*. Technical Series no. 15. Montreal: SCBD.

Tabulka 19. Definice pojmů použitých v těchto zásadách (pokračování)

Termín	Definice	Zdroj a poznámky
Typ správy	Typy správy se definují podle toho, kdo zajišťuje management a nese odpovědnost za konkrétní chráněné území.	**Zdroj**: Borrini-Feyerabend, G. 2004. "Governance of protected areas, participation and equity", pp. 100 –105 in Secretariat of the Convention on Biological Diversity, *Biodiversity Issues for Consideration in the Planning, Establishment and Management of Protected Areas and Networks*. Technical Series no. 15. Montreal: SCBD.
Ochrana *in situ*	Ochrana ekosystémů a přírodních stanovišť a uchovávání, případně obnova životaschopných populací druhů v jejich přirozeném prostředí a v případě domestikovaných nebo pěstovaných druhů v prostředí, v němž se vyvinuly jejich specifické vlastnosti.	**Zdroj**: CBD, článek 2. Používání termínů http://www.cbd.int/convention/articles.shtml?a=cbd–02 **Překlady**: text je na webové stránce CBD k dispozici v arabštině, čínštině, angličtině, francouzštině, ruštině a španělštině.
Domorodé a kmenové národy	(a) Kmenové národy v nezávislých zemích jejichž sociální, kulturní a ekonomické podmínky je odlišují od ostatních částí jejich národního společenství, a jejichž status je plně nebo zčásti regulován jejich vlastními zvyky nebo tradicemi či speciálními zákony nebo nařízeními; (b) Národy v nezávislých zemích, které jsou považovány za domorodé na základě jejich původu z populací, které obývaly zemi nebo geografickou oblast, k níž daná země patří v době dobytí nebo kolonizace či ustavení současných státních hranic a které bez ohledu na svůj právní status udržují některé či všechny své sociální, ekonomické, kulturní a politické instituce.	**Zdroj**: Definice použitá v Úmluvě Mezinárodní organizace práce (ILO) č. 169 o domorodých a kmenových národech v nezávislých zemích. Domorodí obyvatelé také zdůrazňují, že navíc existuje i stupeň sebeurčení při stanovování toho, co představuje domorodé nebo kmenové národy.
Účinnost managementu	Jak kvalitně se o chráněné území pečuje – primárně jde o rozsah, v jakém chrání hodnoty a dosahuje cíle, pro něž je zřízeno.	**Zdroj**: Hockings, M., S. Stolton, F. Leverington, N. Dudley a J. Courrau. 2006. *Evaluating Effectiveness: A framework for assessing management effectiveness of protected areas. 2nd edition*. Best Practice Protected Area Guidelines Series No. 14. Gland a Cambridge: IUCN. Překlady: připravuje se překlad do francouzštiny a španělštiny.
Posvátné místo	Území se zvláštním duchovním významem pro národy a komunity	
Posvátná přírodní lokalita	Suchozemské nebo vodní území se zvláštním duchovním významem pro národy a komunity.	**Zdroj**: Wild, R. a C. McLeod. 2008. *Sacred Natural Sites: Guidelines for Protected Area Managers*. Best Practice Protected Area Guidelines Series No. 16. Gland a Cambridge: IUCN.
Chráněné území se sdílenou správou	Chráněné území vyhlášené státem, kde jsou rozhodovací pravomoci a odpovědnost sdíleny mezi státními úřady a ostatními klíčovými partnery, zejména domorodými obyvateli a místními a migrujícími komunitami, které na území závisí kulturně a z hlediska získávání obživy.	**Zdroj**: Borrini-Feyerabend, G., A. Kothari a G. Oviedo. 2004. Indigenous and Local Communities and Protected Areas: Towards Equity and Enhanced Conservation. Best Practice Protected Area Guidelines Series No. 11. Gland a Cambridge: IUCN.

Tabulka 19. Definice pojmů použitých v těchto zásadách (pokračování)

Termín	Definice	Zdroj a poznámky
Klíčový partner (stakeholder)	Osoby či organizace, které jsou životně důležité pro úspěch či propad při dosažení cílů dané organizace nebo projektu. Klíčovými partnery primárního významu jsou (a) ti, kdož potřebují povolení, souhlas a finanční podporu a (b) ti, kdož jsou bezprostředně ovlivněni aktivitami organizace nebo projektu. Klíčovými partnery sekundárního významu jsou ti, kdož jsou ovlivněni nepřímo. Terciární význam mají potom klíčoví partneři, kteří sice nejsou ovlivněni nebo zapojeni, ale kteří mohou ovlivnit mínění pro či proti.	**Zdroj**: The CBD Communication, Education and Public Awareness (CEPA) Toolkit: http://www.cbd.int/cepa/toolkit/2008/cepa/index.htm Tato definice pochází ze slovníčku CEPA, který je aktualizovanou verzí komunikačního slovníčku, vyvinutého IUCN CEC Product Group on Corporate Communication pod redakcí Fritse Hesselinka roku 2003.
Udržitelné využívání	Využívání složek biologické rozmanitosti takovým způsobem a v takové míře, která nepovede k dlouhodobému úbytku biodiverzity, čímž udržuje její potenciál splňovat potřeby a aspirace současné i budoucích generací. (Tato definice CBD je specifická pro udržitelné využívání, neboť se vztahuje k biodiverzitě.)	**Zdroj**: CBD, článek 2. Používání termínů http://www.cbd.int/convention/articles.shtml?a=cbd–02 **Překlady**: text je na webové stránce CBD k dispozici v arabštině, čínštině, angličtině, francouzštině, ruštině a španělštině.

Poznámka k českému překladu:
Český překlad se musel vypořádat s některými anglickými termíny, pro něž v češtině neexistují významově přesné ekvivalenty:

Governance – překládáno jako „**správa**“ – termín je významově ekvivalentní způsobu, jakým je území spravováno. V národním kontextu používáme pojem „správa“ i ve významu „instituce“ či „úřad“, zatímco správu (governance) ve světě často vykonávají i subjekty, které nemusí být správními úřady a ani úřady jako takovými (například komunity místních obyvatel, soukromé společnosti, nevládní organizace apod.). V textu Zásad se proto s termínem „správa“ spojuje spravování území, tedy jeho management v širším smyslu.

Management – překládáno jako „**péče**“ nebo ponecháno v originální podobě jako „**management**“ – termín je pro převod do češtiny poměrně problematický, neboť postihuje mnoho významů – řízení, péče, nakládání s něčím, obhospodařování něčeho, hospodaření někde/na něčem ad., přičemž konkrétní význam anglického termínu je patrný pouze z kontextu. V případě chráněných území rozlišujeme v češtině v zásadě dvojí význam: (1) management ve smyslu řízených zásahů v území (ekvivalent „péče“) a nebo (2) řízení, významově širší pojem zahrnující i aspekty personální, finanční, rozhodovací, politické apod.

Seascape – překládáno jako „**mořská oblast**“ – v angličtině blízké pojmu „landscape“ (krajina). Pro mořské oblasti je tento termín v češtině vhodnější než spojení „mořská krajina“ nebo „mořské území“, neboť vytváří poněkud odlišné významové konotace na suchozemské prostředí.

Wilderness – překládáno jako „**divoká příroda**“, což odpovídá našim přírodním podmínkám i tradicím; jen výjimečně je použit pojem „divočina“. V celosvětovém kontextu, především v zemích, kde dosud existuje příroda ne zcela přeměněná člověkem, je chápání termínu „wilderness“ jako „divočina“ plně vyhovující.

Literatura

Bishop, K., N. Dudley, A. Phillips a S. Stolton. 2004. *Speaking a Common Language – the uses and performance of the IUCN System of Management Categories for Protected Areas.* Cardiff University, IUCN a UNEP/WCMC.

Borrini-Feyerabend, G., A. Kothari a G. Oviedo. 2004. *Indigenous and Local Communities and Protected Areas: Towards equity and enhanced conservation*. Best Practice Protected Area Guidelines Series No. 11. Gland a Cambridge: IUCN.

Bridgewater, P., A. Phillips, M. Green a B. Amos. 1996. *Biosphere Reserves and the IUCN System of Protected Area Management Categories*. Canberra: Australian Nature Conservation Agency.

Brockman, C. F. 1962. „Supplement to the Report to the Committee on Nomenclature". In: Adams, A.B. (Ed.) *First World konference on National Parks*. Washington, DC: National Park Service.

CBD. Nedatováno. http://www.cbd.int/programmes/cross-cutting/ecosystem/default.shtml. Přístup od 24. srpna 2007.

Chape, S., S. Blyth, L. Fish, P. Fox a M. Spalding. (Eds). 2003. *2003 United Nations List of Protected Areas*. Gland a Cambridge: IUCN and UNEP-WCMC.

Davey, A.G. 1998. *National System Planning for Protected Areas*. Best Practice Protected Area Guidelines Series No. 1. Gland a Cambridge: IUCN.

Day, J. 2002. „Zoning: Lessons from the Great Barrier Marine Park". *Ocean and Coastal Management* 45: 139 –156.

Dillon, B. 2004. „The Use of the Categories in National and International Legislation and Policy". *PARKS* 14(3): 15 – 22.

Dudley, N., L. Higgins-Zogib a S. Mansourian. 2006. *Beyond Belief: Linking faiths and protected area networks to support biodiversity conservation*. Gland a Bath: WWF International and Alliance on Religions and Conservation.

Dudley, N. a J. Parrish. 2006. *Closing the Gap: Creating ecologically representative protected area systems*. Technical Series no. 24. Montreal: Secretariat of the CBD.

Dudley, N. a A. Phillips. 2006. *Forests and Protected Areas: Guidance on the use of the IUCN protected area management categories*. Best Practice Protected Area Guidelines Series No. 12. Gland a Cambridge: IUCN.

Dudley, N. a S. Stolton. 2003. „Ecological and socio-economic benefits of protected areas in dealing with climate change". In: Hansen, L. J., J. L. Biringer a J. R. Hoffman (Eds) *Buying Time: A user's guide to building resistance and resilience to climate change in natural systems*, pp. 217 – 233. Washington, DC: WWF US.

Eidsvik, H. 1990. A Framework for Classifying Terrestrial and Marine Protected Areas. Based on the Work of the CNPPA Task Force on Classification, IUCN/CNPPA. Nepublikováno.

Elliott, H. B. (Ed). 1974. *Second World Conference on National Parks, Proceedings.* Morges: IUCN.

EUROPARC a IUCN. 1999. *Guidelines for Protected Area Management Categories – Interpretation and Application in Europe.* Grafenau: EUROPARC.

Graham, J., B. Amos a T. Plumptre. 2003. *Principles for Good Governance in the 21st Century.* Policy Brief Number 15. Ottawa: Institute on Governance.

Hockings, M., S. Stolton, F. Leverington, N. Dudley a J. Courrau. 2006. *Evaluating Effectiveness: A framework for assessing management effectiveness of protected areas.* 2nd edition. Gland and Cambridge: IUCN.

Holdaway, E. nedatováno. Making the Connection between Land and Sea: The place for coastal protected landscapes in the marine environment. Wadebridge a Bangor: EUROPARC Atlantic Isles and the Countryside Council for Wales.

Holdgate, M. 1999. *The Green Web.* London: Earthscan.

IUCN. 1974. *Classification and Use of Protected Natural and Cultural Areas.* IUCN Occasional Paper No. 4. Morges: IUCN.

IUCN. 1978. *Categories, Objectives and Criteria: Final Report of the Committee and Criteria of the CNPPA/IUCN*. Morges: IUCN.

IUCN/WCMC. 1994. *Guidelines for Protected Area Management Categories.* Gland a Cambridge: IUCN.

IUCN. 2004. *PARKS* 14. (zahrnuje 10 článků).

Kelleher, G. 2002. *Guidelines for Marine Protected Areas.* Best Practice Protected Area Guidelines Series No. 3. Gland a Cambridge: IUCN.

Palumbi, S. R. 2001. „The ecology of marine protected areas". In: Bertness, M. D, S. M. Gaines a M. E. Hixon (Eds). *Marine Community Ecology,* pp. 509 – 530. Sunderland, MA: Sinauer Associates.

Phillips, A. 2002. *Management Guidelines for IUCN Category V Protected Areas: Protected Landscapes/Seascapes.* Best Practice Protected Area Guidelines Series No. 9. Gland a Cambridge: IUCN.

Phillips, A. 2007. „A short history of the international system of protected area management categories". Paper prepared for the WCPA Task Force on protected area categories.

Sandwith. T., C. Shine, L. Hamilton a D. Sheppard. 2001. *Transboundary Protected Areas for Peace and Cooperation*. Best Praktice Protected Area Guidelines Series No. 7. Gland a Cambridge: IUCN.

Stolton, S., N. Dudley a J. Randall. 2008. *Natural Security: Protected areas and hazard mitigation*. The Arguments for Protection Series. Gland: WWF International.
Sulu, R., R. Cumming, L. Wantiez, L. Kumar, A. Mulipola, M. Lober, S. Sauni, T. Poulasi a K. Pakoa. 2002. „Status of Coral Reefs in the Southwest Pacific Region to 2002: Fiji, Nauru, New Caledonia, Samoa, Solomon Islands, Tuvalu and Vanuatu". In: Wilkinson, C. R. (Ed.) *Status of Coral Reefs of the World 2002*. Townsville, Queensland: Australian Institute of Marine Science.

INTERNATIONAL UNION
FOR CONSERVATION OF NATURE

WORLD HEADQUARTERS
Rue Mauverney 28
1196 Gland
Switzerland
mail@iucn.org
Tel +41 22 999 0000
Fax +41 22 999 0002
www.iucn.org